

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Agócs Gergely

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK HAGYOMÁNYOS HANGSZERES ZENEI KULTÚRÁJA

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: *Kulcsár Szabó Ernő DSc*

Magyar és Összehasonlító Folklorisztika program

A program vezetője: *Verebélyi Kincső DSc*

A bizottság tagjai

Elnök: *Verebélyi Kincső DSc*

Hivatalosan felkért bírálók: *Tari Lujza CSc, Pávai István PhD*

Titkár: *Bárth Dániel PhD*

Bizottsági tag: *Küllös Imola DSc*

Témavezető: *Pesovár Ernő CSc*, *Voigt Vilmos DSc*

Budapest

2010

Bevezetés

1985 nyarán, középiskolás diákként indultam először népzenei gyűjtőútra. Az akkori lakóhelyemtől, Fülek városától 5 kilométerre található Fülekšavolyba vettem az irányt. Gyalog mentem, kölcsönkaptam kazettás magnetofonnal és kazettával felszerelve. Még a kazettát, egy használt, ma így mondanánk: megírt hanghordozót is kölcsön kaptam. Az első népzenei felvételeimmel így a The Doors, Janis Joplin és a Hobo Blues Band dalait töröltem le. Szacsco István és Kolynok Erzsébet helybéli lakosok lettek az első „adatközlőim”. A dalok, amiket akkor énekeltek, azok egyszerű, letisztult előadásmódja, a szívélyes fogadtatás és egyáltalán, a gyűjtés varázslatos hangulata meghatározta a későbbi érdeklődésem, szakmai irányultságom fő irányát. A népzene gyűjtését hivatásomnak választottam. Az első gyűjtéseim a Fülek környéki falvak vokális hagyományát rögzítették, de – mivel gyerekkoromtól érdekelt a hangszerjáték – a figyelmem az instrumentális zenefolklór irányába is kiterjedt. A dalok felvételei mellé, a környék pásztorainak jóvoltából a szaporodó kölcsönkazettákra csakhamar került tárogató- és furulyajáték, és egy év sem telt el, és gyűjteményemben már hivatásos cigányzenészek felvételei is szerepeltek. Az ezt követő két esztendő során elkezdtem tájékozódni a korábbi magyar népzenei gyűjtések anyagában, s hamarosan felismertem, hogy a hangszeres felvételek összessége eltörpül az adattárakban felhalmozott vokális anyag tömege mellett. Az is kiderült, hogy ez az aránytalanság a szlovákiai magyarok településterületén hatványozottan jelentkezik. E felismerés arra ösztönzött, hogy a gyűjtőmunkában saját elsődleges célokként a hangszeres népzene vizsgálatának hiánypótló feladatát tűzzem ki. Ebben az időszakban megismerkedtem olyan, a magyarországi táncházmozgalomban tevékenykedő zenészekkel, mint Juhász Zoltán, ifj. Csoóri Sándor, Kelemen László, vagy Dr. Halmos Béla. Fontos volt, hogy megoszthattam velük a gyűjtési tapasztalataimat, hogy megismerkedhettem az ő gyűjtéseikkel és munkamódszereikkel, valamint nagy jelentősége volt annak is, hogy Halmos Béla révén, aki akkoriban a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete hangszeres népzenei osztályának munkatársa volt, kapcsolatba kerültem a népzene kutatás hivatásos, tudományos magyarországi intézményeivel is. Amikor 1988 őszén behívót kaptam a sorkatonai szolgálatra, bevonulásom előtt Halmos Bélának átadtam a nagyrészt hangszeres szlovákiai magyar népzénét tartalmazó, addig összesen közel húsz órányi felvételeidőt számláló gyűjtéseim anyagát. A gyűjtés a szolgálat ideje alatt sem állt le, minden eltávozás, vagy szabadság alkalmával igyekeztem amennyire csak lehetett, folytatni a terepmunkát. A leszerelésemet követően, 1990 tavaszától munkatervem megvalósítása új lendületet kapott. A Magyar Népművészetért Alapítvány jóvoltából hozzájutottam olyan professzionális felvételtechnikai berendezésekhez, amelyek lehetővé tették az akár 6-7 tagú vonósbandák muzsikájának megfelelő, hanghordozón történő közzétételre is alkalmas színvonalú rögzítését. A gyűjtéseim ebben az időszakban már kiterjedtek a szlovákiai magyarlakta régiók teljes területére, s a nógrádi és gömöri részek mellett a gyűjtés megindult a Csallóköz és a Mátyusföld, a Zoborvidék, az Ipoly mente, majd a Vág-Garam köze, Abaúj-Torna és végül a kelet felé legtávolabbi Bodrogköz szlovákiai magyar falvaiban is. Az etnográfiai anyagfeltáró koncepcióm kereteit azonban nem a nemzetiségi dimenzió mentén határoztam meg magamnak. Gyűjtőtevékenységem kibontakozásának legelején felismertem, hogy a vizsgált jelenségeket csakis a tágabb szociokulturális

környezet szövetében lehet helyesen értelmezni. Ez a felismerés nyitotta meg érdeklődésemet a szlovák, a cigány, majd később a szlovákiai ruszin, német, horvát és gorál zenefolklór irányába. Középiskolai tanulmányaimat egy építőipari technikum földmérő-térképész szakán végeztem. Ez a képzés egybeesett a népzene gyűjtői tevékenységem kezdeti időszakával, és nagyban hozzájárult annak a szemléletnek a kialakulásához is, melyben a terepkutatás feltárómunkájával soha nem a zenefolklór egyes fragmentumainak, hanem mindig egy adott terület zenei hagyománya egészének megismerésére, úgymond népzenei feltérképezésére törekedtem. 1992-ben felvételt nyertem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajz szakára, s itt alkalmam nyílt a terepen, illetve előtanulmányaim során szerzett tapasztalataim és ismereteim rendszerbe foglalására. Az egyetemi évek során a gyűjtést kiterjesztettem Magyarország egyes (elsősorban a felföldi népzenei dialektushoz tartozó) tájegységeire, valamint rendszeressé váltak erdélyi gyűjtőutaim is. Amikor sikeresen befejeztem egyetemi tanulmányaimat, két akadémiai inézmény: az MTA Zenetudományi Intézete, illetve Néprajzi Kutató Intézete is felajánlotta a fiatal kutatói státuszt. Mivel a népzenei adatbázisok közelében jobb feltételeit láttam zenefolklorisztikai gyűjtő, illetve elemző tevékenységem folytatásának (1994-től rendszeresen jelennek meg szakpublikációim), így Tallián Tibor igazgató meghívásának tettem eleget és vizsgálataimat három éven keresztül a zenetudomány magyarországi hivatásos műhelyének munkatársaként folytattam. Ebben az időszakban indult meg az ezredforduló legjelentősebb magyarországi népzene gyűjtési vállalkozása, az Utolsó Óra program. A Zenetudományi Intézet szakmai, illetve a kulturális kormányzat anyagi támogatását is élvező, de döntően magánkezdemenyezésből megvalósított akció szlovákiai részének szakmai koordinátoraként 25 zenekar muzsikájának felvételeit vezettem. A szlovákiai magyarok hagyományos zenei kultúrájának dokumentálása mellett ebben a projektben is fontosnak tartottam a szlovákok, illetve a többi szlovákiai nemzetiség népzenei anyagának rögzítését. Céljaim között ugyanakkor az is szerepelt, hogy az egyre gyarapodó gyűjteményem anyagának értelmezése, illetve az összehasonlító vizsgálatok kiterjesztése érdekében az adatgyűjtést a szomszédnépek mellett a keleti kulturális rokonság irányába is kibővítem. E törekvéseim mentén az elmúlt tizennégy év során több ízben is végeztem gyűjtést az volt Szovjetunió területének finnugor és türk népei körében. Az egyszeri, szűrőpróba-szerű kazah (madjar), baskír, udmurt, komi és hanti gyűjtéseim mellett két ízben is szerveztem hosszabb (több hetes) gyűjtőutat a Kaukázus északi előterében élő Balkárok, Karacsajok és Nogajok településterületeire. Népzenei gyűjteményem mai adatbázisa több, mint 700 órányi hangzó-és mozgókép dokumentumot, azok jegyzőkönyveit, illetve több, mint 1500 fényképet tartalmaz.

Jelen dolgozatomban gyűjtéseim törzsanyagának, a szlovákiai magyarok hagyományos hangszeres zenei kultúrájának adattárára támaszkodva megkísérlem összefoglalni mindazokat az ismereteket, amelyeket e területen alkalmam nyílt megszerezni. A gyűjtés több, mint 160 szlovákiai településről tartalmaz zenefolklorisztikai adatokat, s ezek túlnyomó része a hangszeres zenei hagyománnyal kapcsolatos. Szlovákiai gyűjtőpontjaim közül 136 településen él magyar nemzetiségű lakosság. Hangszeres népzenei felvételt a szlovákiai magyarok körében eddig több, mint 90

településen sikerült rögzítenem.¹ Nem célom lejegyezni, majd zenetudományi szempontok szerint áttekinteni a feltárt zenei hagyomány dallamanyagát, az egyes hangszerek játéktílusával is csak az általános jellemzés szintjén foglalkozom.² A mellékletek között viszont célszerűnek tartom hangzó formában csatolni az egyes területek jellemző hangszeres népzenei felvételeit, hiszen magát a szűken értelmezett zenei anyagot érintő megállapításaim nagyrészt ezekre támaszkodnak. A mellékelt felvételek nagy többsége a Fonó Budai Zeneház stúdiójában készült, 1999. márciusa és 2001. júniusa között. Az ezeken muzsikáló idős zenészek jellemzően a XX. század negyvenes éveitől kezdve fejtették ki aktív, közösségi zeneszolgáltatói tevékenységüket.³ A dolgozat célja tehát a szlovákiai magyarság hagyományos hangszeres zenei kultúrájának áttekintése.

Nyilvánvaló, hogy a munkám címében is jelzett feladat a népzenevel foglalkozó szakirodalomban használatos fogalmi bázis újraértelmezése, illetve kiegészítése után válik elvégezhetővé. Dolgozatom a zenefolklór szűken értelmezett kutatásterülete mellett olyan jelenségek vizsgálatára is kitér, melyek leírása hagyományosan az etnomuzikológia és a zenei kultúra antropológiájának tárgykörébe tartozik. Itt a felföldi magyar népzenei dialektusterület hagyományos hangszeres zenei kultúrája két fontos területének, a tudós zenész hiedelemköre, illetve a zenésszféra rendszerében a hagyomány által kiértelt társadalmi intézmény ismertetését vállalom. A hangszerek megjelenő hagyományos dallamvilág tartalmi kérdései mellett formai és stílári kérdésekkel is foglalkozom, illetve kitérek arra is, hogyan hatottak a hangszerek egyes vokális stílusjegyek kialakulására. Dolgozatom törzsanyagában javaslatot teszek a szlovákiai magyarok hangszeres zenei hagyományának táji tagolására. Az egyes tájegységek jellemzésénél megpróbálom sorra venni mindazokat a természet-és gazdaságföldrajzi, demográfiai, történelmi, illetve társadalomtörténeti tényezőket, melyek befolyásolták a hagyományos hangszeres zenei kultúra alakulását. Az egyes tájegységek, települések illetve előadók ismertetésénél foglalkozom az interetnikus kapcsolatok kérdésével, s emellett megkísérlem meghatározni a hagyományos hangszeres zenei kultúra helyét az adott geográfiai, illetve szociokulturális környezet műveltségi rendszerében egy, az utóbbi bő fél évszázad történelmi távlatában, azaz a jelenségkör szerves létezésének végső stádiumában.⁴

E helyen meg kell említenem, hogy nem sikerült kidolgoznom a dolgozatom eredeti tervezetében foglalt néhány fontos részterületet. Le kellett mondanom a szlovákiai magyar tájegységek népzeneje legjellemzőbb hangszertípusainak átfogó jellemzéséről, illetve a hangszeres népzenei formációik kérdését is csak érintőlegesen, az egyes tájegységek konkrét példán keresztül tárgyalom. A hangszerek és a vokális zenei kultúra kölcsönhatásait eredetileg külön fejezetben

¹ L. 17. sz. melléklet: Gyűjtések táblázata

² Egy ilyen zenetudományi tárgyú munka a téma jelenlegi, gyér feldolgozottsága mellett csak részleges eredményeket hozhatna. Nézetem szerint egy ilyen vizsgálat csak az olyan, alapvető résztanulmányok kidolgozása után lehet igazán célravezető, mint amilyenek jelen munkámat is szánom.

³ L. 1-16. sz. melléklet: Hangzó példatár. A példatár felvételei között vokális anyag is szerepel. Az énekes dallampéldák beiktatását a legtöbb esetben a hangszeres anyaggal való szoros kapcsolatuk szemléltetése, illetve az adott tájegységek zenei hagyománya komplex bemutatásának igénye indokolta.

⁴ A hagyományos zenei kultúra zene-biológiai értelemben vett szerves rendszerének felbomlása a magyar nyelvterületen a XX. század derekán indult meg, s ez a folyamat mára a legtöbb tájegységen (elsősorban a központi területeken) gyakorlatilag le is zárult. Vö. Lajtha 1954, 1992: 94, 159, 302. o.

kívántam tárgyalni, és a szövegfolklor egyes, hangszerekhez köthető jelenségeinek, valamint a hangszerhasználat szakterminológiájának is önálló részt szántam.

A hagyományos hangszeres zenei kultúra fogalma

A népzene (folklor zene) tárgyának, a fogalom által behatárolható jelenségeknek meghatározását a magyar népzene kutatás nagy előfutárai elvégezték, munkájuk eredményeinek értékelését a magyar szakirodalomban megnyugtató konszenzus övezi.⁵ A „nép” fogalomkörének meghatározásával kapcsolatos nehézségek ugyanakkor jelzik, hogy mindazon terminusok szélesebb társadalmi olvasata, amelyek előtagjaként ezzel a társadalomelméleti kategóriával találkozunk, bizonytalan, vagy legalábbis „billeg”.⁶

Mint tudjuk, a népzene kutatás a folklorisztika és a zenetudomány határterülete. Ez a megállapítás nem egy önkényesen meghatározott kutatási program alapelveiből adódik, hanem a vizsgálat tárgyát képező anyag természetéből, legsajátabb adottságainak felismeréséből fakadó konklúzió. A hagyományos kultúra összetett rendszerében (a többiek mellett) a zenei jelenségek helyes értelmezése nézetem szerint csak úgy lehetséges, ha az elemzésükre a rendszer teljessége (vagy legalább annak kapcsolódó alrendszerei) ismeretének igényével vállalkozunk. A magyar népzene kutatás hivatásos, tudományos bázisának intézményi háttere a zenetudomány talaján bontakozott ki. A magyar zenefolklorisztika alapjait lerakó szakemberek több esetben maguk is zeneszerzők voltak, és bár etnomuzikológiai munkásságukat áthatja a néprajzi érdeklődés, mégis az általuk elindított kutatás főbb irányait hosszú évtizedekre a szűken értelmezett zenei jelenségek vizsgálata jelölte ki. A hivatásos népzene kutatók munkáinak túlnyomó részét így leginkább a népzenei dallamok rendszerezése, a típusvizsgálat, a dallamkincs egyes rétegeinek keletkezése, nemzetközi rokonsága és történeti szempontok szerint végzett elemzése, a variálódás és a díszítésmód kérdései, vagy éppen a komolyzenei művek népzenei témáinak forrás-kimutatásai határozták meg. A „kitekintés” általában a zenetörténeti összefüggések feltárására szorítkozott, s ezen a téren a magyar zenetudomány nemzetközi viszonylatban is kiváló, több tekintetben élenjáró eredményekkel büszkélkedhet.⁷

Egyes kutatók azonban már a XX. század első felében egy megalapozott tudományos koncepció mentén haladva felismerték, hogy a zenefolklor jelenségeit a hagyományos kultúra egyéb területeihez hasonlóan egy szinkretikus tér részeként szükséges szemlélni, ezért vizsgálataikat (az etnomuzikológia jelentéstartalmának megfelelően) egy szélesebb kulturális összefüggérendszer keretében igyekeztek megvalósítani. A magyar népzene kutatás ennek a komplex szemléletnek köszönhetően olyan időálló teljesítményekkel gazdagodott, mint Lajtha László népzene-biológia

⁵ L. Bartók 1924, Kodály 1937, MNT I-X.; Vö: Vargyas 1981, Dobszay 1984, Dobszay-Szendrey 1988

⁶ Mindehez fájóan hozzájárult a „nép” fogalomköréhez tartozó (sokszor felület, vagy téves értéktételek alapján alakuló) jelentéstartalmak, valamint a „népi”, „népies” jelzők XX. századi magyarországi politikai alkalmazása, illetve annak stigmatizáló hatása.

⁷ E kutatási területnek mára kialakultak az egyes „iskolái”, s a téma immár könyvtári magyar szakirodalommal rendelkezik. Csak kivonatosan I. pl.: Bárdos K. 1976, 1980, 1984, 1987, 1993, Dobszay L. 1998, Kiss L. 1965, Kodály Z. 1955, MZT I., MZT II., Paksa K. 1999, Szabolcsi B. 1955, 1959, 1961, Szendrei J. - Dobszay L. - Rajeczky B. 1979.

elmélete,⁸ vagy Vargyas Lajos máig egyedülálló népzenei falumonográfiája, az *Áj* falu zenei élete.⁹ Ezek a tudományos teljesítmények, immár konkrét vizsgálatok eredményeinek erejével tudtak rámutatni arra, hogy a paraszttársadalomban a zene az esztétikai funkcióin túl olyan személyi és társadalmi lélektani, identitás-meghatározó, rituális, kommunikációs, erotikus, didaktikus, stb. funkciókkal és jelentésekkel bír, amelyek vizsgálata a modern zenefolklorisztika számára megkerülhetetlen feladat. Ennek tudatában szükségesnek tartom körülhatárolni a hagyományos zenei kultúra fogalmát,¹⁰ ami nézetem szerint megadhatja a keretét a zene folklorisztikai, illetve etnográfiai szempontú, átfogó áttekintésének.¹¹ Nyilvánvaló, hogy a nagy múltú, nemzetközi viszonylatban is jelentős eredményekkel büszkélkedő magyar népzene kutatás számára egyre sürgetőbb végrehajtani ezt a szemléletváltást, amely minden bizonnyal lehetőséget nyújthat olyan összefüggések felismerésére is, amelyek a zenefolklor szűken értelmezett zenei jelenségeinek elemzését és megértését is megkönnyíthetik. A zenei kifejezőmódok, a zenefolklor stíláriái elemei kialakulásának megértése, azok elemzése nem vezethet sikerre a néprajzi, illetve szélesebb szociokulturális háttér jelenségeinek beható elemzése nélkül. A hagyományos zenei kultúra funkcionális rendszeréhez tartozó folklorjelenségek többségének beható vizsgálatával ugyanakkor maga az etnográfia is mindmáig adós marad. A zenészek az európai népek hiedelemrendszerében egy jól meghatározható magikus specialistának, az ördögös muzsikás alakjának szerepkörében is ismertek,¹² a hangszeres zene alapvető része több kalendáris és közösségi vagy egyéb, az emberélet fordulóihoz köthető szokásnak,¹³ és találkozhattunk vele a szövegfolklor egyes műfajainak témái között is.¹⁴ A hagyományos zenei kultúrának ezen kívül még számos olyan területe van, amelyek nem kerülhetik el a lelkiismeretes népzene kutató vagy etnográfus figyelmét. A hangszeres zene, a muzsikálás társadalmi néprajzi vonatkozásai a zene megrendelőinek és szolgáltatóinak belső és kölcsönös viszonyrendszerében egyaránt vizsgálhatók,¹⁵ de jól körülhatárolhatók az éneklés, vagy a hangszeres

⁸ L. Lajtha 1954; Vö. Lajtha 1992: 155–165.

⁹ Vargyas 1941; Vö. Vargyas 2000.

¹⁰ Erre már egy korábbi írásomban is kísérletet tettem L. Agócs 2001.

¹¹ Egy ilyen koncepció kidolgozását az MTA Népzene kutató Csoportja megalakulásának ötvenéves jubileumi ünnepségén Voigt Vilmos szorgalmazta. Látnunk kell, hogy e nagyszabású vállalkozás alapjainak lerakásához már több kiváló publikáció is hozzájárult. Martin György, Manga János, Békefi Antal, Kallós Zoltán, Sárosi Bálint, Paksa Katalin, Pávai István, Halmos Béla, Juhász Zoltán, Berecz András és mások munkásságában gyakran találkozhatunk egy komplex, az etnográfiai összefüggésekre is odafigyelő látásmóddal az igényével.

¹² A magyar folklorisztikai szakirodalomban eddig erről a hiedelemről nem született összegző, elemző igényű írás. Egy dél-dunántúli horvát ördögös dudás történeteinek és néhány vonatkozó adat felhasználásával Dömötör Tekla megkísérelte motívumcsoportokra bontva elsősorban szövegfolklorisztikai szempontok szerint rendszerezni e témakör anyagát, de a megfelelő áttekintést az adatok kellő mennyiségének hiánya nem tette lehetővé. L. Dömötör 1968. Tari Lujza a *Zene és hiedelem* című írásában szintén nem nyújt a téma szerteágazó forrásanyagához képest kielégítő összefoglalást. L. Tari 1999. Ehhez a témakörhöz L. még: Pávai 1994; Manga 1968b. Magam a felföldi magyar népzenei dialektusterület anyagának összegzésével tettem kísérletet a téma regionális áttekintésére. L. Agócs 2004

¹³ Kodály Zoltán már 1916-ban felhívta a figyelmet arra, hogy pl. a karácsonyi énekekben fellelhető utalások a hangszeresekre vagy (többször konkrét, nevesített) zenészekre a hangszeres muzsikának a teli ünnepkörben betöltött fontos szerepére utalhat. Kodály 1982. Továbbá L. Manga 1942; 1968a; Putz 1989; G. Szabó 1991; Paksa 1969.

¹⁴ L. pl. Dömötör 1988; O. Nagy 1966; Bihari 1980. Az itt jelzett áttekintő munkák csak érintőlegesen foglalkoznak a tárgykörükben a zenéhez kapcsolódó szövegekkel. Egy találos kérdés-típus ugyanakkor konkrétan a hangszerrel kísért énekléshez kapcsolódik. Vö. Agócs 1999: 12.

¹⁵ Vö. Agócs 1998; 2001.

zenei hagyomány „használatának” lélektani, identitásképző, valamint egyéb társadalmi aspektusai is.¹⁶ Ha a zenefolkklór és az egyéb folklórműfajok összefüggéseit vesszük számba, talán szükségételen hangsúlyozni a zenei és a táncagyomány széles körű kapcsolatrendszerének jelentőségét.¹⁷ A környező országok népzene-kutatásához képest talán a legnagyobb lemaradás a magyar zenetudománynak és a tárgyi néprajz kutatásának határterületén, az etnooranológia tárgykörében mutatkozik. Mái nem készült el egy használható, a szakma és a közönség igényeit egyaránt kielégítő magyar népi hangszerkatalógus,¹⁸ az egyes hangszerekről, hangszer típusokról született monografikus írások eredményeinek kiegészítése, illetve felülvizsgálata pedig az újonnan előkerült forrásanyagok tömkelegének terhe alatt várat magára.¹⁹

Lajtha László „Szépkényerűszentmártoni gyűjtés”-ének közzétételével a népzene „életének”, „életmódjának” sajátos értelemben vett vizsgálatára tett kísérletet.²⁰ Lajtha gyakran hangsúlyozta a zenei hagyományok összetettségét és az adott szociokulturális környezettől való elszakíthatatlanságát: „*A zene nem önmagában és önmagáért élő valami, hanem összefüggő, egy egészet alkotó, különböző etnológiai elemek egyike*”- olvashatjuk egy későbbi írásában.²¹ Ezt a gondolatot a zenefolklorisztika talán a legeredményesebben a vokális zenei hagyomány előadásmód-vizsgálata terén tudta alkalmazni.²² A hangszeres népzene-kutatás területén az első irányadó tanulmányok után²³ csak elég megkésve, a nyolcvanas évek elejétől kezdtek újból megjelenni a hagyományos hangszerjáték technikai és stílusbeli kérdéseivel is foglalkozó írások.²⁴ Jelen dolgozatomban szándékom szeint néhány szerény építőkővel hozzájárulhat a magyar hagyományos zenei kultúra óhajtott, komplex áttekintésének megalapozásához.

¹⁶ L. Berecz 1997.

¹⁷ A magyar etnomuzikológiában a zenei jelenségek táncszempontú vizsgálata viszont elsősorban az egyes néptáncutatók nevéhez fűződik. A magyar néptánc-kutatás az egyetlen olyan néprajzi tudományterület, amely kellő mértékben foglalkozik a tárgyához tartozó zenei jelenségek és a zene által meghatározott összefüggések vizsgálatával. L. pl. Martin 1965; 1967; 1968a; 1968b; 1976; 1980; 1982; 1983; Pesovár 1982.

¹⁸ Vö. Gójković 1989; Elschek 1991; Leng 1958; 1967; Tiberiu 1956. Sárosi Bálint egyetemi jegyzete az egyetlen rendelkezésünkre álló magyar nyelvű, átfogó igényű áttekintés. Ennek korszerű helyettesítése a megjeleneése óta felgyülemlett forrásanyag, valamint az azóta nagyot változott szakmai és közérdeklődés következtében egyre sürgetőbb feladat. Vö. Sárosi é. n. Ennél valamivel terjedelmesebb összefoglalást a német nyelvű változatban találhatunk. L. Sárosi 1967.

¹⁹ Vö. Dincser–Lajtha 1939; Dincser 1943; Sárosi 1996. A legutóbbi ilyen irányú összegzés: Agócs (szerk.) 2001.

²⁰ Lajtha L. 1954

²¹ Lajtha L. 1992, 159.

²² E kutatási irányzat eredményeit legutóbb Paksa Katalin tekintette át és bővítette ki a hagyományos díszítéstechnika dialektusterületeinek jellemzésével. L. Paksa K. 1993. Vö: Borsai I. 1959,

²³ Lajtha L. 1953, Ávasi B. 1954.

²⁴ Halmos B. 1981, 1982, Virágvolgyi M. 1982, 1983, 1988, Tari L. 1986, Juhász Z. 1987, 1997, Pávai I. 1993,

Ördögös muzsikusok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában

Munkám jelen fejezetében a saját gyűjtéseimből származó, valamint az eddig publikált forrásanyag alapján megkísérlem áttekinteni és motívumcsoportokra, majd motívumokra felosztva rendszerezni a történeti Felföld magyarlakta tájegységein, azaz a magyar népzene északi dialektusterületén elterjedt, a tudós zenész alakjára, illetve a csodás tulajdonságokkal felruházott hangszerekre vonatkozó hiedelmeket. A legértékesebb, legtöbb adatot tartalmazó hiedelemtörténetek szövegeit a fejezet végén, függelékben közlöm.²⁵

A muzsikálás, a hangszerek használatának és készítésének képessége az egész világon különleges társadalmi pozícióba helyezte azokat az embereket, akik zenészként tevékenykedtek. A zenészek a nagy civilizációs körzetekben, ezek populáris kultúrájában a közelmúltig általában a társadalom perifériáján helyezkedtek el. Gyakori, hogy a zeneszolgáltatás specialistái szubkulturális foglalkozási csoportokból, alacsonyabb kasztokból, nomád társadalmakból kiválva, illetve más, rendszerint kisebbségi etnikum tagjai közül kerültek ki.²⁶ Az ilyen sorban élők számára a zenélés a kényelmesebb, könnyebb megélhetés mellett egyben a többségi társadalomba való integrálódás, a felemelkedés egyik lehetséges útját is jelentette. Nyilvánvaló, hogy a zenész feladatkör, különösen a zeneszolgáltatásra szakosodott specialisták feladatköre a közösségek többi tagjaihoz képest mindenkor bizonyos többlettudást, átlagon felüli ismereteket igényelt. Mégpedig olyanokat, melyek létrejöttének folyamata a laikusok számára lényegében átláthatatlan, és általában nem vezethető le a többségi társadalom mindennapi életének szokványos cselekvéseiből. Ez lehet az egyik oka annak, hogy a természetfeletti képességekkel felruházott zenészek alakja mellé csak nagyon kevés példát tudnánk állítani más művészetek köréből. A tánc, a tárgyalakotó-díszítő művészet vagy a különböző költészeti műfajok, illetve ezek előadói a recens folklórban, de az ókori mitológiában sem tudnak példát szolgáltatni olyan mágikus vonatkozású képzettársítások kialakulásához, mint amilyenek a tudós zenész alakjához fűződnek.²⁷ A hangszerjáték többlettudása gyakran ámulatba ejtette a közönséget. A zeneszolgáltatók tehetsége és ügyessége nemegyszer túlmutatott az adott közösség racionális fogalmi keretein, képességeik „megmagyarázhatatlanoknak”, „felfoghatatlanoknak” bizonyultak. Az átláthatatlan dolgok pedig az emberi pszichében félelmet keltenek, aminek feloldásához szükségünk van elfogadható magyarázatokra. A lehetséges magyarázatok elfogadhatóságát (ilyen esetekben is) az adott közösség kulturális rendszerében kialakult gondolkodásmód, valamint az ebben testet öltő képzeteknek a reális ismeretanyaggal való összevetése határozza meg. Mindezek a körülmények a zenei virtuozitás megítélését a hagyományos kultúrában szocializálódott ember számára óhatatlanul a transzcendens értelmezés irányába terelik.²⁸

²⁵ A már publikált szövegekre – az indokolt esetektől eltekintve – a továbbiakban jegyzetben utalok.

²⁶ Gondoljunk itt csak a Közép- és Dél-Európa hagyományos hangszeres zenei kultúrájában meghatározó szerepet játszó pásztorokra, vagy említhetnénk pl. a kelet-európai zsidó muzsikusokat, az észak-amerikai néger zenészek társadalmi csoportját, illetve a Kárpát-medencében is általánosan elterjedt cigánybandákat.

²⁷ Arion vagy Orpheus csodás képességei jellemző módon a zenei-zenészi teljesítményeikhez kapcsolódnak.

²⁸ Az ilyen értelmezések korántsem csak a folklór zene szolgáltatóihoz fűződnek. Több eset bizonyítja, hogy a nagyvárosi koncerttermek sztárjairól is elterjedhetnek az itt tárgyalt témához szorosan kapcsolódó képzetek. Jellemző módon itt is elsősorban hangszeres előadókrol van szó. Ismeretekes például azok a történetek, melyek annak idején Paganini vagy

A magyar néprajzi szakirodalomban a néphit hiedelemlényeivel foglalkozó összegző írások a tudós zenész alakját vagy egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalják.²⁹ A legtöbb ilyen adat nem is a hiedelemvilágot elemző értekezésekben, hanem a dudazenéhez kapcsolódó írásokban található. Azokban a néphit tárgyaló munkákban, melyek a zenére vagy a hangszerekre vonatkozó közléseket is tartalmaznak, a legtöbb adat szintén a dudához, illetve az ördögös dudás alakjához fűződik. Néhány elszórt adat furulyára, illetve a tekerőre utal, és ilyen jellegű közlésekkel a magyar szakirodalomban a XIX. század közepétől rohamosan terjedő vonós hangszerekkel kapcsolatban is csak elvétve találkozhatunk.³⁰ Ezért volt számomra izgalmas felfedezés, amikor a szlovákiai magyar falvakban végzett népzenei terepkutatás során – először csak a dallamkérdés járulékos adataiként, majd egy idő után már tudatos rákérdezés útján – kezdtek szaporodni az ördögös hegedűsökről, brácsásokról, cimbalmosokról szóló történetek. A dudásokhoz hasonlóan ezeknek a legendás, nagy tudású cigányzenészeknek az alakját, nevét is a túlvilági lényekkel való kapcsolat tartja oly színesen megrajzolt képekben az utódok emlékezetében, sőt, egyes esetekben az adatközlők saját magukról, mint tudós zenészekről, vagy mint a hiedelmkörünket érintő történetek konkrét szereplőiről nyilatkoztak.

Mint látni fogjuk, ezekben a hiedelemmondákban (a néhány lényegesen eltérő vonás mellett) ugyanazoknak a toposzoknak, tudományszerzési eljárásoknak és motívumoknak a továbbélését tapasztalhatjuk, amelyeket a szakirodalom a korábbi nagy zenetörténeti korszaknak központi hangszerével, a dudával kapcsolatban rögzített. Az adatgyűjtés során a tudatos rákérdezés a dudahagyomány tárgykörében is olyan, eddig feltáratlan motívumokat hozott napvilágra, melyek mutatják, milyen mélyen gyökerező, adott esetben egészen meglepő, távoli összefüggéseket mutató hiedelmekkel állunk szemben.

Az, hogy a magyar folklorisztikai szakirodalomban a tudós zenész alakjával, illetve a mágikus specialisták e csoportjáról szóló írásokkal csak elvétve találkozhatunk, leginkább a témára vonatkozó gyéren publikált, illetve alig feltárt forrásanyaggal magyarázható.

Az egyetlen elemző igényű tanulmányt, amely kimondottan ezzel a hiedelmkörrel foglalkozik, Dömötör Tekla tette közzé 1968-ban. Ebben a szerző egy drávasztárai horvát dudás tanulástörténetét írja le, és más magyar adatokkal együtt összehasonlítja a skót, illetve ír hagyományban jelenlévő, ördögös zenészekre vonatkozó hiedelemtörténetek anyagával. A közép-európai történeteket fő motívumaik szerint négy motívumcsoportra osztja fel:

„1. *A dudás természetfölötti lénytől tanulja a zenét.*

2. *A dudu varázserője, ördögös. Magától is szól, ha a gazdája a szögre akasztja. Megállítja a szekeret, a hajót stb.*

3. *Az eladott, vagy elajándékozott dudu visszatér otthonába.*

4. *A dudást természetfeletti lények megbítyják muzsikálni. Étellet, itallal jól tartják, feladata elvégzése után megajándékozzák. Reggelre kelve a becses ajándék értékelemmé változik: Ganajja, karicsa, csontja*”³¹

Jimi Hendrix művészi képességeit az ördöggel való cimborálással magyarázták, sőt, Paganiniról még egy arckép is született, amely a hegedűművészt ördögi szarvakkal ábrázolja.

²⁹ L. Pócs 1990; Bihari 1980; Dömötör 1981; Barna 1989.

³⁰ L. Tari 1999: 139–242.

³¹ Dömötör 1968: 339–346.

Már ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy az ördögös zenészekről szóló történetek más mágikus specialistákról tudósító folklórszövegekkel is rokonságban állnak. A tudós zenészek attribútumai fellelhetők az általános boszorkányhit hiedelemmondáiban, de találkozhatunk velük a tudós pásztorokról, kocsisokról, ácsokról és molnárokról szóló szövegekben vagy akár a táltosokról és gyógyító emberekről beszámoló közlésekben is.

Nyilvánvaló tehát, hogy egy meglehetősen összetett és szerteágazó kapcsolatrendszerrel bíró hiedelmkörrel van dolgunk. A hiedelemmondákban a specialistáknak általában a hiedelemszerepeknek megfelelően eszményített, általánosított alakja tükröződik.³² A tudós zenész alakja, mint ilyen, rendkívül színesen, és ami nagyon fontos: többé-kevésbé egységes attribútumokkal, rá jellemző magatartással rajzolódik ki a közép-európai néphitben. Emellett viszont látnunk kell azt is, hogy a hiedelemtörténetek tudós zenészei vagy ezeknek csodás hangszerei a néphit más tudósaival, illetve ezeknek „kellékeivel” sokszor egészen közeli rokonságban állnak. Ahogyan a tudós pászornak a botjában, az erdei betyároknak a szíjaikban van az „erejük”, vagy ahogyan a tudós molnár távolról is elindítja a malmot, és az ördögös kocsis mágikus tárgyai révén birtokolja a tudását, úgy elevenednek meg a zenészek varázserejű hangszerei is, de tudásuk, hatalmuk gyakorlása még egyéb mozzanataiban is párhuzamba állítható más mitikus lények hiedelemcselekményeivel.³³

A varázserejű hangszer

A rendelkezésünkre álló hiedelemtörténetek legnagyobb hányada a magától megszólaló vagy más varázserővel rendelkező hangszerekről szól. E történetek mögött olyan archaikus hiedelmképzetek állnak, melyek szerint a hangszerben keletkező zenei hang kapcsolatba hozható az életjelként értelmezett emberi, illetve állathangokkal, tehát ugyanúgy „élet lakozik benne”. Az ilyen képzetek tükrében a hangszer élő, akár önállóan is cselekvő szubjektumként rajzolódik ki. Szembetűnő, hogy míg a recens folklórban ez a motívum nagyon elterjedt, (néhol a dudáról vagy a duda korábbi használatáról már csak ez a hiedelem tanúskodik), addig a magyarországi boszorkányperek anyagában – annak ellenére, hogy dudával vagy más hangszerekkel kapcsolatos adatokkal több helyen is találkozhatunk – ez a motívum nem szerepel.³⁴

A duda misztikus hiedelemszerepeinek kibontakozására e hangszer egyenesen predesztinálva van. Már maga a szerkezete, formája, állatot (és nem is akármilyen: kutyát, kecskét, kost) „megszemélyesítő” jellege is lehetőséget nyújt különleges képzettársításokra.³⁵ A rendelkezésünkre álló források viszont arról tanúskodnak, hogy – bár ez a mozzanat kétségkívül szerepet játszik a tudós zenész hiedelmkör kialakulásában és továbbélésében – az élőlényre való asszociálás mellett

³² L. Pócs 1990: 582.

³³ Vö. Pócs 1990: 564.; Horák–Plicka 1965: 108.

³⁴ Vö.: Schram 1970/I: 79, 247, 256, 279. 1970/II: 49, 53, 83.

³⁵ Ezek kihangsúlyozása állhat az állat-, illetve emberfejet ábrázoló sípszártőkék kialakulása mögött. A korábbi (XIV–XVII. századi) magyarországi duduábrázolások még „fej nélküli”, egyszerű sípszártőkével ellátott hangszereket mutatnak, mai ismereteink szerint a legkorábbi magyar vonatkozású állatfejes ábrázolások a XIX. század első feléből származnak. Vö. Baines 1973: 107.

még egy sor lélektani tényező is befolyásolta az itt tárgyalt képzetek kialakulását. A néphittel átitott társadalmi térben nem csak a dudának, hanem más hangszereknek is gyakran tulajdonítottak mágikus hatalmat. Mint látni fogjuk, az ördögös primásokról szóló hiedelemtörténetekben a hegedű csodás tulajdonságai az animizált párhuzam hiánya ellenére is kibontakoznak.

A varázserejű hangszernek tulajdonított, legáltalánosabb vonásnak tekinthetjük, hogy az – tulajdonosa parancsára, de akarata ellenére is – *magától megszólal*.³⁶ Az ilyen hangszer egyes történetek szerint *rendkívül súlyos*,³⁷ nem bírja el a szekér, vagy a legények nem bírják leakasztani a szögörről. Az ördögös dudásokról szóló hiedelemmondák gyakori motívuma, hogy hangszerük *önállóan közlekedik*: az elajándékozott, eladott vagy ellopott duda visszatér otthonába, az elvarázsolt duda eltűnik, és egy mágikus térben találunk rá,³⁸ az elhajított duda visszamászik a gazdája vállára,³⁹ vagy éppen magától megy a gazdája után,⁴⁰ illetve a dudást cserbenhagyó hangszere egy mágikus helyre távozik.⁴¹ A tudós zenész hangszerének további érdekes tulajdonsága, hogy *tettlegesen szembeszáll* a gazdájával vagy az őt megérinteni próbálkozó idegenekkel szemben (ütlegel, pofon csap).⁴² Régi dudásokról szóló történetekben előfordul, hogy a duda *emberi hangon megszólal*,⁴³ az ördögös primásokról szóló történeteknek viszont egyik leggyakoribb motívuma, hogy a hegedűnek *kivételes, csodás hangja van*: egyszerre szól mind a négy húr, illetve, amikor a primás egyedül muzsikál, a hangszere úgy szól, hogy egy egész zenekar hallatszik.⁴⁴ Valószínűleg a német nyelvterületről terjedt át a Felföldre a „hamelni patkányűző” mondai motívuma, melyben *a furulya hangja elűzi a patkányokat*.⁴⁵ A nógrádi pásztorok körében egy érdekes, máig élő hiedelemmel találkoztam, mely szerint a dudát, mint *az ördögtől védelmező kelléket* a többi mágikus vonatkozású tárgy mellett (kolompok, fejsze, takarmány, karikás ostor) be kell tenni a karácsonyi asztal alá.⁴⁶ A történeti Felföldön széles körben elterjedtek azok a hiedelemmondák is, melyekben a tudós zenész hangszere, illetve a túlvilági lényektől kapott hangszer *táncra kényszerít*, amíg muzsikálnak rajta, a mulatozók nem tudják abbahagyni a táncot.⁴⁷

Az utóbbi két motívumhoz szeretnék néhány észrevételt is hozzáfűzni. 1992 júniusában megismerkedtem a régi nógrádi dudások egyik utolsó, nagy tudású képviselőjével, a tereskei Pál Istvánnal, aki – maga is tudós ember hírében áll –, nagyon értékes adatokkal segített a vizsgált kérdéskör alaposabb megismerésében. 1993 karácsonyán tereskei házában meglátogattuk Pál Istvánt. A gondosan megterített karácsonyi asztal alatt a takarmány és a különféle pásztorkellékek mellé be volt téve a duda és a furulya is. Az idős pásztor magyarázatként egy – a tudós zenész alakját vizsgáló szakirodalomban eddig nem közölt motívumot tartalmazó – hiedelemtörténetet fűzött az asztal

³⁶ Fejős 1985: 69–70.; Manga 1968b: 168–169.; Paládi-Kovács 1982: 162. továbbá L. Függelék 1/6.

³⁷ Vö. Szűcs 1957: 129.

³⁸ L. Függelék 1/3.

³⁹ L. Manga 1968b: 169, 171.

⁴⁰ L. Paládi-Kovács 1982: 162.

⁴¹ L. Függelék 1/3.

⁴² L. Függelék 1/1, 3.

⁴³ L. Manga 1968b: 169.

⁴⁴ Egy erdélyi hiedelemtörténet szerint a tudós primás be tudta hangolni a hegedűjét úgy is, hogy szólt benne a rádió.

⁴⁵ L. Függelék 1/7, vö. Handwörterbuch VIII: 654, 865.

⁴⁶ Az eljárás magyarázatát L. Függelék 1/8.

⁴⁷ Vö. Handwörterbuch VIII: 865.; Dömötör 1968: 344.

kellékeihez. Eszerint a duda azért van a karácsonyi asztal alatt, hogy *Szemez*, az ördögnek, illetve *Plúciónak*, a főördögnek a fia, amikor bejön a helyiségbe, ne tudjon felmenni az asztalra, ne tudja az asztalon lévő megszentelt dolgokat megrontani, hanem foglalja el magát a dudával (hiszen az az ördög hangszere), és így vonja el a figyelmét a rontástól.⁴⁸ Pócs Évának a karácsonyi asztal hiedelemkörével foglalkozó átfogó tanulmányában⁴⁹ találkozzunk ugyan a különböző természetfeletti lények karácsony éjjeli látogatásába vetett hittel, de a szerző ezt a motívumot csak másodlagos formában élőnek véli, s a dudáról vagy más hangszerről pedig nem esik szó. Pál István közlése szerint ez a gyakorlat korábban a szintén dudáló felmenői, valamint a környezetükben élő többi dudás pásztor körében általános volt.⁵⁰ Számos hiedelemtörténet szól arról is, hogy az ördögös muzsikus zenéjétől a táncra kerekedett emberek nem bírják abbahagyni a táncot, végkimerülésig, vagy egészen addig táncolnak, amíg bele nem hálnak. (Valószínűleg egy ilyen motívumot dolgozott fel Arany János is az *Ünneprontók* című költeményében). Az extatikus táncolás motívuma jól ismert az európai folklórban, és minden bizonnyal kapcsolatban áll a boszorkánygyűléseken dorbézolók táncával is. A német Wütende Heer, Wilde Heer egy örült, táncoló, zenélő, féktelen csapat, mely éjszakánként járja a vidéket, és távolról úgy hallatszik, mintha gyönyörű szép muzsikaszót árasztanának, közeledvén viszont a hang éktelen lármába csap át. A csapat tagjai nem élő emberek. Tanárul lehet őket választani, és aki ezektől tanult muzsikálni, az nagyon szépen zenél. Ahhoz, hogy a teljes képet lássuk, a táncolni kényszerítő hangszerek témakörében észre kell vennünk az európai népmeseanyaggal való szoros összefüggéseket is. Az AaTh 592 típusszám alatt jegyzett népmesei szüzsé, a „Szent Péter muzsikája” is a táncra kényszerítő hangszer motívumát tartalmazza,⁵¹ és nem lehet kizárni, hogy ez népmesei elemként jutott be az ördögös muzsikusokról szóló hiedelemtörténetekbe is. A motívum eredetét kutatva egyes szerzők az extatikus táncolásban a táncos Artemisz és Dionüszosz kultuszának továbbélését látják (Pócs 1986: 20.), mások viszont e toposz előképeit Orfeusz és a szírének történetében vélik felfedezni.⁵²

Úgy vélem, itt kell megemlíteni még néhány olyan hiedelmet is, melyek ugyan nem kapcsolódnak szorosan az ördögös zenészek alakjához, de a hangszerek természetfeletti tulajdonságaira utalnak. Általánosan elterjedt képzet például, hogy a duda az ördög hangszere, de a hegedűvel kapcsolatban is akadnak ilyen adatok. Több Zólyom megyei szlovák népdalban van szó például a cigány hegedűjéről, mint az „ördög mesterségéről” (Horák–Plicka 1965: 329.). Szintén elterjedt az a történet, melyben a hazafelé tartó zenészek beesnek egy farkasverembe a farkas mellé, ahol hegedűjükkel vagy egyéb hangszereikkel megszeliidítik, távol tartják maguktól a vadállatot.

⁴⁸ L. Függelék 1/8.

⁴⁹ L. Pócs 1965: 87–88.

⁵⁰ Mindazonáltal úgy vélem, hogy e motívum igazolásához még további vizsgálatok szükségesek. Reméljük, ezek ki fogják mutatni, hogy ez a hiedelem megtalálható-e szélesebb körben is.

⁵¹ Vö. Arne–Thompson 1961.

⁵² Handwörterbuch VIII: 654.

A tudás megszerzése

Bár egyes hiedelemtörténetek a tudós muzsikuskok esetében is beszámolnak előjelekről, születési rendellenességekről vagy betegségekről, amelyek a zenészeket mintegy predesztinálják a mágikus specialista szerepkörre, mégis a rendelkezésünkre álló felföldi magyar hiedelemtörténetek arról tanúskodnak, hogy a mi tudós zenészeink a varázsserejű képességeiket sajátos, többnyire részletesen ecsetelt tudományszerzési szertartásokon nyerik el. A tudós zenész tanulásának motívumcsoportja, ennek attribútumai, illetve a tanulásról szóló hiedelemtörténetek jellemző szereplői más mágikus specialisták „tudásszerzési” gyakorlatainál is hasonlóan jelentkeznek. A tudásszerzés természetfeletti lények, és/vagy ördögös muzsikusk „tanítómesterek” segítségével történik. A természetfeletti tanító szerepébe szinte kizárólag az ördög mitikus alakja van behelyezve. Ennél a motívumcsoportnál jelentkezik az oly sokszor idézett pokoljárás mozzanata is. De vegyük először is a tudományszerzés technikáját. A tudós zenész *tudományát a keresztúton*⁵³ *szerzi az ördögtől*, aki *ijesztő állatok képében*,⁵⁴ vagy a muzsikusk felé *száguldó vonat, autó képében*,⁵⁵ illetve *darázs, bogár, hangya képében*,⁵⁶ jelenik meg. A muzsikusk itt *próbának van kitéve*, melynek lényege, hogy nem szabad a vadállatoktól, illetve a helyzettől megijednie. A legtöbb ilyen történetben szerepel a *„érthetetlen tér”* általában *egy bűvös kör*, amelyből a zenésznek nem szabad kilépnie, különben az ördögök megölik, szétszaggatják. Ha kiállta a próbát, megjelenik maga az ördög, illetve a „főördög” akivel *közi, hogy meg akar tanulni muzsikálni*, (itt természetesen kivételes zenészi képességek elnyeréséről van szó) illetve, hogy *meg akarja szerezni a „tudományt”*. Egyes történetekben egészen világos, hogy a zenész *a lelkéért cserébe kapja meg a „tudományt”*, és így az ördög szövetségesévé válik, de érdekes, hogy más esetekben (elsősorban a cigányzenészek közléseiben) az efféle lekötözöttség mozzanata hiányzik.⁵⁷

A tudományszerzéssel kapcsolatban meg kell itt említenem egy közkezdvelt toposzt, mely szerint a dudás a pokolban tanulná a mesterségét. A folklorizmusban és a magas művészetek világában gyakran találkozhatunk egy ismert magyar dudánótá szövegével, mely a dudás pokoljárását idézi fel:⁵⁸

*„Aki dudás akar lenni
Pokolra kell annak menni
Ott kell néki megtanulni
Hogyan kell a dudát fújni”*

Az általam vizsgált hiedelemtörténetek anyagából és egyéb adatok, utalások halmazából viszont azt a következtetést kell levonnom, hogy egyelőre ez a népdalszöveg az egyetlen adatunk, mely arra utal, hogy bizonyos hiedelemképzetek szerint a tudós zenészek a pokolban tanulják meg kivételes, csodás

⁵³ L. Manga 1968b: 168.; Függelék 1/3, 4, 9; vö. Dömötör 1968: 341.; Ferenczi 1982: 3.

⁵⁴ L. Függelék 1/3, 4.

⁵⁵ L. Függelék 1/9.

⁵⁶ L. Manga 1968b: 169.

⁵⁷ L. Függelék 1/3, 4, 9.

⁵⁸ A pokoljárás motívuma nemegyszer költőket ihletett meg, sőt, ezzel a mottóval irodalomtörténeti áttekintés is született már. L. József Attila: *Medvetánc*. 1934; Santarangel 1980.

„mesterségüket”. A pokoljárást felidéző dudánóta egy másik szövegváltozatával kapcsolatban viszont sikerült rögzítenem egy történetet, mely az alábbi sorokat magyarázza:

*„Aki dudás akar lenni
Pokolra kell annak menni
Ott vannak a férges kutyák
Abból lesznek a jó dudák.”*

Egy, a szöveg jelentéstartalmát magyarázó hiedelemmondát szintén a már említett Pál Istvántól gyűjtöttem. A történet szerint a dudás előtt, akinek nem igazán megy a dudálás, megjelenik az ördögkirály lánya, és elvezeti őt a pokolba, hogy ott ellophassák az ördögkirály fekete kutyáját, mivel az ennek a bőrével működő dudának csodálatosan szép hangja van.⁵⁹ A fentieket összevetve tehát a kérdést a következőképpen kell feltenni: a tanulásról szóló szövegváltozat a tudós zenész „tudományszerzésének” pokolbéli lebonyolítását, mint hiedelemelemet hordozza magában, avagy a hiedelemtörténetektől függetlenül, másodlagos misztifikáció útján, illetve szabad, lírai variálódásként jött létre a pokolban való tanulás motívuma? Eddigi adataink mindenesetre az utóbbi esetet valószínűsítik.

A hangszerkészítés hiedelmei

Mikszáth Kálmán *Lapaj, a híres dudás* című novellájában egy egészen érdekes, valószínűleg folklór eredetű hiedelemtörténet rajzolódik ki. Ebben a tudós dudás hangszerének tömlője egy Luca éjszakáján talált fekete bárány bőréből készült, mely valójában egy elátkozott „tündér – királylány” volt. A téma szorosan kapcsolódik az imént tárgyalt „pokoljárás” történetéhez, közös motívumuk a természetfeletti eredetű állat bőrének felhasználása a duda készítéséhez. Ettől a bőrtől szól igazán szépen a hangszer, sőt, Mikszáthnál ez magyarázza a duda „varázslatos” mivoltát. Az állatok kivételességét már a fekete színük is jelzi. A rendelkezésünkre álló adatok alapján e motívumcsoportba két motívum sorolható. Az egyik szerint *a varázsserejű duda tömlője különleges, természetfeletti eredetű anyagból készül.*⁶⁰ Egy Manga János által közölt hiedelemtörténetben a duda sípjainak jó hangját is azzal biztosítják, hogy különleges anyagból készülnek: *a sípok alapanyaga olyan nád, amely „még nem hallott kakasszót”* (Manga 1939b: 148.). Hasonló mágikus eljárással a vonós hangszerek körében is találkozunk. Egy idős bodrogházi muzsikás történetében az ördögös primás, hogy a hangszernek varázssereőt biztosítson, *kutyaszőllővel pirosra festette a begedűjét.*⁶¹ Hogy a hagyományörző zenészek körében milyen élő lehetett a hangszerek hangjának mágikus befolyásolása, bizonyítja az az eset is, amikor Pál Istvánnal először próbáltunk együtt dudálni, az idős pásztor ezt csak úgy tartotta kivitelezhetőnek, miután az együtt szóló dudák számára készített két vadonatúj tömlőt, mégpedig „iker gedákból”. Pál István egyébként a furulyához való bodzafát is kizárólag a

⁵⁹ L. Függelék 1/2.

⁶⁰ L. Függelék 1/2.

⁶¹ L. Függelék 1/10.

hold fogó periódusában vágja ki, mondván, az ilyen alapanyagból készült hangszerek szebb, ércesebb hangja van.

A tudomány átadása, az ördögtől való megszabadulás

A tudós zenész egyes hiedelemtörténetek szerint nem tud meghalni, amíg nem adja át a tudását. Arra, hogy ez nemcsak a boszorkányok, vagy a tudós pásztor hiedelmkörében ismert elem, jó példaként szolgálhat egy gömöri cigányzenésznek, az alsókálosai Molnár László prímásnak az elbeszélése, melyben az „ördögprímás” *nem tud meghalni, amíg át nem adja a tudományt*. Az átadás aktusa itt a tudós zenész halálos ágyán, a *tanítványával való kézfogásként* van leírva.⁶² Más történetek tanúsága szerint, ha az ilyen ember mégis meghal anélkül, hogy a mágikus erejét átruházta volna egy másik emberre, az ördögök a halála után háborgatják a sírját, el akarják vinni a bőrét. Ezért még életében megbíz valakit, hogy a földi maradványait mentse meg az ördögök karmai közül.⁶³ Az utóbbi két motívum valószínűleg az Európa- és Afrika-szerte elterjedt boszorkányhit egyes képzeteivel való kontamináció eredményeképpen jutott bele az ördögös dudásról szóló hiedelemmondába.⁶⁴ Más történetek arról szólnak, hogy a tudós zenész megkísérel megszabadulni a hangszertől (elássa, eldobja), és ezáltal a tudománytól,⁶⁵ vagy az ördögöt beleparamsolja egy üvegbe, és ettől az üvegtől szabadul meg.⁶⁶ A tudós zenészeknek a vizsgált hiedelmképzetek szerint általában meg van szabva, hogy meddig használhatják a mesterségüket, illetve előre tudják, hogy mikor fognak meghalni, ezért a tudomány átörökítése kézenfekvő törekvés. Az adatainkból ugyanis elég világosan kirajzolódik, hogy a „tudományt” semmi szín alatt nem szabad átvinni a túlvilágra, mert ez a tudós zenész túlvilági létére nézve szörnyű következményekkel járna.

A tudós zenész természetfeletti lényeknek muzsikál

Ebben a motívumcsoportban meg kell különböztetni a hiedelemtörténetek kétféle változatát. Az egyik változat szerint a zenész „elragadják”, akarata ellenére magukkal viszik különféle (rendszerint női alakot öltő) természetfeletti lények egy meghatározott helyre (kastély, magas hegy stb.), amely a „túlvilági szférában” van, ahol arra kényszerítik, hogy dorbézolásukhoz muzsikáljon.⁶⁷ Más változatokban az elragadás motívuma kimarad, néha a zenészek saját bevallásuk szerint önként járnak el a boszorkánygyűlésekre vagy a tündérek mulatságaira muzsikálni (pl. a keresztútra).⁶⁸ Ezek a hiedelemtörténetek általában szólnak arról is, hogy

⁶² L. Függelék 1/19.

⁶³ L. Függelék 1/4, 5.

⁶⁴ Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy Norman Cohn közölt egy, a monda tereskei változatainak egyes részleteivel (amikor az ördögök a tudós dudás holttestét kiveszik a sírból, a hajánál fogva megrázzák, a csont és a hús kihullik, a bőrt pedig magukkal akarják vinni a pokolba) egybevágó rhodésiai hiedelemtörténetet. A szerző szerint ez esetben egy széles körben elterjedt elemi képzettel állunk szemben. Vö. Cohn 1994: 246–247.; Henningsen 1988: 21.

⁶⁵ L. Manga 1968b: 170–171.

⁶⁶ L. Manga 1968b: 169.

⁶⁷ L. Pócs 1986: 217–223.; Manga 1968b: 170–171.; Függelék 1/15, 16, 17

⁶⁸ Vö. G. Szabó 1991: 459.; Schram 1970/I: 79, 247, 256, 279. Az utóbbi peranyag egyik tanúvallomásaiban egy máshonnan eddig elő nem került motívum található: „A fiukból ezérna forma malériát buzott ki, és kezeinek nagyott ujjaúra tekergette, ugy dudálattak [ti. a boszorkányok] a fatenssel [...] Soba nem ballott olyan szép Muzsikálást ezen a világon mind a fatens avaral a dudával dudált.” (Csongrád m. 1739.), Schram 1970/II: 53, 83. (dob- és trombitászó a boszorkányok gyűlekezetén), Schram 1970/II: 275. (boszorkányavatásnál hegedűs muzsikál); Bihari 1980: 81.; Handwörterbuch... VI: 671. Német nyelvterületen a XVII–XVIII. században gyakran fogtak perbe zenészeket azzal a váddal, hogy boszorkányszombatokon

a természetfeletti lények a tudós zenészt megajándékozzák, kifizetik, de az értékes tárgyak az „erilági szférába” való visszatéréssel értéktelen kacatokká (ganéjjá, cserepekké stb.) változnak,⁶⁹ a duda helyett pedig egyes történetek szerint egy döglött kutya fekszik a dudás ölében.⁷⁰ Egy Ipoly-menti hiedelemtörténet szerint pedig az elragadott zenészt a „boszorkák” egy sállal és egy hegedűvel ajándékozzák meg. A hegedű megmarad, a sál viszont lókoponyává változik.⁷¹ A zenész a „túlvilági lételetutazás” után rendszerint egy más, ismeretlen helyen, gyakran egy fa (gyakran körtefa) tetején, fáradtan, összeverve ébred fel.⁷²

A tudós zenész egyéb természetfeletti képességei

Az ördögös muzsikuskos alakjához a hiedelemtörténetekben sokszor hozzátartoznak olyan motívumok is, amelyek nem kapcsolhatók szorosan a virtuozitáshoz, vagy a zenélés „tudományához”, illetve a hangszer varázserejéhez. A hangszer sokszor csak az ördögösség bizonyításához szolgáló eszköz, mint azokban a felvidéki történetekben, amelyekben az ördögprímás *átbangolja (leereszti vagy éppen behangolja) a másik szobában lévő, vagy a falon függő hangszer húrjait, anélkül, hogy hozzányúlna.*⁷³ Más hiedelemtörténetekben a tudós muzsikuskos *magánál tart egy mágikus tárgyat*, emberi csontdarabot⁷⁴ vagy üvegdarabot,⁷⁵ melyen ha keresztültekint valakire (szintén zenészre), hangszerének húrjai elszakadoznak. Ez rendszerint a rivalizáló zenekar tagjai ellen irányul, akiket az ő saját bandája helyett fogadták meg muzsikálni. A bosszúállás egy másik módszerét láthatjuk abban az Ipoly-menti történetben (itt a rontás már a meghívók ellen irányul), melyben a tudós prímás, mivel nem őt hívták meg falujabéli lakodalomba muzsikálni, úgy *meghabonázza a menyasszonyt*, hogy annak a lakodalmi menetben kifecamodik a lába.⁷⁶ Ugyanebből a történetből kiderül, hogy *az ördögprímás betegségküldéshez, rontáshoz is ért.*⁷⁷ Az ördögös dudások pásztortudománya az esetek többségében együtt jár a zenéléshez kapcsolódó természetfeletti képességekkel. Ez nyilván arra utal, hogy a duda az utóbbi évszázadokban fokozatosan elvesztette korábbi jelentőségét, és a XIX. század végétől jobbára már csak a pástorok kezén maradt fenn. Így természetes, hogy a duda fokozatos pástorszimbólummá válásával párhuzamosan a tudós pástor és a tudós zenész hiedelemkör elemei is sok esetben kontaminálódtak.

elmentek muzsikálni (ezek gyakran cigányok). Érdekes, hogy az elragadás motívuma sem itt, sem a Gustav Henningsen által közölt baszk boszorkányperek anyagában nem jelenik meg. L. Henningsen 1988: 74, 82, 83.

⁶⁹ L. Függelék 1/16, 17. Vö. Dömötör 1968: 339–346.

⁷⁰ Dr. Bernard Garaj szíves közlése.

⁷¹ L. Függelék 1/15. Ebben a hiedelemmondában eredetileg valószínűleg a csodás hegedű változott lókoponyává, a közölt változat megoldását a hegedű megmaradásának gondolata által előidézett szövegromlásnak tekintem.

⁷² L. Függelék 1/15, 16, 17.

⁷³ L. Függelék 1/11, 19.

⁷⁴ L. Függelék 1/12.

⁷⁵ L. Függelék 1/13.

⁷⁶ L. Függelék 1/12.

⁷⁷ L. Függelék 1/12.

Szerek, jelek, segítők és egyéb, járulékos attribútumok, a varázslás eszközei

Látunk kell, hogy a tudós zenész hiedelemkörében egy sor olyan jelenséggel is találkozunk, amelyek közvetlenül sem a zenélésre, sem az ördögös muzsikások egyéb mágikus képességeire nem utalnak, ugyanakkor fontos velejárói a hiedelemkörről alkotott képnek. A tudományszerzés szertartásához egy sor jellegzetes kellék, speciális eljárás is járul, mint a *csipkeversző*,⁷⁸ a *lucaszék*,⁷⁹ az „*akasztott ember*” *kötele*,⁸⁰ vagy a *fekete macska*.⁸¹ Az ördögös zenész alakját olyan jelek teszik karakteresebbé, mint hogy *vörös ruhában jár*,⁸² rendkívül *apró termetű*,⁸³ vagy születési rendellenessége van: *epilepsziás*,⁸⁴ *foggal született*,⁸⁵ „*nem nőttek meg a lábai*”,⁸⁶ „*rövidke ujjai vannak*”⁸⁷ stb. A csodás tulajdonságú hangszerek mellett a varázslás egyéb eszközei is elég változatosak lehetnek, ugyanakkor nagy területeket átívelő, érdekes egyezéseket is láthatunk. Ez utóbbira jó példa a hangszerek *szalmaszállal*,⁸⁸ illetve *nádszállal*⁸⁹ való *megrontása*. Érdekes mozzanatnak tartom ezekben a hiedelemtörténetekben a rontáshoz használt *emberi csont*,⁹⁰ vagy *különleges üveg*⁹¹ motívumának jelentkezését, amelyeken keresztül kell nézni, és a hangszerek elhangolódnak. Valószínűleg a lidérc-, illetve bózsík-képzetek analógiájára jött létre az *ördögös primás segítőjeként a bóna alatt hordott febéregérről* szóló történet,⁹² de hasonló segítő lény elmosódott alakját láthatjuk abban a csallóközi hiedelemmondában is, amelyben a *tudós muzsikust mindig egy vörös kutya kíséri*.⁹³ A tudós zenész hiedelemkörében az ördöggel cimborálók egyéb cselekményeivel, különösen magatartásával is találkozhatunk. Ilyen az a mozzanat, amikor az *ördögprimás nem tud megállni egy helyen, mindig vándorolnia kell, és a muzsikálás közben is minduntalan járkal a zenekar előtt*.⁹⁴ A tudós muzsikuskok étkezési szokásaival kapcsolatban is egy sor mágikus cselekményre, misztikus magatartásra fény derül: soha nem esznek az asztalnál, mindig a *küszöbön fogyasztják el az ebédjüket*,⁹⁵ az ételből az *első falatot (ti. az ördögnek)* a földre dobják, ami aztán onnan el is tűnik,⁹⁶ vagy amikor az ördögprimást halva találják, a *zsebei tele vannak kenyérrel*.⁹⁷ Az adatközlőim többször megfogalmazták, hogy az ilyen muzsikuskok

⁷⁸ L. Függelék 1/3.

⁷⁹ L. Függelék 1/3.

⁸⁰ L. Függelék 1/3.

⁸¹ L. Manga 1968b: 169.

⁸² L. Függelék 1/14.

⁸³ L. Függelék 1/13, 14.

⁸⁴ L. Függelék 1/10.

⁸⁵ L. Függelék 1/10.

⁸⁶ L. Függelék 1/12.

⁸⁷ L. Függelék 1/14.

⁸⁸ L. Függelék 1/12, 9.

⁸⁹ L. Függelék 1/9.

⁹⁰ L. Függelék 1/12.

⁹¹ L. Függelék 1/13.

⁹² L. Függelék 1/18.

⁹³ L. Függelék 1/14.

⁹⁴ L. Függelék 1/14.

⁹⁵ L. Függelék 1/9.

⁹⁶ L. Függelék 1/14.

⁹⁷ L. Függelék 1/14.

*tiszteletlenek, általában kerülik őket, félnek tőlük,*⁹⁸ és amikor meghalnak, a faluközösség nem hajlandó eltemetni őket a temetőben, hanem mint az öngyilkosok temetésénél, *árókaparton ássák meg a sírjukat.*⁹⁹

Amint a fentiekből is kitűnik, az ördögös muzsikások alakjáról szóló vélemények egy egész sor képességgel ruházzák fel a többségi társadalom számára felfoghatatlan, kivételes tudással rendelkező zenészeket. Ezek a hiedelemelemek nemcsak a néphit anyagában, a hiedelemtörténetben vannak jelen, nyomaikat megtaláljuk a népmesekincsben, a népdalokban, de a szólások¹⁰⁰ és közmondások között is. A rendelkezésünkre álló adatok ismeretében meg kell állapítanunk, hogy a zenészekről gyűjtött hiedelemtörténetek konkrétumokat, pontos eljárásokat, tudományszerzési, rontási, rontás-elhárítási vagy egyéb praktikákat tartalmaznak, szemben a „nem zenészek” történeteivel, melyekben sokkal általánosabb, homályosabb és egyben túlzásokkal, másodlagos misztifikációval tarkított kép rajzolódik ki a tudós zenész alakjáról. Észre kell vennünk továbbá azt is, hogy egyes kellékek (fekete kutya, csipkevessző, körtefa, szalmaszál), illetve eljárások (meghatározott hangszerkészítési mód) e hiedelemkör visszatérő motívumaiként jelentkeznek. Fontos megállapítani, hogy míg egyes adatok arra utalnak, hogy az ördögös dudások összefárnak, együtt mulatoznak, és szembeállításukról, vagy ártó szerepükről nem esik szó, addig a tudós cigányzenészekről szóló hiedelemtörténetekben a muzsikások sokszor negatív szereppel vannak felruházva. Az ártás eközben irányulhat zenészkollégák ellen, de más, „kívülálló személyek” ellen is. A felvidéki és erdélyi cigányzenészek között végzett gyűjtéseim azt bizonyítják, hogy a dudásokról szóló hiedelemtörténetek motívumainak nagy része megtalálható a vonószenekezekben, különféle hangszereken játszó tudós zenészeknél is. Az elragadás – túlvilági létutazás, a természetfeletti lényeknek való muzsikálás, a varázsszerű hangszerek, a tudomány elsajátításának és átadásának, valamint az egyéb természetfeletti képességek motívumcsoportjában – tehát a felállított motívumcsoportok bármelyikében – egyaránt találhatunk közös vonásokat.

Érdekes mozzanatnak tartom, hogy míg a történeti Felföld tudós zenészei túlnyomórészt a keresztúton tanulják meg a „mesterségüket”, addig több erdélyi történetben ez a hely pince vagy barlang, ahol a próbatétel abból áll, hogy a zenésznek ki kell bírni, hogy a meztelen testét különféle csúszó-mászó álatok, szörnyek összejárák.¹⁰¹ Erdélyben a tudós zenészek megnevezése is más. Az ottani hiedelemtörténetek nem tudósokról, ördögösökről beszélnek, hanem a „piritussa van” szókapcsolattal fejezik ki a muzsikások rendkívüli képességeit, illetve a túlvilági lényekkel fennálló kapcsolatukat.¹⁰² A cigány- és pásztorzenészek köréből származó adatok szórványossága arra mutat

⁹⁸ L. Függelék 1/19.

⁹⁹ L. Függelék 1/14.

¹⁰⁰ Vö. O. Nagy 1966: 151.

¹⁰¹ Ennek a motívumnak mélyen gyökerező összefüggéseire utal a következő adat: A „Nagy Bihal Andrásné” balladatipus egy gyimesi változatában a „kevély tésasszony” így utasítja szolgáját, hogy a kolduló, fel nem ismert tulajdon édesanyját büntesse meg: „Eredj el, te asztalinas / Fogd meg azt a koldusasszonyt / Vesd bé a pincébe / Hogy a kígyók, s békák, ott markodják esze!”

¹⁰² A piritus az eddigi adataim alapján nem azonosítható a máshol ezen a néven nevezett segítő szellemekkel, az ördög jelenléte viszont Erdélyben is nyilvánvaló.

rá, hogy a vizsgált hiedelemkör behatárolásához még további kutatások szükségesek. A tudós zenész hiedelemalakjának kutatása ugyanakkor egy sor olyan problémát is felvet, amelyek a nyelvében asszimilálódott, tartósan letelepedett cigányság hiedelemvilága és a többségi társadalom néphite komparatív vizsgálatának irányába mutatnak, de ezen részletek kidolgozása minden bizonnyal már egy másik dolgozat témáját kell, hogy képezze.

FÜGGELÉK 1.

1/1. „FONÓ-MESE”

„...ez mesébe’ van, ez nem igaz, ez csak ilyen fonó-mesébe van, mer’ hát az nem vót igaz, csak ezek az öregek kitaláltak mindent annak idején.

– Akkor hogy volt ez?

– Hát az úgy vót, hogy vót egy fonó. A lányok jártak oda, kérem szépen, fonni, s a többi, és az a helyzet, hogy hát mikor már mentek hazá a fonóból a lányok, mindet várta a párja, szóval, akivel járt, a vőlegénye, vagy a szeretője, és má’ kísérté szépen hazá. Egy lánynak nem vót még szeretője, és nagyon bánkódott, és akkor úgy kiment, és aszondta: – Jaj, Istenem, Istenem, má’ nem bánám, ha egy ördög vóna, cifraszűrbe’, csak egy szeretém vóna!

Másnap este elmennek a fonóba, mindegyiknek van, aki feladja az orsót, mer’ ugye, direkt a lányok úgy is csinálták, hogy essen le az orsó, hogy csak, mer’ akkor ahányszor leesett annyiszor meg kellett csókolni, amikor a vőlegénye föladata az orsót néki... No, kérem szépen, leesett ezé a lányé is, akinek nem vót szeretője. Ő elhajolt utána, és akkor, kérem szépen, fölvette. Kezdett fonni, kopogtatnak. Bejön egy dali, szép, bajszos, pörge kalapba’ lévő, hosszú cifraszűrbe, dudával egy gyönyörű szép legény. Körülnéz ottan, megálltak a fonásban, és s a többi, szép jó estét köszön, jól kíván mindenkinek, és mindjárt oda helyezkedett, akinek nem vót szeretője, ahhoz a kislányhoz. Mindjárt kezdett vele beszélni, s a többi, s a többi, hát ugye, utána a beszédbe’ aztán hát nem ment az orsón fölfele a fonal, hát persze vót mindig egy előfonónó, aki hát vigyázott a lányokra, má’ rájuk szólt, hogy: „Fonni!”

Persze, fonni, erre ostan, kérem, a szép cifraszűrös legény fölállt, fölfújta a dudáját, dudaszó mellett szépen fontak. Fontak szépen. Leesett az orsó, mán akkor ő felkapta gyorsan, odaadta a kislánynak az orsót, mind kapott egy csókot. Újból dudált. A lány annyira belemelegedett, hogy többször is, akarata ellenére eljettette az orsót. No, jó’ van, ez szépen elment, ez egy este. El is kísérté hazá a lányt, másnap ozt a legények:

– Ki az?

– Nem mondta meg, hogy hova való. Csak szerettem vóna a címét, nem mondta meg.

Majd másik este, kérem szépen, úgy történt az egész, hogy újból ez a dudálás, az orsó-feladogatás, s a többi, s a többi... Aztán hazakísérté, hita be a lány, de nem ment be. Aszondta, hogy még egy estét vár. A harmadik este elmentek be, leesett az orsó, a legény dudált. De háttal vót a lánynak, aminek hát tartott vóna, hogy a szeretője lesz. Kénytelen vót, kérem szépen a lány, – de az a’ orsó meg begurult úgy az asztal alá, és aztán a legény meg a másik felén dudált – lehajolni. Odatekint, megrémült kegyetlenül, alig tudott fonni. Font, de olyan rémülten. Kérdezik ott:

– Hát mi bajod van?

– Semmi.

Csak font, de rémülten font, vigyázott, hogy az orsó le ne essen, nem is esett le az orsó, és hozzámegy a legény, mondja néki, hogy hát:

– Mi van, szívem, szép szerelmem, olyan erősen kötötted meg azt az orsót, hogy le se esik? Mér’ vagy olyan bánatos, meg hát mi bajod van?

Ő nem szól egyáltalán semmit. Majd a’ előfonónőbő’ odament, hogy kérem szépen, ha csak lehet, ő nem megy hazá.

– Mér?– faggatták. Nem mondta meg, csak hogy aztán, és aztán...

És annyira-annyira vót az egész dolog, hogy megmondta a cifraszűrös legény – mások ott kint má’ álltak a szeretőjeikkel – hogy:

– Vezesd má' ki, komám, az Ilonkát, hogy jöjjön ki, hát én is elmennék má' most hazra, mer' engem várnak odahaza...

És ez meg szót fogadott neki, bement, és mondta:

– Hát Ilonka, gyere ki, mer' – aszondja –, hát ott van kint (de neve nem vót, nem mondta meg a nevét) ott van kint... – meg s a többi. És nem akart a lány kimenni, és megfogta úgy a lányt, és ahogy, kérem szépen, elkezdte bírni, a legény nyúlt róna be utána, hogy kivegye, a duda leugrott, és annak a legénynek egy kegyetlen nagy pofont levágott. A duda – annak, aki a lányt megfogta. Így azt, kérem szépen, akkor ahogy eztet levágta, akkor aztán a lány meg visszaugrott a vezetőasszonybó', azt elkezdte:

– Nem megyek, mer' lótalpa van neki! Meg van patkolva!

És ezzel, kérem szépen, a lány meghalt, a legény meg eltűnt. No. Szóval lólábai vótak, hát ördög vót, és azé' vót rajta cifraszűr, meg s a többi, hogy ne lássák. Így történt. Édesapám mesélte.'

Tereske (Nógrád m.) 1995.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétybodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/2. AZ ÖRDÖG KUTYÁJÁNAK A BŐRE

„Dudálni akart egy ember. De nem vót neki tömlője. És akkor, kérem szépen, följött egy ördöglány. És az az ördöglány úgy kedveskedett ennek a legénynek:

– Nem tudsz dudálni?

– Nem.

– Nem jó a tömlőd – mondja neki.

Aszondja:

– Nem nagyon.

– Tudod mit, – aszondja –, gyere le velem, én a pokolba lemegyek.

– Mi vagy ott?

Nem mondta, hogy a Plútónak a lánya.

– Takarítónő – aszondja. – Ott megtalálász egy nagy fekete kutyát, szelíd. Az – aszondja – apámnak a kutyája. Hozd fel, üsd agyon, nyúzd meg, de ne ijedj meg, mer' a kutya azt elszalad, de a bőre ott marad. Belekötőd a dudádát, akarhova tesszed, amit parancsolsz, az azt fog dudálni neked.

No, a legény aszondja:

– Nem lesz semmi baj?

– Nem – aszondja –, nem, mer' én mindent rendbe hozok, nem lesz baj. – és a többi, és a többi...

– No de apád?

Aszondja:

– Hát, az se, majd én – aszondja – elsimítom az egész dolgot.

De nagyon szép lány vót, és szerelmes is lett bele a legény, kérem szépen, úgy is vót, lement a lánnyal, az bement, ő meg ellopta a kutyát, hát agyon is ütötte. Mer' má' úgy vót, hogy nagyon úgy nem is kellett, mer' ördög vót a kutya, mire a madzgot rákötötte, hát ördög... így vót. Erre megnyúzta, azt azt veszi észre: a hús szalad, aztán a bőr meg maradt. Ottmaradt a bőr, megbédt, má' a lány ott vót.

– Semmi baj, kösd be – aszondja – a izét. Hát a kutyát má' látod hónap ugyanabba' a fekete bőrbé'. Kösd be a dudát!

Segített. Bekötötte a dudát.

– Fújj bele!

Belefújt, kérem szépen, még fel se fújta, olyan szépen dudált néki az, kérem szépen, s a többi, földobta a vállára, ott is dudált, mindenütt, ahová ment. De tovább már most nem tudom, hogy mi lett vele, mer' valami trágyadomb...

– Nem úgy vót, hogy kidobta a trágyadombra, mert meg akart szabadulni tőle?

– Így vót valahogy, meg akart szabadulni tőle, de nem tudom tovább, már ugye, régen vót, édesapám ötvenhétbe' halt meg..." [ti. ezt az édesapjától ballotta].

Tereske (Nógrád m.) 1996.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kéthodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/3. HOGYAN LEHET MEGTANULNI DUDÁLNI I.

„...szóval nyiszörgött arval a dudával ott mindig...– Nem leszöl soba jó dudás, hogyha csak – kérem szépen – azt meg nem csinálod...”

Na, hogy akarom mondani: Egy fiatal dudás került, kérem szépen, az egyik faluba. És az a fiatal dudás mindig rosszul dudált, de kérem szépen, soba nem káromkodott, és aztán csak imádkozott, és nem hazudott soba. De nem is tudott dudálni. Majd akkor, kérem szépen, találkozott egy fiatalemberrel, egy olyan barna fiatalemberrel az utcán, és mondta, hogy:

– Idehallgass! Nem tudsz te dudálni?

– Tudok, de nem jól.

– Hát idehallgass! Hogyha dudás akarsz lenni, vagy káromkodsz rendszeren, és nem jársz templomba, és akkor – kérem szépen – fogsz még haszudozni összerissza, és akkor maj' jó dudás leszöl.

Néki ez úgy megtetszett, azt elkezdett nagyon káromkodni, s a többi, mégse tudott dudálni. Utána aztán, kérem szépen, leültette ottan az egyik gazdának a kutyáját, annak a gazdának a társa, akivel össze vót esküdre, az meg egy ördög vót. És akkor az az ördögnek a kutyája vót, de az a duda meg nagyon szépen szóló neki. Örült is ennek a dudának, de aztán, mikor letelt a kilenc napja a dudának, akkor egyszerre elhalkult a duda, úgyhogy nem szóló semmit, majd azt elkezdett, kérem szépen, hogy:

– Hát az a Jősten se segít meg engemet, hogy – aszondja – most dudáltam, milyen jó, és ezután most mán megint nem szól a duda. Édes Istenem, segíts meg!

A duda olyan pofont adott néki, hogy fölfordult. Akkor. Így akkor, kérem szépen, hogy fölfordult, akkor ő, kérem szépen, megfogta a dudát, azt akkor úgy ellökte, így a küszöbre. Mire fölkel, mán a duda nem vót ott. Neki. És aztán nem vót ott a duda, és ment hátrafele, körülnézett, hát ott vót egy bokor alatt a duda beszorongatva. Megfogta a dudát, bevitte, és aztán ahogy aztat, kérem szépen, bevitte oda... Hát úgy megin' akarta, sehog' nem szóló, sehog' nem szóló, se semmi, akkor aztat, kérem szépen, megmondta neki egy illető:

– Mármost csak akkor leszöl jó dudás, hogyha összeszedöd magadot, és egy lucaszéket megcsinálsz Lucátó' karácsonyig, Krisztus születéséig, meggyezesz egy csipkebokor rügget tavaszkor, és azt meggyezed, mikor ugyanarra az évre kívádog, mikor meggyezted, az nagyon tövises lesz. Envel ezt a csipkeveresszöl kiveszed, akkor olyan halottkőtelet keresel, ahol, kérem szépen, fölakaszkodott rajta az illető, de annak csak egy szálát kiveszel belőle, és körücsavarod szépen a csipkeveresszöl körü', és kímész a keresztútra. Éjjelkor, tizenkét órakor odaviszszed szépen a széket, ráülsz, és annak a körnek [ti. a csipkeveresszöl-karikának] a középbé ülsz. A duda legyen a lábad között. Majd fog szaladni feléd ilyen, amolyan, szóval ilyen veszélyes állatok is fognak feléd szaladni, de te ne ugorjál ki onnan, mer' hogyha kiugrasz, akkor má' csak nem leszöl jó dudás, mer' akkor téged szélszaggatnak. De bírd ki, és aztán mindig csak azt mondd, mikor kérü:

– Mi akarsz lenni?

– Az!

– Mi akarsz lenni?

– Az!

És mikor mán kilencedszer szaladnak hozzád, és akkor is aszondod, hogy 'Az', de meg ne mozdulj onnan, akkor a duda meg fog előtted szólalni. De nehog' kiugorj, hogy megibedsz a dudátó', mer' azt hogyha kiugrasz, akkor

szeítségagatnak. Csak ott, mikor oztan a kakas megszólal, akkor oztan, kérem szépen, szedd magadot össze, otthagyhatsz mindent, vidd haza a dudát, soha többet a duda el nem fog hagyni, szépen fogsz tudni dudálni.

Után' má' meg akkor úgy meg má' akkor teljesen az ördögök karmai között vót. Utána mán, kérem, hogyba megfogta a dudát, följfújta, bedobta az ágy végibe, ott is szólt a duda néki, ezt megcsinálta. És kibirta, úgyhogy aztán ő ozt nagyon jó dudás lett...

No ozt erre van az, hogy oztan akkor ez az ember meghalt, [...] ez a dudás. Meg is öregedett, a duda állandóan vele vót, s a többi, és meghalt. És mikor meghalt... de mielőtt meghalt róna, azt mondta a komájának, hogy ő meg fog ekkor és ekkor halni, de az a helyzet, ötlet szépen el fogják temetni, de majd ugyanezt a csipkefe... – mer' abba ugye, az ördögnek ereje nincsen... Ihen csipkefe megnő három méter magasan is... csinálj karikát, és annak a középsibe... Azon az egyéves csipkeveresszőn má' nincsen hatalma néki, belépni oda, az illetőhöz, aki ott ül bent.

És mondta néki, hogy:

– Én komám, meghalok, de éjjélkor, mikor eltemetnek, huszonnégy órára éjjélkor gyere ki a temetőbe, és így csinálj meg a csipkefe vesszőt, arval a balottkötéllel körücsavarva – s a többi, megymás, elmondta néki – és aztán te üljél csak szépen le a földre ott a közepibe, de egy szalmahúzó kamó legyen nálad – szalmahúzó kamó, amivel úgy szalmát húzzák kaszalbó' régen – mer' fog éjjélkor jönni három ember. Pillanatok alatt ki fogják a síromat takarni, és aztán megfogják a koporsót, földszakújják, megfogják a fejemen a szőrt, a haját, fölemelnek, megrázzák, az összes csontom, a búsom, a bőrömből mind kimegy. Ezt ki fogják dobni a gödörbő' a szélire. Még aztán ők rendbehozzák a sírt. Te azalatt az idő alatt nyújld' ki a gödörbő', vagy a karikábó', a szalmahúzó kamóval, és húzd be magadhoz, és tedd a lábad közé a bőrömet. Azok mindent fognak néked, gazdagga tesznek, aranyat, mindent fognak kínálni, de ne add oda. Először fog neked szaladni – kérem szépen – tüzel egy bika, az orrán a láng fog járni, a száján a tűz fog menni. Szalad, úgyhogy ki ne ugorj, mer' már odébb nem bír menni, mikor mán a csipkefajevesszőhő' ér. Ott birtelen megáll, de te ki ne ugorj, mer' ha kiugrasz, akkor megölnék. És akkor ne szólj semmit, akarmit mondanak. Fogják nagyon kérni, hogy:

– Add ide, te jó ember, azt a bőrt nekünk, ennyit adunk, annyit adunk érte.

Nagyon nagy pénzeket fognak [igérni] de nehogyz odaadd, vagy kilépjé', mer' akkor te is meghalsz. Így e. Addig fog ez menni, míg a kakas meg nem szólal. Mikor megszólal a kakas, akkor teljes simába lesz minden, akkor fölkelhetsz, és elvidd haza a bőrömet, új, másik koporsót csinálj, azt szentölje föl a pap, és utána temessetek el, hogy én nyugodtan fekédjek. Te is nyugodtan fogsz fekédni utána.

Hát ozt így is csinálták, és így tudott hát a legenda szerint, meg a mese szerint, az, hogy hát nem a pokolba jutott a bőrével együtt, hanem... – szóval azon a megszentelt koporsón nem vót nekik a – körüljárólta a tömény –[itt: tömjén] nem vót az ördögnek ott má' hatalma az ő bőrön, úgyhogy így nyugodott nyugodtan.

Szóval ez egy ilyen legenda, de ne így vedd, hogy ez igaz, ez csak ilyen dudás kitalálás, s a többi, ozt ilyen ríbaszogatás, hogy csinálja meg a dudát, de vigyázz, mer' ez ördögmozúka. Ugye, ozt ennel csak az ördögök dolgoznak, és az a jó dudás, aki az ördögökkel cimborál, ugye... És minél többet dudáld el aztat kérem, hogy: »Aki dudás akar lenni, a pokolba kell annak jutni. Mer' ott vannak a férjes kutyák, abból vannak a jó dudák.« – akkor annál jobban fognak az ördögök szeretni, nem is veszed észre, de látogatni fognak...

Tereske (Nógrád m.) 1997.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétybodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/4. HOGYAN LEHET MEGTANULNI DUDÁLNI II.

„Vót egy jubászlégény, nagyon meg szeretett róna tanulni dudálni. Csináltatott egy nagyon jó dudát. Akárbogy akart dudálni, nem tudott. Bánkódott. Abogy ment a jubokkal, feljé ment egy szép lány. Kérdezi:

– Mit szomorkodsz, te jubászlégény?

– Hogyne szomorkodnék, amikor ilyen jó dudát csináltattam, és nem tudok dudálni!

– Jól akarsz tudni dudálni? Na, hát akkor csináld meg azt, amit én mondok. Lucától karácsonyig – tízenkét nap – minden dőlőt nap csinálj a széken valami! Majd Krisztus születése napján vidd ki a keresztútra azt a széket! Egyéves csipkeesszőt kössél karikába egy olyan madzaggal, akire má’ valaki felakaszzkodott. Tedd ki azt a csipkeesszőt, tedd bele a széket, a dudádat magad alá, és üljél azon a széken! Majd fognak feléd szaladni – tüzes lángot fog bányini bika, vadkan, de ne ugorj ki, mert ha kiugrasz, megölnek. Mindig megkérdezzük:

– Mi akarsz lenni, jó ember?

– Jó dudás akarok lenni!

Nahát, azt ő meg is csinálta. Fogta a kisszéket, karácsonkor, éjjeli misekor kiment a keresztútra, letette a csipkeesszőt, ráült [a kisszékre], a duda nála vót, hát kérem szépen, őt akkor szaladt is egy nagy tüzes bika feléje. Már majdnem kiugrott, de nem mert kiugrani. Stoppol a bika:

– Mit kívánsz, te?

– Jó dudás akarok lenni!

– Eredj innen – aszondja –, mert összeggyűrlak!

– Nem, jó dudás akarok lenni.

Körülzaladt rajta a bika, elment. Hű, körül sem fordult, szalad rája nagy tüzes lánggal egy vadkan, hogy szétszaggatja, megeszi.

– Mi akarsz lenni?

– Csak jó dudás! – így.

Elment ő is onnan. Kis idő múlva szalad rája kegyetlen nagy lázzal egy farkas, hogy szétszaggatja.

– Nem, én jó dudás akarok lenni!

– Jól van – akkor aszondja –, nekünk adod a lelket, de ha meghalsz, a mienk lesz a bőröd. Fog szólni a duda, úgy, ahogy akarsz.

Eltűntek. Abogy eltűntek, felvette a csipkeesszőt magára, a dudát a vállára dobta, megy egy kis darabkán, ááh, felfújja a dudát. Még a bóna alá sem tette, már játssza a nőiákat. Feldobta a vállára, egész házáig szólt a duda. Hazáért vele, örült, jó dudás vót.

De hát meg is öregedett. Megjött az, kérem szépen, hogy meg kell halni. Akkor meg azon búsult, hogy ha meghal, mi lesz vele? A mennyországba nem juthat, a pokolba fog jutni, abba’ a tűzbe. Mit fog ő ott csinálni, abban a katlanban, ahol a többi ördögök fognak alája tüzelni? Nagyon bánkódott. Megint megy feléje egy öregasszony.

– Mit búsulsz, te öregember?

– Hogyne búsulnék, mikor ördögnek adtam azért a lelkemet, hogy jó dudás legyek, és most itt vagyok, meg kell halni, és a mennyországba nem mehetek

Aszondja [az öregasszony]:

– Én megmondom néked, mit csinálj. Szerezzél magadnak egy szalmabúzó kamót. És azt a széket, amin ültél, és azt a csipkeesszőt add oda a komádnak, meg a szalmabúzó kamót, és mondd meg neki, hogy téged, mikor eltemetnek, éjjel tízenkét óraker megjen ki oda, üljön arra a székre, vigye oda a szalmabúzó kamót, és figyeljen. Magyarázd meg neki, hogy téged ki fog gyorsan három ember kaparni, akkor rögtön a koporsóból kivesszük, megráznak a bajon fogva tégedet, az összes bús, csont belőled kihull a koporsóba, kidobják a bőröd. Ő azt húzza be a kis csipkegarádba, csavarja össze, őt üljön rá a bőrödre. Fogják keresni a bőrt, mindent fognak kínálni, de ne adja oda!

Úgy is történt. Megbeszélte a komájával, a komája el is vállalta. Mikor eltemették őt, hát a komája kiment a szalmabúzó kamóval, meg a kisszékekkel. Hát tényleg megy ottan egy öregebb, egy fiatalabb, meg egy másik fiatalabb. Ezek a lányok vótak a testvérei, ördögök. Pillanatok alatt szétdobták a sírt, föl a koporsót, megrázták [a halott dudást], minden kiesett belőle, kidobták, gyorsan megcsinálták a sírt, abogy vót. Keresik:

– Hova tetted a bőrt?

– Ide dobtam.

– Hát nincs itt.

– Hol van???

Nézik, hát látják, hogy a koma ott ül a széken. Könyörögnek neki, hogy adja oda azt a bőrt, gazdaggá teszik, s a többi. Nem vót szabad megszólalni, nem szólalt meg egyáltalán, csak várt. Nem vót szabad onnan elmenni, míg a kakas meg nem szólalt. Elmentek. Megint visszamennek, könyörögnek, – nem adta oda. Egyszer megszólalt a kakas, nyakába vette az egésztest, bóna alá a komájának a bőrt, elvitte a paphoz, megszentelte, újból eltemették. Így jutott a mennyországba.”

Tereske (Nógrád m.) 1997.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétfodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely

1/5. AZ ÖRDÖNGÖS DUDÁS TÖRTÉNETÉNEK MAGYARÁZATA

– Annak a juhásznak, aki úgy megtanult dudálni, hogy a vállán is szólt a duda, Pista bácsi meséjében ugyanúgy meg kellett szabadulnia a tudománytól halála előtt?

– Igen. Ottan már a bőrt mentették meg, és azt szentelték föl, mer’ másképp ő már nem tudott megszabadulni tőle [ti. a tudománytól]. Csak úgy, ugyanúgy mondta el az ördögnek a lánya, aki megmondta, hogy hogy tanulsz meg dudálni az apámtól, a bátyámtól és az öcsémtől [ti. a tűz és bika, a vadkan és a farkas az „ördöglány” testvérei vótak], mint ahogy utána, mikor megöregedett, és megint találkozott, és:

– Mér’ vagy szomorú?

– Azé’, hogy hát dudálni tudok, de most a pokolba mén a lelkem.

Itt megint megadta neki a tanácsot:

– Úgy tudsz megszabadulni, hogy ha majd eltemetnek, beszéld meg a komáddal – ajándékozd meg őt jól – hogy vegyen egy szalmahúzó kamót, és majd mikor odamennek az én bátyámék, és kikaparnak, megráznak a hajadon fogva, minden csontod és húsdod kihull a koporsóba, a bőrted kidobják, a komád akkor mentse meg a lelkedet. Húzza be a szalmahúzó kamóval, de ugyanarra a kissekre üljön, amivel te megtanultá, arval a lucaszékkel, dudálni. Csavarja össze, üljön rá, akarmit kínálnak, ne adja oda, és csak akkor keljen föl, amikor meghallja a kakasszót, menjen el a paphoz, és szentelje föl, utána temetessenek el, akkor fog megszabadulni a lelked.

Így van. Ahogy az öregek mesélték, én is csak úgy tudom elmesélni.

Tereske (Nógrád m.) 1997.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétfodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/6. A MAGÁTÓL MEGSZÓLALÓ DUDA

...Ösmertem ezt a Koóst [Koós József juhász, Pál István apjának barátja] személyesen is, nagyon szeretett is engem ez a Koós, és mikor azt mondtam neki, hogy:

– Józsi bácsi, de szépen tud dudálni, szeretnék majd én is így dudálni...

– Fogsz majd, gyerekem, te tudni így dudálni, de ne tőlem tanulj, hanem apádtól, mer’ apád még szebben dudál, mint én. De tudod, fiam, én milyen dudás szeretnék lenni? Olyan, mint amilyet a régi öregek emlegetnek, hogy földobta a vállára, vagy bedobta az ágy alá, vagy ő mulatott, a duda meg a szögön szólt. De ezt csak mondták, de én még nem hallottam, de hát mondják, én is mondom.

Így mondta nekem ez az öreg Koós.”

Tereske (Nógrád m.).

Elmondta Pál István – pásztor, dudás sz. 1919. Kétfodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/7. A PATKÁNYŰZŐ

„A Maruszi gazda, nála vótam kocsis, ő szokott hozzánk jönni állandóan. Úgy a falu végén laktunk Bánkon, és aztán aszondja, hogy:

– Jaj, Pista, anyi a patkány a tehenészetbe, hogy aki ügyes, batot is leütet egyszerre.

No, akkor azt aszondta, kérem szépen, apám, hogy:

– Hallottam én – aszondja –, még gyerekkoromban, hogy valami ember úgy tudott babonázni – aszondja –, hogy elment oda, azt kőrisfűrűszaggatta ott, ahol vót a patkány, elindult, a patkányok meg úgy mentek, mint a csirkék utána, elvándoroltak onnan mind – aszondja.

– Pista – aszondja –, egy komenciót annak annak, aki azt megcsinálná!

De én ebből nem tudok semmit mondani. Hát, apám is csak az ő apjától hallotta.”

Tereske (Nógrád m.) 1996.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kéthodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/8. A KARÁCSONYI ASZTAL

„...aszondja, hogy kérem szépen, karácsonykor az asztalt oltárrá terítik a pásztorok, de más parasztheleken is megvan. Kérem szépen, akkor szoktuk azt csinálni, hogy egy konyharuhát leterítünk az asztalra, arra szétsimítunk egy kis búzát, azt egy másik konyharuhával letakarjuk, és akkor egy abrosszal letakarjuk, akkor kérem szépen, az abrossra ráteszünk a bort, pálinkát, a mézet, az ostyát, a fokhagymát, almát okvetlen, diót, szóval ilyeneket ráteszünk. No, kérem szépen, az asztal alá be szoktam tenni morzsolt kukoricát, búzát, széna, egy kis csomó lucerna, akkor, kérem szépen, kolompok, csengők, juhászbort, kérem szépen, tarisznyaszíj-átkötés az egész asztalnál.

– Mivel köti át, Pista bácsi?

– *Vagy tarisznyával vagy ostorral*, [Más alkalommal elmondta, hogy azért kell az ostorral körülkötni az asztalt, hogy a család a következő évben együtt maradjon, úgy, mint ahogyan az az ostor körülfogja azt a „megszentelt” asztalt.] *ilyennel, és akkor, kérem szépen, favágató balta, az ki nem maradhat...*

– Az mi ellen van?

– Ha az ember dolgozik valamivel [*ú. ha mágikus eljárást hajt végre*], az a legjobb, a favágató balta... És, kérem szépen, minden alája rakódik, és odateszi az ember a dudáját is, ha van.

– Azt miért?

– Azért, mert a Szemez, az ördögnek a fia avval játsszon, ne jöjjön fel a szent asztalhoz, kérem szépen, ahol, kérem szépen, az ember vacsorál, és megáldja a pálinkát, felszenteli, és megáldja az asztalt, és imádkozik mellette. Addig az ördögnek a fia, a Szemez, ott játszik a dudával. Azé’ ördögduda. De ha ezt a feleségemnek így elmondtam vóna, rögtön otthagyt volna, még el se vált vóna, csak elment vóna abba’ a pillanatba’. Így hallottam [...]

– De miért az ördög hangszere ez a dуда?

– Mondtam, hogy, kérem szépen, *kutyából*’...

[éneкли:]

Aki dudás akar lenni

Pokolra kell annak menni.

Ott vannak a jó nagy kutyák,

Abból lesznek a jó dudák.

– De miért kell a pokolba menni?

– Mert, kérem szépen, ott vannak a jó nagy kutyák vagy a férges kutyák. No és ez egy ilyen kitalálás... Mert ott vannak az ördögök...”

Tereske (Nógrád m.) 1997.

Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kéthodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Ágócs Gergely.

Pál István Tereske (Nógrád m.) 1993.

1/9. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS I.

„Nagyapám ördöngös cigány vout. Olyan muzsikus vout, hogy sose evett az asztalná'. Csak ott evett a kűszöbön, mer' ördöngös vout. Ha akármilyen zenekar muzsikált egy bált, vagy egy lakodalmot, az én nagyapám elment, még akkorába' nádas házak voutak. Nád. Tudja, mi az a nád! Kört irt, cibrált egy kis nádat, béilökte. Amennyi bír vout cimbalmon, bőögűn, hegedűn, mind elszakadt, a cigányok nem tudtak muzsikálni. »Menjünk a Jánoséir'!« Ői meg mán házasszaladt. »Menjünk a Jánoséir'! – aszondja –. Maga, János – aszondja –, mint ez a banda, jobban

tud.« Őü, ha leállt muzsikálni, egy banda vout maga, de az ördögökkel. [Nevet] Elment a keresztútra. Ozt ott, a keresztúton elhverte a muzsikát. Abol így is van az út, így is, így is. Eis a keresztúton megnyerte a tudományt. Ohyan ember vout, erőös színi. »Vonatok mentek, fiam, autók vágta el engemet, minden.« »Eis – aszondja –, kréitával végigbuzgattam, abon én álltam, és én így tanultam meg muzsikálni, fiam, még sose voutam muzsikás. Eis őü tanította a bétü fiát ki. Ohyan muzsikások voutak, bétü fia, hogy egésze Kassáig jártak muzsikálni. [...]

– És azt hogy nyerte a keresztúton, a tudományt?

– Hát, ugy nyerte, hogy buzgott kréitával egy kört, ozt beleállott. Ozt őü ott állott. Ment az autó tizenkéit óurakkor. Mán nem járt semmi akkorába', valamikor, no. Nem úgy, mint máma, hogy reggelig járnak gombozni, meg a, inni, meg mulatni. Hozott akkor, beleállt, ment a vonat... Elment, tizenkéit óurakkor, mán voutak ilyen véinasszonyok is, ilyen ördögösök, valamikor. Úgybogy a másikióul a tejet el tudta vezényelni, hogy nem fejt a tebein. [...]

Hát, őü, a nagyapám is elment a keresztútra, ozt buzgott kréitával egy karikát, ozt beleült. »Hát, ha ehág valami, ehág« – aszondja. Hát, mentek rá ördögök – phü, phü, kú közt maradjon! –, vonatok mentek rá, lorások, csendőür ment rá, minden... No, de őü nem tudott megmozdúlni onnan, abbóu' a helybőü'. Mer' ha megmozdult volna, széürágták volna. Megölték volna. Őü csak abban a helyben mindent látott, és nézett. »Gyere János, ide, így, meg úgy, adjunk neked ennyi pínzt, annyit« – az ördögök. »Hát, én nem megyek sebova« – aszondja. »Na, Jánoskám« – aszondja – hát, ha nem jössz, megölünk – aszondja –, vagy a csúnyabaj fog verni téged, János, a rossz, a rosszbetegség fog verni, János, ha ki nem gyössz abbóu' a körbőü!« »Nem megyek én!« Úgybogy őü a körben állott egy óura bosszát. Mán mikor – az őü szájával mondjam mán – letellett neki az, hogy mán minden ijesztette, minden, tebenek mentek rá, bikák, vasbikák, minden, őü nem hagyta ki ott. Akkor se, nem hagyta. Utóüvégre, mán mikor kezdett virradni, őü óura vout, kezdett csillámodni, virradni. Akkor elment oda egy szakállas ember – Teremtő Jóüisten! – »No, mit akarsz, mit kívánsz?«, »Hát, azt kívánom – aszondja –, hogy ohyan muzsikás legyen, hogy ne legyen senki ohyan muzsikás, mint én, meg a családóm – aszondja –, a fiam. Eis aszondja, »Abon fognak muzsikálni, valamit belökök, valami szalmadarabot, vagy nádat belökök, hogy szakadjon az egésze búr, ne tudjanak muzsikálni. Hogy éljek meg a fiammakk. Eis így is vout, így is vout..."

Bodrogmező (v. Zemplén vm.).

Elmondta Oláh Dezső – címbalmos, sz. 1926. Bodrogmezőn.

Gyűjtő: Kovalcsik Katalin.

1/10. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS II.

„Vout, fiam, egy lakodalom, ohyan nagy, százhoudas gazdáná', annak mán főüdjé annyi, lakkecsizmákban, rogyós száriú csizmákban mentek, mint a tükör, olyak voutak a csizmáik – nekem mondia az öreg [ti. az ördögös muzsikus nagyapja] –, felüüözre a mágnaś urak, hát ilyen bugyelláris náluk, ilyen nagy tárcák. Ott mán keresetem lett vóun, fiam, ha én elsőü perctőü ott tudtam vóun muzsikálni.[...] »Fiam, – aszondja – hát, nekem valami dolgom vout – aszondja – nagyanyáddal«. Róúszinak hiták a feleségit, Korács Róúsz. Hát, az éült, száztizenhárom éüig, a nagyanyám. Száztizenhárom éüig. Az is oly' ördögös vout. Verte a csúnyabaj, minden bounapban hatszor-héítszer vout benne a csúnyabaj.

– Dezső bácsi, mi az a csúnyabaj?

– Rossz betegség. Úgy verte magát, hatszor-héítszer vout benn, még mivel vágta magát, oztán habzott a szája. Ameddig el nem állott, addig nem tudta az eszéit. Bizony.

– Epilepszia?

– Úgy mondják ennek, de réüenéibe csak csúnyabajnak hiták. Ozt aszondja: »Belököm – aszondja – a szalmadarabot, vagy nádat, ozt török, ozt be kell, szakadjon, el az egésze búr – aszondja –, hogy győjenek éirtem.« Ugy is vout. »Ozán, fiam, valami dolgom vout, nem tudtam menni, legyűttek éirtem – a bíróü úr egyűütt:

– János, kelj fel! De mán üüüüü fel, mer' széüttaposlak, János! Gyere muzsikálni!

– Hát fogadtatok bandát, hát hogy menjek én oda a bandára?

Elszakadt az egész hír, nem tudnak muzsikálni, mán el is kergettük önköt – aszondja –, Összetörtük a szerszámot is. Gyere, János!»

Elment. »Te – aszondja –, szólók a fiuknak« – mán az ördögöknek: olyan banda! »Mikor rábuztam – aszondja – én hegedültem, [értsd: egyedül] a másik bőgőgőzött, cimbalmoztak, minden. Mikor rámuzsikáltam, fiam – aszondja –, csak úgy hányták a pizt, marókkal...« Hát mondom, ki vout a cimbalmos? »Az én barátaim voutak – aszondja –, mind«. Mind a barátok, az ördögök. Hát. Aszondja apám: »Hát, mutasd mán meg, apám – aszondja –, a tudalmodat [itt: tudományodat] nekünk! Alj fel muzsikálni – aszondja –, mert összetörjük a hegedűdet – aszondja – muzsikálj!« Felállott muzsikálni az öreg, hát szóult mind a négy hír a hegedűn egyszerre. A négy hír. Hát hogy? Hát nem lehet csak egyet fogni, vagy kettőt a terbe [ráhúz a hegedűre]. Vagy kettőt fogni, de hogy a négy szólni, azt még sose láttam. Őü négy híron muzsikált egyszerre: »Jaj, nagyapóu, hát mi van?« »Hát én mindig, minden évben a hegedűt...« – vout ez a kutyaszőlőü, tudja, a fán, a mezőükön, meg az erdőüben. Őü azt leszedte ezt a piros szőlőü, oszt befestette a hegedűt. Mindig, minden évben festette kutyaszőlőüvel. Piros vout. Hát elkezdett a nagyapám ott muzsikálni ilyen öreg nótákat. A muzsikálást megtanultuk tőle, ilyen öreg nótákat, meg hát én is fogl születtem, valamit én is tudok a világról...»

Bodrogmező (v. Zemplén vm.) 1999.

Elmondta Oláh Dezső – cimbalmos, sz. 1926. Bodrogmezőn.

Gyűjtő: Kovalcsik Katalin.

Oláh Dezső. Bodrogmező [Pólyány] (v. Zemplén vm.) 1994

1/11. A MEGRONTOTT HEGEDŰ

„Nekem, nyugodjon, a’ apósom meséte – Szőgyinbe’ törtint meg – muzsikátak lakodalmat, igen, és ottand vót egy bácsika, hát, kérem szépen, legjavába’ muzsikának, minden, egyszer az apósomnak az összes hírok elpattantak, innen kiszakadt a hegedű nekije e, minden. Megát a tudomány. A zenekar, az muzsikát, de látták, hogy a primássá’ baj van, ugyi. El nem tudták kápzenyi, ugyi, hogy valaki bele-i vágott a hegedűbe... Most mi ez, mi ez, ugyi. Hiába csináták a hegedűt. Hoztak neki drótot, hogy maj’ megszínálják, ezt a hírtartót, hogy bekössik, meg minden. Hiába csináták, kérem szépen, abányszor megszínáták, csak félj, félj, má’ puff! Ez előfordút vele vagy

ötször, vagy hatszor... Kérem, nincsen segítenivaló, Szőgyénbe' vót egy öreg bácsika – a nevét nem tudom megmondani, mer hazudnák, ha azt mondanám, hogy ennek, vagy annak bíták, úgyi az após mesíte nekem eztet – ott vót egy öreg bácsika, aztat ebívtatták. És mondták neki, hogy ez és ez a helyzet történt a Csillaggá, úgyi, hogy bít nem tudjuk, hogy mi történt, de hogy akkorát szót nekije, mikor a hírtartó kiszakadt, mint egy ágyú! Olyan pattanás vót. Az öreg bácsika nézi, nézi a' apósomot, aszondja:

– No, úgyi, Ferkóm, szeretni' muzsikányi!

Aszondja szegény apósom, hogy bít:

– Hogyne szeretnik – aszondja –, bít azt vagyok itt, a lakodalomba, hogy muzsikáljak! Vagy pediglen most menjek bázra, hozzak másik begedűt?

– Ne menjé', Ferkóm, mer' ugyanúgy fogsz vele járni, mint ezze. Hanem majd én itt vagyok. No, vedd a kezébe azt a begedűt!

Így, azt a rossz begedűt, hogy mit se, mit se nem morgott, aszondta nekem szegény nyugodjon apósom, ő maga se nem tudja. Egyszeribe a begedű felhúrozna, minden.

– No, Ferkóm, akkor most má' muzsikáljá'!

Elkezd a' apósom muzsikányi, bít, ugyanúgy szól a begedű neki, mint szót, hang, minden megvan benne...

– Tudod, mi vót ez, Ferkóm – aszondja –, én megmondom neked. Teneked valaki a temetőbe' halott, nagyon nagy irigyd van. És az teneked ezt csináta. Hogy te ne muzsikáhasz. Mer' irigylette azt, hogy te muzsikáhasz, ő meg ott fekszik. Így e. Jó' van, kérem szépen, aszondja az az öreg emberke, hogy:

– Ferkóm, annyit megteszek neked, hogy – aszondja –, itt maradok egy-két óra bosszút, hogy nem-i történni valami baj, mégis...

De nem. Semmi se a világon. Úgyhogy tovább muzsikát az öreg, reggelig rendbe vót minden. A' apósom akart pizt adni annak a' embernek, aszondja:

– Ferkó, ha én leneszem tőled a pizt, akkor te engem lefizetté, akkor itt má' víge mindennek megint.

Így. Nem is vette el a pizt."

Kürt (v. Komárom vm.).

Elmondta Farkas Rudolf „Dankó” – primás, sz. 1926. Udvardon (v. Komárom vm.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/12. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS III.

„Minálunk vót olyan ember, bíták ütet Miskárnak, Miso bácsi. Akkor még legény vótam, cimbalmos. Ő mondja nekem:

– Koma, fűz?

– Hát, mitő' finék?

Ott vót egy erős legény, a kocsmába', ahol muzsikáltunk. Annak a lajbizsebibű' kivett ilyen gyufaszálakat, egyfurmákat. Rámdobta, kerestem, minden... De nem tanáltam semmit!

Kicsi lába vót neki, mint a gyerekeknek. Az olyan vót, feltette a begedűt a falra, a szőgre, ült, és mondta a begedűnek, az muzsikált reggelig. Olyan ember vót az. És ha nem bíták ötlet a lajziba, a menyasszonynak kiesett [értse: kifecamodott] a lába, amikor mentek a templomba. Mindjá' tudták, hogy ő az. Csalon lakott, primás vót, Misa. Komám vót, bizony, az tudott csinálni mindent.

Lagzit muzsikáltunk Hrusón. A brácsosa – jó brácsos vót – vette a brácsot, nem tudta kistímelní. Mondok neki:

– Mit csinálsz? – mondom. A gádzsok hallgatnak.

– More, mit csinálsz! – akkor vettem én, visszanézett a primás, a Miskár –, má' ki vót stímelve! Nem hazudok, így vót!

– Akkor ez a Miskár ilyen tudós ember vót?

– Idehallgass! Muzsikáltam Csalon, bál vót. Télen. Hát, má’ képzeld meg, télen. A vacsora után leültem a cimbalombo’, mennéjtem, nem kell-e stímelni, nincs-e hiba. Télen! Látok, a basszus búrokba, ahogy a hangfogó van, pedál, ilyen bízákalás. Mit csináljak, bát kivettem. Ő meg vette a begedűt, ez a cigány – az Isten ne segítsen engem kimenyni innen, hogyha buzudok, romale! [Cigányok!] – vette a begedűt a kezébe, azt mondta nekem, én ballottam, mit mondott. Cigányú’ mondom: »Maj tuke kbergyeha roveha!« [Majd, ha hazamész, sírni fogsz!] Én nem tudtam, hogy mi, muzsikáltunk reggelig. Megyek hazra, a legszebb hyánykám – Csehországha’ van – Aranka, ki vót így húzva, e, mint a halottak. De nem vót meghalva. Szólongattuk: Aranka, Aranka! – semmi. De egyáltalán, se a szemit nem nyitja, semmi. Ritam. Arra mondta nekem az a cigány: »Maj’, ha hazamész, maj’ fogsz sírni!« Úgy is vót. Mondom az anyámnak, hogy: »A nyiku na kergya csak o Miskár!« [Ezt senki más nem csinálta, csak a Miskár!] Aranka mindj’ nyitja a szemit. De olyan sárga vót, akar a kikirics! Hát, az a bibaxt [szerencsétlen] rom vót, more! Mindent tudott csinálni!

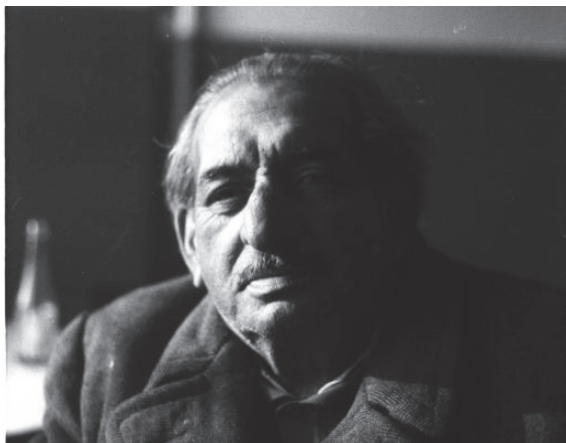
Meg úgy csinált – nagy zenészek vótak – vót neki az a csont, halottakbó’, nézett keresztű’ rajta, a búrok mind elszakadtak a begedűn.

Vót ő Litarán, a börtönbe’, ott tanulta ő ezeket a dolgokat.”

Ipolyharaszti (v. Hont vm.) 1996.

Elmondta Oláh János „Janker” – cimbalmos, sz. 1916. Ipolyfödemesen (v. Hont vm.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

Oláh János „Janker” Ipolyharaszti (v. Hont vm.) 1996.

1/13. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS IV.

„Öregapám vót, az olyan kis ember vót, sorozatra is vitték ötet bátikosárba, olyan kicsike vót, nem nyótt meg. Anyámnak az apja vót. Annak olyan begedűje vót, hogy felakasztotta a falra, magató’ muzsikált. Ő ült, a begedű meg járszott magató’.

Akkoriba’ egyszerre három-négy lagzi is vót egy közösségbe’, annyi banda is vót megfogadva. Őneki nem mertek szólhnyi semmit. Mer’ ha őneki szólt róna rosszat, ő csak bement, vót nála – nem tudom, beszéltek –, üveg, vagy mi vót nála,

rájuknézett azon az üvegen keresztül, már pofozták is őket a gádzsok, az igaz vót! Mer' apám nem hazudott, se anyám. Öneki az apja vót, nem? Nagyon szépen küllött vele beszélhny: »Pali bácsi, üljön le...«
 Ohyan üvege vót neki, így hallottam, azon körüszűt' nézett, és minden bír, ami vót a hegedűn, elszakadozott, a kádók meg kiugrott, úgyhogy csak ez maradt, a tiszta ja. És akkor persze, hogy a gádzsok akartak táncolni, őke meg nem tudtak muzsikálni, és piüff-pajf! Az olyan vót, az biztos!
 Coxano [boszorkány] vót, tudós ember.

Gács (v. Nógrád vm.).

Elmondta Kovács Dezső – primás, sz. 1921. Dacsókeszin (v. Hont vm.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/14. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS V.

- Errő' a Csízszárró' beszéljenek nekem egy kicsit!
- [V. V.:] Nagyon nagy primás vót, ekkorka kicsike újjai vótak neki, e. Ilyen kicsike ember vót, mint én.
- [V. E.:] No, de ezt nem mondtátok, ugye, hogy így tanáták ítet a' árokba' meghava.
- [V. D.:] Bizony, ott halt meg a' árokba.
- [V. V.:] Nem is akarták étemetnyi ítet, errű is hallottam.
- [V. E.:] Nem, nem akarták, aszondták, hogy ez ördög!
- [V. D.:] Ördöge vót neki, így vót, no, így mondták a' öregjeink, még én ösmertem, no, ítet.
- És mitő' vót neki ördöge?
- [V. E.:] Ettűl, hogy kiment, aszondják, a körüszűtrá, aszondta, [kivitte] így, izé, a lucaszéket...
- [V. V.:] Nos, a' ördögök meg mindig mentek hozzája!
- [V. E.:] ...a ördög meg kérte tőle, hogy mit kívánsz.
- [V. D.:] Mer' mindig ment neki autó, minden szembe, így próbáták a' ördögök, hogy összegyűrják, hogy menjen ki onnan.
- [V. V.:] A körbű menjen ki, mer' összegyűrják.
- [V. E.:] De ő nem ment ki, a körbű.
- [V. V.:] Ohyan kört csinát magának, hogy oda nem mehettek be ja' ördögök, oda nem vót szabad nekik bemenni.
- [V. E.:] Kiment, csinát egy kört, nos beleűt. Oda nem fértek hozzá, nem tudtak bemenni a' ördögök, csak a körön kívű' álltak. [...]
- [V. D.:] Mikor má', ugyi, letét az a bizonyos idő, hogy nem ment ki, mer' mentek minden, autót, kűdtek rá, ijesztették, hogy menjen ki a körbű, nem ment ki! Aszondta, nem megyek ki! Mikor má' letét az a bizonyos idő, aszondja, mit kívánu? Mer' hogy kibírta azt a kínzást. Mit kívánu? Aszondja, ohyan primás legyenek, hogy olyan a világon ne legyen senki.
- [V. V.:] És nem is lett rája.
- [V. D.:] Hogy ne tudjonak megkésírtenyi, se brács, se bőgő, senki. Mindenki potyogjon, dűjjon e' mellettem, mikor én muzsikálok. De valóba, úgy mondtá apám is, mer' valóba' Megyeren vótak nagy primások, Patkűlő is, meg a Bazsó, nem tudták megkésírtenyi ítet, nem tudtak vele muzsikányi, ohyan dógokat csinát. [...]
- [V. V.:] Kicsike ember vót, mindig vörös kutyáru járt.
- [V. D.:] De ű hogy nem ábatott meg egy belen, mer' a' ördögök bökődtek, nem ábatott meg.
- [V. E.:] Ment mindig, aszondják, egyik falubú' ja másikba, csak ment, meg ment...

- [V. D.:] *Mindég vándorút, én tudom, mer' én tanákoztam vele Bogyán, Gellén, mer' én csavargtam, a banda után, mindig, ugyi, gyerek vótam. Ementem, vót biciglim, mindig mentem ballgatkózní. [ti. a zenekarok után, amerre muzsikáltak.] De ez a Csizsár, ez mindenütt ott vót.*
- [V. V.:] *Muzsikálás közbe' is, hogy mozognyi köllött nekije, nem bírt megállnıi egy helybe.*
- [V. E.:] *Futkározotti, amint muzsikát ő, a banda előtt futkározotti. Nos bá, mondták neki, állj meg egy belen, meg lesz fizetve. Amint ékezdte a nótát, má' futott is, nem tudott egy belen megállnıi.*
- [V. V.:] *Kicsike újjai vótak, de úgy szót nála a hegedű, sütykérezt, mint a madarak a erdőbe. Ippen úgy.*
- [V. E.:] *Emnek a Józsikának a' apja beszűte, ja saposnak, a' beszűte. Hogy az olyanokat csinát a hegedűn, mint a madarak. Fűtűgetett a hegedűn, mint a madarak.*
- [V. D.:] *A ördögök adták nekije a tudománt. Azé' nem tudott egy belen megmarannıi.*
- [V. V.:] *A brácsos, bógós, cimbalmos mindjá' letette, nem tudták megsegíteni*
- *És meséték, hogy mikor evett, akkor mit csinát?*
- [V. E.:] *Mikor evett? Akkor a asztal alá dobta a' eső kanáljává.*
- [V. V.:] *Le köllött dobni a' ördögnek.*
- [V. D.:] *Eső kanállú be köllött dobni a' ördögöknek. De az el is tűnt onnant.*
- [V. E.:] *És ez valóságba így vót. [...] Hát, az öregek beszűtik, no.*
- [V. D.:] *Nem akarták étemetnyi, aszondták, hogy ezt nem lehet étemetnyi, mer ez ördögfajzatbú van.*
- [V. V.:] *Ördöge vót nekije.*
- [V. D.:] *Hát, árokba akarták ütet étemetnyi. Ott is taláták meg, meg vót halva.*
- [V. V.:] *Valahun Lakon [Lakszakállas] hát a' meg, megfagyott, télen.*
- [V. E.:] *Valabol ugyi, beivotti, azt' edűt a' árokba, nos megfagyott. Kenyere így vót neki a zsebibe, tudja, mer úgy kéregetett itten, én láttam. Mindig vörös ruha vót rajta.*
- [V. V.:] *És ing meg olyan vót rajta, hogy csak ez a nyaka vót a ingnek, e.*
- *Volt olyan, hogy mondták volna neki, hogy maga az ördöggel cimborál?*
- [V. D.:] *Nem, azt nem merték vóna. Hát az nem áll meg, itt is vót, Pesten, aszondják, kertbelsőgekben muzsikát, de csak két-három nap, tovább má' nem maradhatott.*
- *Akkor ő maga nem terjesztette magáról, hogy az ördöggel cimborál?*
- [V. D.:] *Nem.*
- [V. E.:] *Annak má' mennyi is köllött.*
- *De ha rákérdetek volna?*
- [V. D.:] *Nem kérdőzték, azt má' tudta mindenki. Őt közbe' piszkáták, nem engedték a' ördögök tovább, mint egy nap.*
- [V. V.:] *Vót az Pestenn is sokat. Vittik ítet. Azok vittik mindenbova ítet, a ördögök...*

Nemesócsa (v. Komárom vm.) 2000.

Elmondták:

Vontszemű Vilmos „Rókuszt” – primás, sz. 1928. Nemesócsán (V. V.).

Vontszemű Dénes „Pecérke” – brácsás, sz. 1931. Nemesócsán (V. D.).

Vontszemű Ernő „Bika” – bógós, sz. 1934. Nemesócsán (V. E.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

„Hát, a mesékbe' szokott lenni, hogy a boszorkák adtak neki olyan muzsikát, hogyba muzsikált rajta, muszaj vót táncolni mindenkinek.

– Mondja má' el azt a mesét!

Hát, elment a keresztútra, vett magábo' egy fekete macskát. Luca napkor, december tizenharmadikán. Elment a keresztetűdésre, ozt' ottan ült. A boszorkák meg akkor nagy mulatságot csináltak. A keresztúton. Ezt még az öregapám mesélte nekem, mikor olyan kisgyerek vótam. Ozt', hát a boszorkák meg elvitték őtet. Mulattak, táncoltak. Muzsikáltak, táncoltak, minden. Adtak néki muzsikát, olyat, no, hogy hát, aszondja, ezen mindenki fog táncolni! De odaadták neki a muzsikát, elvitték mulatságba, adtak neki egy nagy sálat ajándékba, ő muzsikált a muzsikán, ozt' táncoltak. Nagy sálat. Reggel, aszondja – de ez hülyeség – hát, a cigány berúgott, a muzsika memmaradt neki, aszondja, de reggel felocsúdik, nem tudja a nyakát lenyomni, csak így állt a feje hátrafele. Hát, aszondja, amit a nyakába köttek azt a sálkendőt, egy nagy lőfej csüngött neki. A hegedű memmaradt, aszondta öregapám, ha igaz, de valóba', aszondja, ha úgy vót, amikor az elkezdett muzsikálni, aszondja, muszaj vót táncolni mindenkinek. Nem bírták abbagyinyi, még ő abba nem hagyta, muszaj vót nekik táncolni. Hogy igaz-e, hát azt én nem tudom...”

Bussa (v. Nógrád vm.) 1996.

Elmondta Görcsi József „Csikena” – primás, sz. 1926. Bussán.

Gyűjtő: Agócs Gergely.

Görcsi József „Csikena” Bussa (v. Nógrád vm.) 1996.

1/16. ELRAGADÁS I.

„Olyat is beszéltek, hogy ément muzsikányi egy ember a szőlőhegyre – mindig a zenészek jártak így muzsikányi –, aztán megtartták, ozt' ahogy be vót rúgva, így őtínferegött. Ahogy megyen, hát egy nagyon nagy úri társaságga' tanákozik, hát azok évittük ütet egy igen finyes vendíglőbe. Ahogy oda évittük, hisz aztán akkor ott nagyon megvendíglőtük – ő azt így bekípzete, vagy mit csinát –, meg telirakták a zsebit bankókká, meg az a

Rákóczi, vagy minő píz vót – de ez má' nagyon rígen vót, őneki, a' apámnak a' öregapja mesíte – és hogy akkó' reggére, meg hogy hun vót, itt a Ciglédbe' vót egy nagyon nagy fa. Azon vót, és teli vót a ló-izévé, szóvá' trágává' a zsebe nekije. A zsebei. A fa tetejin vót, úgy vettik le. Hát, hogy az hugyan kerút oda akkor... A nagy vendígsígbó reggére ott íbredt fő'. Hogy aztán ez álom-i vót, vagy mi vót, ezt a' én apám a' öregapjátú' hallotta. Ilyenek vótak."

Kürt (v. Komárom vm.) 1997.

Elmondta Farkas Rudolfné Csillag Aranka sz. 1930. Kürtön.

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/17. ELRAGADÁS II.

„Éin vóutam Hosszúszóún muzsikálnyi lagziba. De a lagziba verekezés vóut, Véige lett a lagzának tízenkéit óurakkor. Mikor a menyasszonynak a fejít beköttétik. Gyöttöünk bazu, gyalog. Gyalog, mer' akkor gyalog jártöünk. Gyöttöünk be egy vöügybe, má' nem messze vóutönk bazu, hát, oan épületek vóutak, mintha rendesen laktak vóuna benne. Nagy épületek. És vagy tíz byány táncolt az út közepin, minket meg lefogtak, muzsikálnyi kellett. De pénzit, há' rakták a bögöbe, rendes pénz vóut mielőttönk. Má' mondtuk egy' a másnak, hogy »Itt má' keresönk!« – Ödön bátyám, az öreg. »Itt keresönk«, aszondja, de nem papírpénzit, ba rendes vaspénzit, mint az arany, úgy villogott! Amikor beledobták, úgy koppant. Énnekem adták, a, én raktam be a bögöbe' a pénzt. No, bazzamentönk, kiráztuk a bögöüt: »No, most majd ebböü' má' jut!« Lagzit is muzsikáltöünk, meg az a sok pénz, ami bement, allyig bírtam bazu. Féilen vóut a böüögöü! Mikor kiráztuk, cserep vóut! Mielöttönk meg pénz vóut! No?!

– Ozt kik vótak azok az asszonyok?

– Hát honnan ösmertem vóna, hogy kik vóutak? Nem ösmertük, csak öunekik ottan úgy vóut, mintha mulatás lett vóuna, ozt minket elfogtak útközbe', ozt muzsikáltöünk. De fizetnyi fizettek. Örültöünk a pénznek, igaz-e, hogyne örülné', mindenki örül a pénznek, ba sok pénzt keres! Itten meg cserep vóut, mikor kiráztuk. Az mind ördögi mesterség, az ilyenek."

Szalóc-Gombaszög (Szlovákia, v. Gömör és Kishont m.) 2000.

Elmondta Hugyár Sándor „Miku” – bögös, sz. 1922. Csoltón (Szlovákia, v. Gömör és Kishont m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/18. A FEHÉR EGÉR

„[...] De vóut, valamikor vóutak. Abba' a világba, mikor, mikor, de csak mikor én születtem, ezt is csak apáméiktó' hallottam, hogy ilyenek vóutak. Hogyba megkezdték a muzsikálást, abba nem tudták bazygni. Meg valami fehér eger vót a bóna alatt, vót oan fehér eger, az mindenféle mester, akarmilyen, oan primás nem vót. Mint a madár, mikor fütyül. Az az eger adta bele az emberbe, aki bordia, azt az erőüt. A' mmuzsikált. Úg, hogy abbabazygni nem tudták. Csak amikor ő megúnta. Az eger. Oan fehér egeret mondott apám, hogy oan vót, így a bóna alatt, annak az embernek. Ilyenek vótak, abba' az időbe', apám időjibe. Fiaitalemer vót apám, mikor ezt történt, én meg oan subanc fiú vótam, mikor ezt beszélgette nekönk. Hogy bát, igaz vót-e, nem-e, azt én nem tudom.

Szalóc-Gombaszög (v. Gömör-és Kishont vm.) 2000.

Elmondta Hugyár Sándor „Miku” – bögös, sz. 1922. Csoltón (v. Gömör-és Kishont m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/19. A TUDOMÁNY ÁTADÁSA

„Ez a Lontra Gyula, a' száz ördög vót! Mikor a bátyja baldoklott, az a' Ágoston, – Zsíros Ágoston, az ördögprimás, én is nála tanútam, Balogon,– aszondja, küdjétek be nekem a Gyulát! Má' akkor is ő nagy primás vót, ez a Lontra. Balogi vót. Bement, mi van bátyám? Könnyezett a cigánygyerek, a bátyját sajnálta. Azé' hitalak fiam, aszondja, gyere, hogy fogjak veled kezét. Átadom neked a tudományom. Kezét fogtak, egybő' a lélek kiszakadt belőle. De aszondják az öreg cigányok, hogy az olyan cigány vót, hogy azé' mondják, hogy nem tiszta. Bent vót a szobába, így, e, bent vótak nála, meg akartak venni tőle egy brácsot. Ozt akkor, hogy így eresztenek a kúcsok, meg úgy-e, ócsárúták a hangszert, má' hogy engedjen az öreg az árbo', igaz-e. No, aszondja, enged le azt a brácsot! Fel vót a brács stímelve. Hát, leengedte a cigány, ozt aszondja, most akaszd fel a szöggre. Felakasztotta, aszondja, gyere ki! Kimentek, bevitte a konyhára, no gyerőnk be! No, húzd végig rajta a vonóút! Ozt ki vót hangolva a brács.

– Akkor ez ki vót?

[Súgva mondja]: – Ez az Ágoston.

– Akinél maga tanút?

– Akiné' én tanútam.

– Aha!

– No, most ennek, – nem azt mondom neked, ez a Lontra gyerek – azóta ozt ennek, Görgőü prima, terc, cimbalom, mindegy vót! [értsd: minden hangszeren egyformán tudott játszani] Akkor magábo vette a testvérít – mer' ők Vilhént Gyulával édes testvérek vótak –, Vilhént Gyulábó' ő csinát embert! [értsd: ő tanította meg cimbalmozni]. Cimbalmon is olyan vót, ez a Lontra gyerek. Velőnk is járt vagy két esztendeig, mer' minket igen bírt. Láttá, hogy dzsanázónk, ugye...”

Rimaszombat-Tamásfala (v. Gömör-és Kishont vm.) 1993.

Elmondta Molnár László „Kigyó” – primás, sz. 1921. Alsókálósán (v. Gömör-és Kishont m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

A mesterség elsajátításának társadalmi intézménye a cigányzenészek körében

A hagyományos zenei kultúra kutatási témakörei közé tartozik a zene hagyományozódásának, az átadás - átvétel mechanizmusának vizsgálata is. A vokális zenei hagyománnyal foglalkozó monográfiákban helyenként találunk ugyan a zene elsajátításához és használatához kapcsolódó adatokat is,¹⁰³ a hangszeres zene folklórájának hasonló vonatkozásairól viszont még ennél is kevesebb leírás áll rendelkezésünkre. A zenészsé válás folyamata a szó társadalomnéprajzi vonatkozásai szerint különbözhet. A hivatásos zenészek körében a szakmabeliséget a zenélésnek, mint megélhetési formának (és ezzel együtt életformának) szemlélete határozza meg, tehát itt a zeneesztétikai értékítélet másodrendű szerepet kap. A zenészek tehát azt tekintik zenésznek, aki ezzel keresi a kenyerét, míg a kedvtelésből muzsikáló ember, legyen bármennyire magas szintű is a hangszertudása nem számít szakmabelinek. A zene megrendelői ezzel szemben zenésznek tekintették azokat a félélvatásos dudásokat is, akik a magyar nyelvterületen általában a pásztorok közül, de szinte kivétel nélkül a földművelő parasztság körén kívül esők közül kerültek ki, és ez a kívülállás határozta meg a társadalmi hovatartozásukat is. Nyilvánvaló, hogy ez esetben a hangszeren játszó embert szociokulturális közegében a zeneszolgáltatás ténye mellett annak minőségénél, zenei színvonalánál fogva (tehát bizonyos esztétikai értékítélet alapján) tekintik zenésznek.¹⁰⁴

A zenélés, az instrumentális készség elsajátítása mindenképpen egy bonyolult, a kívülállók számára rejtett "szakképesítési" folyamat, melynek vizsgálatával szükséges és tanulságos foglalkozni. A magyar hangszeres népzene kutatásában ezzel a témakörrel leginkább Sárosi Bálint és Halmos Béla írásaiban találkozhatunk.¹⁰⁵ E két szerzőnél azt tapasztalhatjuk, hogy - félretéve a cigányzenészek körül kialakult eredet- és előadásmód-problematikát - vizsgálat alá vették a hangszeren való muzsikálásnak, mint néprajzi jelenségnek a közösségi életformában megjelenő további aspektusait is. E kutatói munka eredményességének előfeltétele volt az a szemléletváltás, amelynek lényege, hogy a vizsgálat a zenei anyagot nem a dallam, hanem annak előadója felől közelíti meg.¹⁰⁶ Ez a módszertani újítás lehetővé teszi, hogy megállapítsuk, milyen tényezők határozzák meg az előadásmód konkrét formájának rögzítését, valamint azt, hogy miként hatnak a hagyományozódási folyamatok és átadási technikák a hangszeres népzene előadói stílusának, az ebben tapasztalható táji jellegzetességeknél alakulására.

A hagyományos zenészképzés intézménye és rendszere

Dolgozatom jelen fejezetében - az eddig közölt fontosabb tanulmányok érintésével - saját gyűjtéseim alapján kívánom jellemezni a mai Szlovákia magyarlakta területein élő hivatásos cigánymuzsikások zeneoktatási gyakorlatát és ennek a hagyomány által rögzített intézményes

¹⁰³ Barsi E. 1984, Berecz A. 1998, Halmos I. 1959, Járdányi P. 1943, Kiss L. 1982, Vargyas L. 2000.

¹⁰⁴ A dudás pásztorok gyakran arról számolnak be, hogy a zeneszolgáltatásért rendszerint csak jéklépes fizetséget kaptak, azt is többször étel-ital, illetve egyéb naturaliak, mint pénz formájában.

¹⁰⁵ Sárosi B. 1972, 1980, 1996, 49-58., Halmos B. 1980.

¹⁰⁶ A kilencvenes évek szakirodalmában, elsősorban Pávai István, Juhász Zoltán és Sebő Ferenc publikációs tevékenységében találkozhatunk hasonló szemlélettel. L. Pávai 1993, 1994, Sebő F. 1994, Juhász Z. 1994, 1998.

rendszerét. A rendelkezéseimre álló adatokat többnyire idős cigányzenészekkel rögzített interjúk szolgáltatják, melyek alapján kirajzolódik egy, az egész vizsgált területen többé-kevésbé egységes, hagyományos "tanmenet", s viszonylag általánosnak mondhatók az adatközlőim körében tapasztalt konkrét oktatási eljárások is.

A hangszerkezelés elsajátítása a muzikalitás emocionális és hallási tényezőin túl még egy mozgáskoordinációs, mondhatni ügyességi többletkészséget is igényel. A zenészpozíció a hagyományos zenei kultúrában egy specifikus társadalmi szerepvállalást is jelent, s ebből kifolyólag a pozíció elfoglalásához egyfajta mentalitás-béli rátermettség is szükséges. A többtagú hangszeres együttesekben a belső szereposztásnál is megfigyelhető, hogy az egyes hangszerek mellé a mulattatásban vállalt aktivitás szerint különböző lelkialkatú egyének kerülnek.¹⁰⁷ Ezek az összetevők alapfeltételei annak, hogy egy gyermekből zenész válhassék. A hagyományos hangszeres zeneoktatásban is a vázolt képességek határozzák meg azt, hogy érdemes-e a gyermek tanításával, illetve taníttatásával foglalkozni, és azt is, hogy egyáltalán milyen szerepvállalásra lesz később alkalmas a muzsikával való szórakoztatás gyakorlatában:

„Én gyerekkoromba' primásnak indúltam, mer' már én a muzsikát, azt nagyon szerettem, meg bát, ugye, fülhallásom is vóut hozzávaló; mán le vóut apám egyezve a Patai Vilmos bácsinál, Ungváron. Erre aztán mán kezdtem hegedűlni, de aztán, ugye, olyan szűgyenlőüs pulya vóntam, bát látták, hogy jobb lesz nekem a kontra, meg a brács. Aztán így a nagybátyám magához vett Csapra. Anná' tanúltam meg rendesen is, [itt: klasszikus húrozású hegedűkontrán, vagy brácsán] meg bárombíron is...”

Nagytrákány (v. Zemplén vm.) 1993.

Elmondta Horváth Zoltán brácsás, sz. 1933. Nagytrákány, (v. Zemplén vm.)

Gyűjtő: Agócs Gergely.

Felvidéki népzenei gyűjtéseim során alkalmam nyílt közelebbről is megismerkedni az akusztikus hangszereken muzsikáló zenészek utolsó generációjával. Megfigyeléseim szerint Szlovákia magyarlakta területein az őket követő nemzedékek muzsikusai már nemcsak a zenei repertoár gyökeres megváltoztatásával, hanem az új, elektromos hangszereléssel is eltávolodtak a hagyományos zenei kultúra dallamvilágától, és ezzel párhuzamosan kiléptek a zenei életet szabályozó társadalmi kapcsolatok, intézmények, szabályok és értékrendek rendszeréből is. A hagyományos zenészképzés menetét a magyar szakirodalomban elsőként Sárosi Bálint vázolta fel:

"A hivatásos zenészek zűme maga is zenészcsaládból származik. Az első útbaigazítást rendszerint apjától, idősebb testvérétől vagy valamelyik rokonától kapja. Családja vagy önmaga később anyagi áldozatot is vállal azért, hogy megfelelő hangszerezellel elismert mestertől tanulhasson. Kezdetiől fogva nemcsak repertoárt tanul,

¹⁰⁷ Ezzel kapcsolatban érdekes lenne megvizsgálni a magyar szépirodalomban itt-ott jelentkező cigányzenész-jellembrázolások típusait. Az, hogy rendszerint minden hangszerhez más-más testi-lelki tulajdonságokkal jellemzett figura kerül, szintén a belső szereposztás felismerésére utal.

*hanem a hivatásos zenélés mesterfogásaival ismerkedik. Emellett már gyerekként gyakorolja a közönséggel való bánást, abhoz alkalmazkodást...*¹⁰⁸

Saját gyűjtési tapasztalataim is ezt a gyakorlatot bizonyítják. A hagyományozódás folyamatát kifejező, oly sokszor hangoztatott "apáról-fiúra" modell itt másodrendűvé válik; a "mesterség" elsajátítása már specialisták segítségével történik. Hangsúlyoznunk kell, hogy az oktatással foglalkozó zenészek nem kizárólag a tanításra szakosodott muzsikusok. Az a tény, hogy nem minden elismert zenész tevékenykedik egyben oktatóként is, viszont jelzi, hogy ehhez a hagyományos kultúra rendszerében is speciális, az oktatáshoz szükséges képességek és ismeretek szükségesek. A hagyományos hangszertanítás "organikusan" kifejlődött rendszerében éppen ezek a képességek azok, melyek alapján az adott zenészhez - látván oktatási sikereit - a környék muzsikusai szívesen viszik taníttatni a gyermekeiket.

Vizsgálatom során a tárgyalt terület 45 településéről sikerült a hagyományos zenészképzésről szóló adatokat gyűjtenem.¹⁰⁹ A rendelkezésemre álló adathalmaz meglehetősen heterogén. Az első ilyen természetű adatok nagyrészt a zenei felvételek járulékos információiként kerültek bele a helyszíni jegyzőkönyvekbe. Ilyenkor az adatközlők a tanulás történetének csak egyes - számukra fontosabbnak tűnő - részleteit emelték ki, így aztán a tanmenet egymást követő lépéscsoportjaira csak a mozaikszerűen összeálló részletek alapján lehetett következtetni. A későbbi tematikus kérdés nyomán kiderült, hogy Szlovákia magyarlakta területeinek teljes szélességében elég élesen kirajzolódik egy többé-kevésbé egységes hangszeres zenepedagógiai gyakorlat. Az adatok túlnyomó többsége magáról a tényről számol be, t. i. hogy a kért zenész gyermekkorában rövidebb-hosszabb ideig családjától, otthonától távol tanult egy - a környék zenésztársadalmában elismert - idősebb muzsikustól. A bővebb beszélők arról is tudósítanak, hogy a tanítvány szülei ezért a "mesternek" fizetséget biztosítottak.¹¹⁰ Ezt pénzben, esetenként (főleg szegényebb vidékeken, illetve ott, ahol a cigányság a parasztságtól nagyobb szociális távolságban élt) naturáliákban (rendszerint valamilyen termény formájában) adták át egyszeri térítés formájában, vagy ami gyakoribb volt, meghatározott részletekben. Előfordult az is (ha a mester a tanítvány szülői házából, vagy annak valamely közeli rokonától nem messze lakott), hogy a tanítvány az oktatás időszakában otthon lakott, illetve a rokonánál volt szálláson, és csak a "tanórák", gyakorlatok idején tartózkodott az oktatónál. Az adatok többsége viszont arról tanúsodik, hogy a tanítvány a mesternél volt "kovártélyon". Ilyenkor a szülőkkel meg kellett egyezni a tanítvány ellátásáról, tehát hogy a szálláshely biztosítása mellett a szülők bizonyos alapanyagok (bab, liszt, stb.) formájában hozzájárulnak a gyermek ételmezéséhez is, vagy arról, hogy ennek költségeit beleszámítják a fizetségbe. A szülők és a mester között a tanításért járó fizetségről írott szerződés általában nem készült. Több történetből értesülhetünk a céhes élet rendszerére emlékeztető, valóságos mester-inas kapcsolatról, mely az

¹⁰⁸ Sárosi B. 1980, 81.

¹⁰⁹ A térképmellékletben ezeket tüntettem fel.

¹¹⁰ Az oktató zenészeknek nem volt külön megnevezésük, sem megszólításuk, hiszen a tanítói státuszban tevékenykedő rendszerint a tanítvány családjának szülői, vagy nagyszülői korosztályához kollégialis, vagy esetenként bizonyos fokú rokonsági kapcsolatok is fűzték.

oktatás ideje alatt az oktató és a tanítvány között kialakult. Az oktató családja gyakran elvégeztette a tanítványokkal a ház körüli kisebb munkákat is. Vízet hordtak, jártak az erdőre fáért, vigyáztak a mester családjának gyerekeire, s ez a szülők beleegyezésével is történhetett. Helyenként előfordult az is, hogy az oktatási időszak vége felé a tanítványok már eljártak bálokba, lakodalmakba "kisegíteni" a mester zenekarát, s megesett, hogy ezért csekély fizetséget (rendszerint az egy főre jutó rendes honorárium felét) is kaptak.¹¹¹ Egyes adatok arról tanúskodnak, hogy egy-egy oktató körül valószínűleg iskola alakult ki, amikor egyszerre több tanítványt is vállalt. Másutt a zenészek elmondásai alapján megismerjük azokat a tanító-zenész egyéniségeket, akik egy-egy vidék muzsikusainak több generációját készítették fel a zenei pályafutásra. Ilyenek voltak az ungvári Patai Vilmos és Haga Nándor, a balassagyarmati Baranyi Dezső, a nagymegyeri Patkó Ferenc, az érsekújvári Virág Zsigmond, vagy a nagybalogi Oláh Ágoston.¹¹² Ezek a mesterek egy-egy körzet meghatározó, élenjáró muzsikusainak számítottak. Oktatási módszerükkel mintegy a természetes kiválasztódás útján alakították egy-egy kisebb tájegység zenészeinek játéktílusát, olyannyira, hogy a beavatottak a hangszeren előadott dallamok díszítményei vagy a játékmód egyéb jellegzetességei alapján meg tudják határozni, hogy melyik zenész melyik mesternél tanult. Ebből is láthatjuk, hogy a zenészképzés hagyományos intézményének vizsgálata elvezethet a hangszerjáték táji jellegzetességeinek, illetve ezek kialakulásának kérdésköréhez is. A mesterek egy-egy körzet hangszeres zenéjében egységesítő szerepet játszottak, és fontos közvetítői voltak a zenei divatok, az "új nóták" terjedésének.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a cigányzenészek zeneoktatási rendszere az esetek túlnyomó többségében tisztán auditív módszertanra épít, nem szerepel benne sem kotta, sem egyéb írásos segédanyag (a mesterek nagy része valószínűleg funkcionális analfabéta volt). Azok az adatok, amelyek az ún. cigánykottáról szólnak (mely a hurok ábrázolásával és az ujjak számokkal jelölt elhelyezkedésével fejezi ki a zenei situációt), további megerősítésre várnak.¹¹³

Az adatközlők tanulástörténeteiből a következő tanmenet általánosítható:

1. A zenészcsalád gyermeke a családi körben már a harmadik életévében megtanulja énekelni az első néhány egyszerű dallamot, s hatéves korára már több tucat dal előadására képes. Megtörténik tehát a zene alapszintű elsajátítása, a gyermek az első zenei élményeket az auditív kódolás és az aktív használat relációiban éli meg.
2. A gyermek hat-hétéves korában kap először hangszert a kezébe, s az apja vagy más közeli rokona megismerteti őt a hangszerjáték alapjaival. A tehetséges gyermek rövid időn belül alapszinten el tudja játszani az általa ismert dallamok nagy részét.
3. A mester előtt megjelenik a tanítványjelölt, általában szülei kíséretében, hogy megmutassa milyen fokon járta a hangszeren. A mester meghallgatja a gyermeket, kipróbáltatja vele a hangszert, s csak ezután nyilatkozik, hogy vállalja-e a tanítását, vagy nem. Ez gyakorlatilag egy felvételi

¹¹¹ Moholban (v. Torontál m.) a tambura-oktató muzsikus a kocsmában zenéltette a tanítványait, s az így szerzett bevétel őt illette. Felföldi László szíves közlése.

¹¹² L. Ágocs G. 1994a, 1994b.

¹¹³ Saját gyűjtés, elmondta Dancs Tibor prímás 1992-ben, Nyíriben (Zemplén m.). Született Pálháza, 1933-ban.

vizsgának felel meg, melynek keretében a szülők megegyeznek a mesterrel a fizetség módjában és mértékében.

4. Az oktatás többnyire tanítási "órákon" zajlik, a mester házában. Ezekben a képzés gyakorlatilag két részből áll: az egyéni foglalkozásokból és a zenekarral való együttműködésből. Az egyéni képzés keretében a dallamok elsajátítása mellett a hangsúlyt a helyes előadásmód kialakítására fektetik, mondhatni ez a képzés fontosabb része.¹¹⁴ Ide tartoznak a hangszerkezelés, a díszítmények elsajátításának kérdései: a vonókezelés, az ujjrend, a regiszter-, illetve fekvésváltások technikája, a hangnemek ismerete, a ritmizálás, a dinamikai fokozás, stb. Az egyéni foglalkozásokon az egyes dallamokon kívül (a hagyományos darabok mellett itt az újdonságok, a mindenkor aktuális divat zenei termékei is szerepelnek) ujjrend-, illetve hangsorgyakorlatokat is tanulnak a növendékek.¹¹⁵ A dallamok elsajátításában nem a mennyiség a mérvadó szempont, az oktatás sokkal inkább a stílusos előadásmód kiépítésére irányul. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a mester csak 20-40 dallamot tanít meg a növendéknek, azokat viszont a legapróbb részletekig kidolgozva adja át. Így lehetőség nyílik arra, hogy rögzüljenek azok a hangszerkezelési technikák és díszítőfordulatok, amelyek alapját képezik az adott tájegységre jellemző előadói stílusnak. Ha az adott dallamnak nincs meghatározott hangneme, "nincs valamilyen hangból letéve" (pl. a legtöbb verbunkot kötött hangnemben adják elő), akkor általában több hangnemben is megtanítták ugyanazt a nótát. Ez elsősorban a parlando-dallamokra vonatkozik, melyek esetében várható, hogy a mulattatás gyakorlatában alkalmazkodni kell az ének hangneméhez. Ha a tanítvány már megfelelő szinten tud (játszani, illetve kísérni) néhány dallamot, az oktató, aki rendszerint maga is aktív zenész, elviszi a saját zenekara próbájára, illetve a tanításhoz összehívja a bandáját. Ilyenkor az oktató a hangszernek, illetve a zenésznek a zenekarban betöltött elvárt szerepét a hagyománynak és az adott muzsikálási alkalom (valamint az ehhez kapcsolódó dallamok) funkciójának megfelelően gyakoroltatja a növendékkel.

5. A egész oktatási időszakot egy "vizsgabemutakozás" zárja le. A rendszerint szintén zenész apa a megbeszélte idő elteltével eljön az oktatóhoz, hogy meghallgassa a gyermek produkcióját. Ezen a meghallgatáson a növendéknek rendszerint a tanítómester zenekarával kell muzsikálnia. Ha megfelel, attól fogva teljesértékű zenésznek számít. Ha ezután elmegy muzsikálni, már mindenki által elismert joggal követelheti a fizetség egy főre jutó teljes részét.

Erre a zeneoktatási módszertanra a mai iskolai zeneoktatásnak (és itt nem csak a népzenei zeneiskolákra gondolok) két oknál fogva is érdemes lenne odafigyelni. Egyfelől azért, mert - véleményem szerint - ha azt akarjuk, hogy az általunk átvett értékek az új környezetben ne váljanak üres pózzá, a hagyományból nemcsak magát az "anyagot", hanem (amennyire ez lehetséges) a hagyományozódás folyamatait is át kell örökítenünk; másfelől pedig azért, mert a hagyomány ebben az esetben kialakította a hangszeres zene elsajátításának a lehető legtermészetesebb, mondhatni organikus módszertanát. Ha jobban megfigyeljük, a gyermek ebben a folyamatban hasonlóan tanul meg zenélni, mint ahogyan korábban a beszédkézséget is elsajátította. Először élményszerűen megismerkedik a hangszerral (az első lépések rögtön értelmezhető, sőt, a gyermek számára élvezhető

¹¹⁴ Vö: Sárosi B. 1971, 184.

¹¹⁵ Adatkozlóim ezeket az egyszerű darabokra rejtett gyakorlatokat többször el is játszották, bizonyítva ezzel, hogy rögzítésüket az oktatók általában fontosnak tartották.

eredményt: kész dallamot hoznak), nem beszélve arról, hogy már eleve egy ismert zenei anyagot kell a hangszerre alkalmaznia. Csak ezután kerül sor a szakmai követelményeknek megfelelő technikák (nemcsak konkrét zenei, hanem magatartásbeli természetű előírások) elsajátítására.

Hiszen a zeneiskolákban sokszor épp az imént vázolt tanmenettel ellentétes sorrendben zajlik a hangszeroktatás. Először egy bonyolult jelrendszerrel (ti. a szolfézzsal és a hangjegyírással) ismertetik meg a gyermeket, amelyből a végén egy következő áttételen, a hangszeren keresztül kell levezetnie a zeneiség megértését, hiszen magát a dallamot a növendék legtöbbször a kottából ismeri meg. Természetesen, a kottaismeret nagyon fontos része a zenei műveltségnek. Véleményem szerint azonban ezt akkor kell a gyerekekkel megismertetni, amikor már van egy alapszintű, gyakorlati zenei képzettségük, tehát amikor már "élményszinten" tudnak muzsikálni. Következő lépésként ennek az ismeretanyagnak az absztrakt leképezéseként kellene kifejleszteni a muzsikáló gyermek tudatában a zene kottába való kivetítésének képességét. Mert ugye, az édesanyák sem a képes ABC-ből tanítják meg gyermekeiknek az első szavakat...

A hagyományos hangszeroktatásnak az imént leírt a formáját egyes idős felvidéki magyarcigány muzsikusok a legutóbbi időkhöz folytatták. Az alsókálosai Molnár László lakásán például utoljára 1992 őszén lakott egy tanítvány két hónapon keresztül. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy az új, elektromos hangszerekkel muzsikáló zenekarok képzésében mennyire él tovább, illetve milyen szerepet kap az itt leírt zeneoktatási gyakorlat. Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy a számos egyéb jelenséghez hasonlóan ezen a területen is néhány beidegződött eljárás valamilyen formában túlélte a viharos hangszer- és repertoárváltás korszakát.¹¹⁶

A történeti háttér

A magyarországi cigányzenészekről szóló leírások a XIX. század elejétől kezdtek szaporodni. Ezek a beszámolók a legtöbbször figyelmen kívül hagyták a tanulás körülményeit, hiszen ez nem illett az ösztönösen, mintegy a genetikai predesztináció nyomán muzsikáló cigányzenész elképzel, romantikus képéhez.

A cigányzenészek oktatásának előzményeit mindezekig a legbehatóbban Sárosi Bálint vizsgálta meg egy 1972-ben megjelent tanulmányában.¹¹⁷ Ebből megtudhatjuk, hogy a múlt század elején számos cigányzenészt a főurak tanítottak zenetanárokkal. Ezekről a tanároktól sajátíthatták el azt a zenét és zenélési módot, amelyre nemcsak magyar urak, hanem bécsi császári hercegek és még a nápolyi királyné is táncolt.

*„Amióta csak figyelemmel kísérhetjük a cigányzenészek magyarországi múltját és jelenét, rengeteg adatunk van arra vonatkozólag, hogy tanulniok kellett, idomulniok az urak és a városi polgárok gyorsabban csatlakozó érzéséhez ugyanúgy, mint a lassan változó paraszti hagyományhoz...”*¹¹⁸

¹¹⁶ Ez leginkább talán az új zenekari felállások akusztikus hangszerei, a szaxofon, a harmonika, és a több területen még mindig használatban levő hegedű esetében valószínűsíthető.

¹¹⁷ Sárosi B. 1972, 24-37., 144-167.

¹¹⁸ Sárosi B. 1972, 34.

A XIX. század ötvenes éveitől kezdve gyakran értesülünk arról, hogy a cigányzenészek iskolázott zenész segítségét veszik igénybe, aki őket pénzért kottaolvasásra tanítja, vagy aki kottából tanít be nekik új darabokat.¹¹⁹ Innen származhat tehát muzsikusaink zeneoktatási gyakorlata. Amit pénzért kaptak, azt pénzért is adták tovább az elődeik, s azok a műveltségi elemek, amelyek ebben a keretben a hagyomány kötelékébe kerültek, az idők során folyamatosan csiszolódva kialakították azt az oktatási formát, mely az adott funkciót tekintve a legmegfelelőbb a hangszeren való zenélés tudásának elsajátításához.

Érdekes, hogy az erdélyi magyar cigányzenészekről szóló leírások a zeneoktatás ilyen intézményesült módját csak elvétve említik.¹²⁰ A nyomtatásban megjelent írások többsége csak a családi körben történő hagyományozódásról tudósít.¹²¹ Saját erdélyi gyűjtéseim során sem találkoztam a felvidéki cigánymuzsikusok körében tapasztalt zeneoktatási gyakorlattal, s értesüléseim szerint a zenészmesterség fogásainak átadása Erdély-szerre ma is többnyire családi keretek között történik.¹²² Talán ennél is meglepőbb, hogy – amennyire azt a gyűjtéseim adatai tanúsítani tudják – a szlovák nyelvterületen tevékenykedő cigányzenészek körében is a családi keretek között zajló hagyományátadás dominál. Sárosi Bálint fentebb idézett cikkében rámutatott arra, hogy az első cigánygyűjtések Pozsony környékéről ismertek, s ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a mai értelemben vett "cigányzene" kifejlődésének kezdeti időszakában ezen a vidéken sok magyar főúr lakott, s nincs messze innen az akkori Európa zenei központja, Bécs sem.

Elképzeltető, hogy az általam vizsgált területeken a hivatásos zenészek régebben is mobilisabbak voltak, mint Erdélyben, vagy a történeti Felföld hegyvidéki területein, s ennek köszönhető, hogy az így keletkezett kollegiális kapcsolatok révén - nyugatról kelet felé haladva - a hagyományos zeneoktatás itt mindenütt eljutott az intézményesültség e kezdeti fázisába. Ugyanakkor kézenfekvő, hogy Erdélyben, a monarchia egyik legtávolabbi szögletében a népelet egyébként is több tekintetben elkülönülten fejlődött.¹²³ Az utóbbi évek gyűjtései arra engednek következtetni, hogy a vizsgált területtel érintkező magyarországi tájegységeken is széles körben elterjedt volt a hagyományátadásnak ilyen gyakorlata. Ennek területi elterjedtségéről, illetve egyéb vonatkozásairól a megfelelő adatmennyiség hiányában viszont ma még korai lenne nyilatkozni.

Feltűnő, hogy a vizsgált terület egyes vidékein szinte minden nagyobb falura jutott egy vagy több zenekar, míg más tájegységek esetében egy zenekar egy nagyobb falucsoportot is elláthatott szolgáltatásaival. Míg pl. a volt Gömör megyei Alsókálása a maga alig 600 lakosával az 1950-es évek végén öt teljes (működő) héttagú cigányzenekarral rendelkezett (hasonlóan a közeli Nagybaloghoz, Hanvához, Csoltóhoz, vagy Szútorhoz), addig az Ipoly középső szakaszán ugyanebben a korban a Bussától Ipolyhidvégig található magyarlakta falvak közül (cca 40 km) csak Dacsókesziben és Leszenyén működött egy-egy zenekar. Eddigi gyűjtéseim alapján Szlovákia déli sávjában három településcsoportban volt feltűnő a vonósbandák "sűrűsége". Az egyik a Csallóköz felső, Pozsony és

¹¹⁹ Sárosi B. 1972, 148.

¹²⁰ L. Almási I. 1980, 273-274.

¹²¹ L. Halmos B. 1980, 90-92.

¹²² Pávai István szíves közlése nyomán

¹²³ L. Kósa L. 1996, 280-339.

Dunaszerdahely közé eső része, a szomszédos történelmi Mátyusfölddel, a másik a Bars, Nyitra és Esztergom megyékhez tartozó falvak csoportja kb. a Léva - Párkány - Érsekújvár háromszögben, a harmadik pedig a már említett terület Rimaszombat és Pelsőc között. Ha megnézzük e területek társadalmi képét, kiderül, hogy itt találhatók a szlovákiai magyarság jellegzetes kuralista településcsoportjai. Tény, hogy a vajkai és a doborgazi szék kisnemesei az egyházi nemességhez tartoztak,¹²⁴ Pozsony vonzáskörzetében azonban a jelentősebb magyar arisztokrata családok képviselői (elsősorban az országyűlések miatt) igyekeztek maguknak kiépíteni egy-egy főúri udvarházat.¹²⁵ Tudvalevő, hogy a kuralista kisnemesek az életformájuk túlnyomó részében általában nem sokban különböztek a velük egy tájegységen élő parasztságtól. Ami viszont jól meghatározhatóan elkülönítette őket, az a mentalitás. A nemesember mentalitásához pedig (a magyar nyelvterületen különösen) hozzátartozott, hogy a legkisebb családi összefüggést, ünnepet is a lehető legnagyobb pompával ülj meg. A fényűzés egyik leglátványosabb kifejezője a zene, illetve a hangszeres együttes (ha nem is "tartása", de legalább) megfogadása volt. Ez a mentalitásbeli különbség az erős eredettudat révén pedig a rendiség korszakát is túlélte, és az adott települések körzetében megnövelte a hivatásos zenészek iránti keresletet.

A fentebb vázolt zeneoktatási rendszer kialakulásával ez oly módon függ össze, hogy ezekben a körzetekben a fokozott kereslet talán fokozott zenei igényességet is jelenthetett, ami ösztönözhetette, és (egyben gazdaságossá téve a befektetést) indokolhatta a zenészképzés alapfokú intézményesítésének kialakítását.¹²⁶

Emellett természetesen nem szabad megfeledeznünk az 1850-es évektől gyors ütemben polgárosodó városok zenei életének hatásáról sem. Több esetben fény derült arra is, hogy a cigányzenészek az adott vidék központjának számító városokban zeneértő nemcigány mestereknél (színházi embereknél, kántortanítóknál) is tökéletesítették tudásukat.

Függelék 2.

A függelékben található szövegek saját gyűjtéseimből származnak, lejegyzésük a helyszíni jegyzőkönyvek vagy a hangfelvételek alapján készült. Az adatok az 1990-es évek első felében lettek rögzítve.

"Nyolcvéves koromban kezdtem tanulni muzsikálni a bátyámtól, Ruszó Bélától. Akkoriban már neki volt bandája, engem meg minden este tanítgatott... Aztán, amikor már tízéves elmúltam, elmentem Rimaszékbe, Oláh Gézához, ott "lebúztam" egy hónapot. Ott laktam nála. Aztán, (akkor már nagyobb voltam) elmentem Nagybalogra, ott egy Ágoston nevű primásnál tanultam... De az olyan primás volt...! Ördögprimásnak hívták, az tiszta ördög volt! Nagy híre volt az egész vidéken... Apám elment hozzá, hogy elállalna-e. Hát, ő is ballotta bíretem... azt mondja:

¹²⁴ L. Kocsis Á. 1997, 9-116.

¹²⁵ L. Kósa L. 1998, 179-194, 246-275.

¹²⁶ Nyilvánvaló, hogy a zenei képzés intézményesülésénél még egyéb tényezőkkel is számolnunk kell. Nem szabad pl. figyelmen kívül hagynunk a XIX. század végétől – mintegy a polgárosodás egyik szimbólumaként terjedő - tánciskolák ösztönző szerepét sem, amelyek a táncdivatok terjesztésével a zenészeket is az újdonságok elsajátítása felé, tehát a szakmai továbbképzés irányába fordította. L. Pálfi Gy. 1995.

"Zoli bácsi, én elvállalom, de a gyereket meg akarom hallgatni." No, akkor apám felvitt hozzá, kezembe adta a hegedűt, én meg hangokról-hangokra" régimentem rajta, kipróbáltam a hangszeret. Hát, látta, hogy mi van, azt mondja: "Elvállalom!" ... Akkor elkezdtem hozzá járni. A neném (itt: "nővérem") Uzapanyiton lakott, annál voltam "kovártélyon". Reggel a nenémnél ettem, már mentem is... Akkor délig ott voltam, de már délután megint felmentem, már azért is, mert a banda mindig szólt... Órára tanított engem ez az Ágoston. Mindig megbeszéltük, hogy mikor van neki szabad ideje, akkorra felmentem, vagy másfél óráig tanított... Amit otthon kigyakoroltam, azt meg kellett mutatni. Ott volt a banda, az kísért. Amíg az egyik nóta nem volt teljesen jó, másba nem fogtunk bele. De ez nem ingyen ment. Meg volt egyezve, abban az időben apám 500 koronát fizetett neki egy bónapra... Akkoriban ez nagy pénz volt, a család énrám keresett... Amikor a két bónap letelt, eljött apám, azt mondja az Ágoston: "No, hallgassa meg a gyereket! (ő leült nekem teraszra) ...én mondom, Zolti bácsi, sok tanítványom volt, nemhogy a szemibe mondjam, de ilyen "fogalmas" gyereket, mint a maga fia még nem tanítottam. Ki merem engedni, hogy zenekart vezessen!" Akkortól aztán a bátyám zenekarában én lettem a primás..."

Rimaszombat-Tamásfala (v. Gömör-és Kishont vm.) 1993.

Elmondta Molnár László „Kigyó” – primás, sz. 1921. Alsókálósán (v. Gömör-és Kishont m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

"Egy cigányembertől tanultam klarinétozni Garamszőlősen. Kovács Kálmánnak hívták, már meghalt... Apám abboz adott tanulni, mint egy inast. Nála laktam három évig, apám küldte oda a pénzt, nála kosztoltam. 14 éves koromban mentem oda, ott is jártam iskolába..."

Kolon, (v. Nyitra vm.)1992.

Kurucz Mihály "sípós"¹²⁷, sz. 1926 szept. 24. Kolonban

Gyűjtő: Agócs Gergely

"Édesapám kijfizetett 500 koronát egy bónapra, akkor elmentem Virág Zsigáboz Újvárbá (Érsekújvár). Nála laktam egy bónapig, hazajöttem, mint zenekarvezető."

Muzsla (v. Esztergom vm.) 1992

Lakatos "Compos" Gyula primás, sz. 1934 ápr. 28. Muzslán

Gyűjtő: Agócs Gergely

"Először hegedűn tanultam, édesapám meg a nagybácsim tanítottak. Azután Csécsben Budai Gyulánál, meg Sacán a Bunda családnál, Jenő bácsitól tanultam. Édesapámékkal úgy voltak megegyezve, hogy egy hétig itthon lesznek, egy hétig meg náluk. De a saccaiakat inkább ide hívták, mert ott kiharcolták minket, dolgoztattak. Fáért

¹²⁷ A vizsgált területen általánosnak mondható a rezgőnyelves aerofonokra vonatkozó "síp", mint gyűjtőfogalom, illetve az ezeken játszó zenészek megjelöléseként előforduló "sípós" idiomák használata. Megjegyzem, hogy e hangszernek megnevezése Szlovákia magyarlakta vidékein nagy változatosságot mutat. A klarinét neve a Bodrogházban "töröksíp" (!), a Zoborvidéken "fűrulya", a nógrádi részeken és Gömörben "klanét", vagy "klatnéta", másutt legtöbbször egyszerűen "síp". Ez a heterogenitás nemcsak a klarinét szó idegen hangzásával magyarázható, hanem azzal is, hogy ez a hangszer elég későn került be a falusi cigánybandák eszköztárába. A "síp", "töröksíp" megjelölések ugyanakkor egy – a helyi hagyományból mára már kiveszett - rezgőnyelves hangszer típus hajtani meglétére engednek következtetni.

járunk az erdőre, mert a zenészek nem dolgoztak sehol, egész nyáron minket dolgoztattak. Apám nagyon kevés pénzt fizetett a tanításért, de lisztet, babot, cukrot, krumplit, azt vittek nekik apámék betente. Akiétől tanultunk, nem tudtak kottát olvasni, mink se tudunk. Saccán másfél évig tanultam, Csécsben meg egy évig. Mentem a Budaiaikkal, meg a Bundákkal is muzsikálni, de akkor én fizetséget nem kaptam..."

Buzita (v. Abauj-Torna vm.) 1996.

Horváth "Bolgár" Béla primás, sz. 1933 ápr. 25., Buzitán.

Gyűjtő: Agócs Gergely

"Apámtól tanultam muzsikálni, meg Megyeren (Nagygyenyér), ott volt egy öreg újrári származású cigány, a Patkoló. Minden másnap jártunk bozzá batán. Apám fizetett neki a tanítáért 60 koronát a régi cseb pénzben. Nem kottából tanította a bangokat, se a nótákat."

Nemesócsa (v. Komárom vm.) 1992

Veszprémi Antal primás, sz. 1919 okt. 7. Nemesócsán.

Gyűjtő: Agócs Gergely

"Abaujszéplakon voltam tanulni hat hónapig egy jó primásnál, János bácsinak hívták.

- Hogy ment az a tanítás?

- Úgy tanultam, hogy leültem én is egy külön székre, meg ő is, és így szépen figyeltem az újrakását, hogy hogy raki.

- Nótákat, miket tanított?

- Tanított csárdásokra, valcerokra, foxra, hallgatókra, tangókra.

- Járt ezért neki valamilyen fizetség?

- Bizony járt; ezért apámnak fizetni kellett, már arra nem emlékszem, hogy mennyit, meg még anyám kaját is bordott, mert olyan szegénység volt. Én ott laktam nála. Nagy bandája volt ennek a János bácsinak, Kassán muzsikáltak Litmannál. Mikor már tudtam egy nótát, vagy kettőt, akkor már vitt a cimbalomboz, a bandáboz. A cimbalomboz. Ott már összeszedődtek az egész banda, és úgy akkor muzsikáltam..."

Abaujszina (v. Abauj-Torna vm.) 1994

Potta Géza primás, sz. 1933 febr. 25. Abaujszínán

Gyűjtő: Agócs Gergely

"Nagykaposon tanultam a Hosszú Józsi bácsinál, ott laktam nála, négyen tanultunk nála egyszerre. Azok a többiek jártak minden nap haza és én ott is aludtam. Először hallgatókat, csárdást, akkordokat tanított, mert a hangismeret, az az első. De az öreg nem ismerte a kottát, fejből muzsikált. Apám minden bónapban adott neki 500 koronát és ugye, hát élelmet, azt mindég hozta anyám. Ez 1967-ben volt én akkor kilenc éves voltam. Én voltam a legfiatalabb, kettő volt, ami hat évvel idősebb volt, a Jani meg négy évvel. Azok ki is tanultak, jártak oda 4-5 évet nála, de én otthagytam. Mikor már kitanultak, az öreg elengedte őket, már akkor fel voltak szabadítva. Már akkor mondhatták, hogy "Én a Hosszú bácsinál tanultam!", akkor már az jó volt, már vitték őket a bandákba muzsikálni."

Szűrnyeg (v. Zemplén vm.)

Ifj. Rostás Kálmán cimbalmos, sz. 1958-ban Szűrnyegen

Gyűjtő: Agócs Gergely

„Apám, az vót egy igen nagy cimbalmos. Ott állt a cimbalomja neki a szobába, hát má’ - én olyan gyerekeske vótam, má’ fel tudtam kapaszkodnyi a cimbalomho, oszt próbálgattam, hogy tud apám olyan szépen játszanyi...

- Hány éves volt akkor, János bácsi?

- *Hát, lebettem olyan bétéres, vagy még kisebb, még nem jártam iskolába, de má’ tanítam cimbalmoznyi.*

- Csak az édesapjától tanult?

- *Nem. Mikor má’ valamit tudtam, hogy úgy valami nótákat körülbelül kitudtam szedgetni, hát mentem Palástra, a nenémbe, ottan adtak engem tanítani Szalatnyára, Magyar Imrébe’. Az olyan cimbalmos vót, a kezét alig lebetett látnyi, mikor belevőtt...*

- Hogyan tanította magát ez a Magyar?

- *Az kottás ember vót.*

- Magát is kottából tanította?

- *Nem. Ő értett hozzája, meg a nótákat is ki tudta olvasni belőle, de én nem tudtam átvenni. Meg abba’ az időbe’ még nekünk az úgy nem is kellett, hogy nem tudunk vóna annnék’ játszanyi. Akiné fejbű nem ment, nem vót muzsikus!*

- Kelltezért a tanításért, mármint a szüleinek a maga taníttatásáért valamit fizetni?

- *Persze hogy kellett. 150 korona vót abba az időbe, csebek alatt a tanítás egy hónapra. Nagy pénz vót! Háromszáz koronáé’ egy hízó lebetett renni!*

- Meddig volt ennél a Magyar Imrénél?

- *Két hónapig vótam nála, nekem má’ elég vót. Ott vótam önáluk, ott laktam. A neném fizette a százötven koronát...*

- És hogyan ment ez a tanítás, János bácsi?

- *Hát szépen. Ügyes vótam.*

- Értem. De miket mutogatott magának a Magyar? Mit kellett gyakorolni?

- *Milyen búr, milyen akkord, ilyenek. Egy hónapig. Utánna a nótákat. Mellik hangba hogyan kell kísírtenyi, a csárdásoknak, foxoknak a kísézési, minden... Oszk akkor má’ cimbalmos lettem, vót nagy bandám.*

- Ki volt a primás?

- *Korács Dezső vót a primásom, ide való vót, Keszibócra (Dacsókeszt), Gácson lakik.*

- János bácsi, maga tanított-e valakit az életébe...

- *Én? Tizenöt éves vótam, má’ tanítottam! Nyóc embert kitanítottam, de az mind rokon vót. Apovai Sanyonak két fiát, Jent vottam Pozsonyba’, meg az egyik Csebbe’, nálam tanítak.*

Ipolyharaszi (v. Hont vm.) 1996.

Oláh János cimbalmos, sz. 1916-ban Ipolyfödésen (v. Hont vm.)

Gyűjtő: Agócs Gergely

„A bátyámtó’ kezdtem tanulni, itthol, Oláh Gyulának háták. Aztán, Csivár Sándor vót itt, primás vót. Híre vót. Egyszer begyőttek hozzá Pestről ketten, ketten...

- Annál is tanult?

- Annál is. Gyerek vótam, tízenkét éves lehettem, jó filhallásom vót, hát beadtak apámék tanúnyi a Csivárbo’. Először begedűnyi tanútam, aszondja: ‘Le kell fognyi a búrt, mer’ ott má’ nem szele!’ Meg hát a vonót kell tunnyi, mikor mennyűi...

- Aztán hogy lett brácsás?

- Apámnak az öccsi vó a brácsos, de elmentek laknyi Kajalra, mer’ hát sok vót a család, ott meg a’ ángyomnak meghalt a nagyapja, hát oda mentek (t.i. az ő házába költöztek). Úgybogy kellett itthol egy brácsos, mer’ apám nem akart mindig idegenyeket binyi...[Csivár] Minden hangszeren tudott, mindegy vót neki, begedű, kontra, brács, bőgő, így oszt kéz alá fogott, mint brácsost. Jó vót a felfogásom, oszt az is ment...”

Sók (v. Komárom vm.) 1995.

Oláh László ”Tyúkos” brácsás, sz. 1926-ban, Szelócén (v. Komárom m.)

Gyűjtő: Agócs Gergely

A szlovákiai magyarok hangszeres zenei hagyományának táji tagolódása

1. Csallóköz és Mátyusföld

A polgárosodás folyamatai az elmúlt kétszáz esztendőben e két tájegységen (a szomszédos Szigetközzel együtt) a hagyományos kultúra nagy mértékű egységesüléséhez vezettek. Ez az egység a hagyományos hangszeres zenei kultúra területén is érzékelhető, bár az Alsó-Csallóközben a vonószenekekarok játéktípusának egyes archaikus vonásai, illetve a régies dallamtípusok nagyobb aránya alapján egyfajta fáziseltolódásra is következtethetünk. Sajnos, a néhány korai dudafelvétel után az első értékelhető hangszeres adatok erről a területről csak az 1960-as évek végétől kezdtek szaporodni, és kezdetben azok is csak pillanatfelvételeknek tekinthetők. A régió hagyományos hangszeres zenei kultúrájáról ezért csak töredékes képet tudunk vázolni, de a két tájegység egy egységben való bemutatása a viszonylag gyér adatoltság mellett is indokoltnak látszik.

Csallóköz

A Duna a múltban, amíg sodrását nem fékezték gátak és duzzasztóművek, a Dévényi Kapuig egy viszonylag gyors folyású hegyvidéki folyó volt. A Kisalföld síkjára érve azonban hirtelen lelassult és több ágra szakadva kiterjedt belvízi deltát alkotott. A folyó itt rakta le az Alpok aljáról kiszakított és több száz kilométeren át görgetett hordalékanyagát. Ebből az irdatlan homok-és kavicsrakományból épült ki a jelenleg Európa legnagyobb folyami szigetének számító Csallóköz illetve kisebbik, déli szomszédja, a Szigetköz hordalékkúpja. A múltban, a folyamszabályozás előtt az

Öreg-Duna és máig fennmaradt két mellékága, a Mosoni-, illetve Kis-Duna mellett több tucat kisebb-nagyobb ág szabdalta ezt a területet. A hajdan Pozsony alatt elterülő, Farkastoroknak nevezett erdő térségében vált ki a főágból az egyik ilyen mellékfolyó, melyet az itt letelepedett magyarok Csallónak neveztek el. Régi, még az őshazából származó szokás szerint amely területet két víz határolt, azt mindig a kisebbik ágról nevezték el, s a Duna és a Csalló közötti térség így kapta a Csallókőz nevet. A szó az írott forrásokban először 1269-ben jelenik meg *Challo Kenz* alakban. Bár a Csalló a középkor végére fokozatosan elapadt, s helyét a Kis-Duna vette át, a sziget a magyar nyelvben máig megtartotta régi nevét.¹²⁸ A laza hordaléktalajban kanyargó folyók folytonos medermozgásai révén a Csallókőz területe sem volt állandó. A XIX. századi folyószabályozás óta viszont a vizek ártereit egyre szűkebb és egyre állandóbb határok közé szorította a kiterjedt védműrendszer, majd 1886 és 1896 között az összehangolt, átfogó vízrendezés révén a közel háromszáz kisebb sziget és számtalan folyóág mocsárvilága búzatermő kultúrtájja alakult át. Ma a Csallókőz határait a Duna, illetve a Pozsony alatt abból kiváló Kis-Duna alkotják, valamint a Vág, mely Gútánál fogadja be a Kis-Duna vizét majd azzal együtt Komárom alatt torkollik a Dunába. A Csallókőz a természetföldrajzi és etnográfiai szempontok mentén, illetve a helybéliek csoporttudatában is három kisebb részre tagolódik. A vizek felsőbb, nyugati szakaszai által övezett Főtáj területe valaha Pozsony megyéhez tartozott. A tájegység alsó, keleti régiója, az Altáj egykor Komárom megye részét képezte. Földrajzi szempontból ide tartozik a mindössze hét települést számláló, szintén a Duna egyik mellékvízéről elnevezett Csilizkőz is, mely viszont a régi Győr megyének volt a Duna bal partjára átnyúló területe. A Főtáj településszerkezete máig megtartotta az Árpád-kori eredetű sűrű, aprófalvas jellegét, míg az Altáj térségét nagy határu, nagy lélekszámú halmazos települések hálózata jellemzi. Az itteni, gyakran többezer lakossal bíró községek kiterjedt külterületein alakult ki a csallókői „rétek” tanyavilága. A Csallókőz a homogén magyar etnikai tömbhöz tartozik. A sziget nemzetiségi összetételét a múltban csak néhány, Pozsony alatt elhelyezkedő apró középkori eredetű falu (Dunahidas, Csölle, Dénesd, Misérd, Torcs) német közösségei színezték.¹²⁹ A Csehszlovák állam kialakulását követő évtizedekben aztán megindult a szlovákok tervszerű, államilag irányított betelepítése, ám a számukra kialakított kolóniák (újonnan létrehozott települések) viszonylag zárt közösségei már nem tudtak hatást gyakorolni a Csallókőz néprajzi képének átfarmálására. E táj lakosságának megélhetését az első folyámszabályozás korszakáig a vízi utak kereskedelmi adottságai, valamint a vízbőség adta gazdálkodási lehetőségek határozták meg. Már az első írott források is kiemelik a Csallókőz vízi világának halbőségét, melynek szervezett betakarítására már a középkor folyamán több helyen halászcéhék alakultak. A csallókői halászat céhes hagyományait legtovább a komáromi halászcéh folytatta, melynek utolsó céhmestere 1946-ig töltötte be tisztségét. A tájegység zsákmányoló gazdálkodásának másik jellegzetes válfaja az aranymosás volt, innen eredeztethető a Csallókőznek a forrásokban és a népnyelvben egyaránt szereplő másik neve, az Aranykert is. A Duna fövényének gyér aranytartalma viszont csak kitaró, szorgos munkával volt kinyerhető, így az ezzel foglalkozók (akiket legtöbbször Szap, Vajka, Bós és

¹²⁸ Vö.: Püspöki Nagy 1989

¹²⁹ Liszka 2002: 162-165

Medve községekben említik) már a XVIII. században is a csallóközi lakosság szegényebb rétegéhez tartoztak.¹³⁰ A vízjárta területek hasznosításában nagy szerep jutott az állattartásnak is, melynek itt egy különleges, ártéri válfaja alakult ki. A rétek és szigetek legelői a vizekkel, mocsarakkal körülvett, nehezen megközelíthető területeken helyezkedtek el, s ez az elzártság a lecsapolásig életben tartotta a rideg állattartást. Az ártéri gazdálkodás rendszerében a szarvasmarha-, illetve a lótarás volt leginkább jövedelmező. Az állatokat gyakran úsztatva hajtották át egyik legelőterületről a másikra és a gulyákat, méneseket egész évben kinn tartották a legelőkön. A nagyarányú állattartás kulturális hatása a régió ármentesítése után sem tűnt el nyomtalanul. A pásztorok Csallóköz társadalmában is különleges, az állattartás szakfeladatain messze túlmutató szerepet játszottak. Sok gyógyító, de a rontáselhárításhoz és egyéb mágikus műveletekhez is értő füves ember került ki közülük, s a vonósbandák elterjedése előtt a falvak tánczenéjét szolgáltató dudások többsége is pásztoreMBER volt.¹³¹ A folyamszabályozást követő időszakban a vizenyős legelők fokozatosan szántóterületekké változtak, ami a Csallóköz látványos gazdagodását hozta magával. Ezzel párhuzamosan felbomlott a tájegység pásztortársadalma is, de annak ellenére, hogy a muzsikálás a két világháború közti idősakra már mindenütt a cigányzenészek kezébe került, a dudazene az itteni vonósbandák dallamkészletére és játéksztílusára egyaránt erős hatást gyakorolt. A természeti környezetnek a külső befolyásoktól oltalmazó tényezői mellett a Csallóköz társadalmi fejlődésére a szabad királyi városok (Pozsony és Komárom, illetve a püspöki székhelyként is nagy jelentőségű Győr), valamint Bécs közelsége a polgárosodás erejével hatott. Ennek a hatásnak tudható be a népviseletek egyszerűsége, és általában, a népi díszítőművészet látványosan egyszerű motívumkincse, sőt sok esetben hiánya is. A felső-csallóközi nemesi udvarházak „fizetőképes kereslete” a XVIII. század végén közrejátszott a cigány vonósbandák kialakulásában.¹³² A műfaj első „jegyzett”, ünnepelt művésze, Bihari János cigányprímás (1764-1827) is itt, a Dunaszerdahely mellett található Nagyabonyban, a Pálffy grófok birtokán látta meg a napvilágot.¹³³ A Csallóköz népzenejének tudományos feltárása Bartók Béla 1910-es nagymgyeri, illetve Lajtha László 1913-as nemesócsai gyűjtéseivel indult meg, majd Manga János¹³⁴, Szomjas-Schiffert György¹³⁵, Ág Tibor¹³⁶ és Nagy Iván¹³⁷ végeztek e tájon jelentősebb gyűjtőmunkát. A régió hangszeres zenefolklórjának gyűjtése a néhány korai, fonográfós dudafelvétel után az 1960-as évek végétől, elsősorban a Martin György által vezetett néptáncgyűjtések nyomán kapott új lendületet¹³⁸, s az ebbe a tárgykörbe tartozó jelenségek rohamos felszámolódása okán napjainkra alighanem le is zárult.

¹³⁰ Liszka 2002: 175-176

¹³¹ L. Nagy 2002: 58-62

¹³² Vö.: Kocsis 1997, Kubinyi-Vahot 1854: 158.

¹³³ Vö.: Sárosi 2004: 11-18.

¹³⁴ Manga János 1937-ben készített fonográfós dudafelvételei között Nagy Károly doborgazi dudás játéka is fennmaradt, s az itteni furulyák típusairól is értékes adatokat jegyzett fel. L. Manga 1939a: 237-238. MH 2822

¹³⁵ L. Szomjas-Schiffert 1972

¹³⁶ L. pl. Ág 1986, 1994, 1999a

¹³⁷ L. Nagy 1998, 2002

¹³⁸ L. Takács 2000: 55-79, 89-114, 131-157, 164-178.

Az Alsó-Csallóköz hangszeres népzenei hagyatéka

A hangzó példatár 1. sz. lemezének felvételein a csallóközi Altáj, vagyis az Alsó-Csallóköz hagyományos hangszeres zenei kultúrájának utolsó autentikus képviselői szerepelnek. Az itt hallható dallamokat olyan cigányzenészekről rögzítettük, akik a kistáj városaiban, falvaiban és tanyavilágában muzsikáltak végig az életüket. A lemez két gyűjtés zenei anyagából lett összeválogatva. Az első alkalomra két primás érkezett, az 1929-ben, Gútán született Farkas János „Manus”, valamint a nála tíz évvel fiatalabb, nagymegyeri származású Katona Rudolf „Daska”. Ők a felvételeken felváltva muzsikálnak, mégpedig a régi csallóközi bandák „minimál-felállásában”, azaz csak egy brácsa és egy bőgő kíséretében. A két primás eredeti zenekarai ugyanis a gyűjtés idejére szétestek, Katona Rudolf el is költözött Dunaszerdahelyre. A felvételek alkalmi társulata is az itt élő zenészkollégái segítségével egészült ki zenekarrá (megjegyzendő, hogy felvételeink bőgőse szintén nagymegyeri származású volt). Ezzel szemben, a lemez zenei anyagának utolsó negyedében hallható nemesócsai zenekar esetében azt a régebben oly gyakori állapotot sikerült tetten érni, amikor a banda egy szűk családi kör összeszokott tagjaiból állt. A primás, Vontszemű Vilmos „Rókusz” a zenekar brácsásának és bőgőseinek is édes testvére volt, míg cimbalmon a fia, Vontszemű Tibor játszott. A stúdióbéli teljesítményükre sajnos az idős kor és az azzal járó betegségek is rányomták a bélyeget, de felvételeikből így keletkezett az összes, terjesztésre alkalmas dallamot kiválogatni.

Gúta, Nagymegyer és Nemesócsa az Alsó-Csallóköz legnagyobb lélekszámú településeinek számítanak. A Magyar Királyság évszázadában Komárom vármegye Csallóközi járásához tartoztak, így gazdasági kapcsolataik is nagyrészt a megyeszékhely irányában érvényesültek. Komárom ugyanakkor hosszú évszázadokon keresztül szinte zárt városállamként működött, és a régiótól sok tekintetben elkülönülten fejlődött. Gútát, Nagymegyert és Nemesócsát a források az 1260-as évektől fogva említik, bár mindhárom település története ennél sokkal korábbi gyökerekre nyúlik vissza. Bár Gúta és Nagymegyer a török korban városi jogokat szerzett, Nemesócsa pedig később járási székhely is volt, mindhárom település a 20. század elejéig megtartotta falusias, agrár jellegét. Az Altáj lakosságának összetétele is ennek megfelelően alakult, a faluközösségeket földművelők, pásztorok, illetve halászok alkották, és az itt élő köznemesi családok (Nagymegyeren és Nemesócsán ezek számaránya kiugróan magas volt) is nagyrészt mezőgazdasági árutermelésből éltek. Az elmúlt évszázad viszont gyökeresen átforgalmazta az Alsó-Csallóköz népének életét. A folyamatszabályozás, az ártéri gazdálkodás felszámolása, a Magyarországtól történő elcsatolás, a csehszlovákiai magyarok kollektív bűnösségének törvénybe iktatása (1945) és közel százezres tömegének kitelepítése (1946-47), a Gútát és vele együtt több falut teljesen romba döntő 1965-ös árvíz, majd az azt követő újjáépítés és iparosítás mind az itteni hagyományos kultúra erőzójának irányában hatottak. Ez a folyamat nem kímélte a zenefolklokt sem, mely a polgárosodás lassú előretörése mellett is hosszú évszázadokon keresztül gyűjtötte, a maga képére formálta és tárolta a letűnt idők kulturális örökségét. A hangzó melléklet dallamválogatásban az Alsó-Csallóköz eme örökségének az ezredfordulóra fennmaradt értékeit próbáltam egybegyűjteni. A felvételek sora a zenészeink által következetesen *verbunk*-nak nevezett, de tipológiai szempontból minden bizonnyal a dunai magyar táncdialektus ugrósinak megfelelő táncok zenéjével indul (1/1-5, 1/8-11). A Csallóköz

hagyományos zenei kultúráját erősen karakterizáló dudazene stílárjais jellemzői ezeken a felvételeken is felismerhetők. Az itt hallható „verbunkok” nagy részét a zenészeink maguk is dudanótának tartották, sőt, a „*Hopp, a Jézus csizmája*” dallamában egy szép, dudaimitáció is hallható (1/1). A dudához köthető dallamtípusok a gyűjtés során a csárdások között is szép számmal kerültek elő (1/6-7, 1/23, 1/37), s nem véletlen, hogy ezeket legtöbbször csak gyors tempóban játszották, hiszen a tánc típus elsődleges formája a friss, kétnegyedes tempóban járt változat volt. Amint azt a magyar néptánc kutatás kimutatta, a csárdás „lelassulása” egy későbbi folyamat eredménye, s több mint valószínű, hogy a duda emlékével együtt itt is ez a régies állapot rögzült.¹³⁹ A magyar dudazenére jellemző dallamvezetés példái a dallamsorok ritmikai képleteinek motívumismétléses fellazulásában (1/29), a dudajáték többszólamúságára, illetve zárt ujjrendjére emlékeztető vendéghangok tudatos képzésében, azaz a dallam (illetve az aktív húr) alaphangját közbeékelő átmenő hangok képzésében, a hegedű két húrjának egyidejű megszólaltatásában, esetenként az legyszerűsített, a duda kísérelhangjait imitáló harmonizálásban, vagy éppen a dudajáték fontos ritmusképző szerepét betöltő oktávhang „csipantásainak” utánzásában illetve prímásaink hegedűjátékának egyéb mozzanataiban is felfedezhetjük (1/3, 1/25, 1/33).¹⁴⁰ A csallóközi vonósbandák játékmódját viszont nem csak az archaikus dudazene, hanem a polgárosodás jelképeként terjedő rezesbandák irányából is érték stílusformáló hatások. Hogy ezt a jelenséget is láthassuk, a példák lakodalmi dallamainak szakasza egy érdekes, rezesbanda-imitációval indul (1/12), majd a sort a Vágon, illetve a Nyitra vizén is túl fekvő Naszvad (ide a gútai zenészek jártak át muzsikálni) lakodalmainak rituális gyertyástánca (1/13), valamint a borköszöntő rítushoz tartozó vendégítés hagyományos dallama (1/14) követi. A szakaszt a Csallóköz-szerte ismert menyasszonytánc zenéje (1/15) zárja le, majd egy csárdás-sorozat után (1/16-23) a kalendáris szokások helyi dallamanyagának bemutatása következik (1/24-30). Ezek között, a karácsonyi és húsvéti adománygyűjtés szokásához kötődő egyházi népekeket (1/24, 1/26) és dudánótát (1/25), régies, ereszkedő ívű tánczenét (1/29), illetve a magyar népzenei új stílushoz tartozó dallamokat (1/27-28, 1/30) egyaránt találunk. Ezt követően két polgári tánc dallamát hallhatjuk (1/31-32), valamint ide soroltam a csallóközi zsidó közösségek emlékét idéző, újabb keletű táncnóta (1/33-34) és a Nemesócsa szomszédságába, Zsemlekes major területére az 1920-as években telepített szlovákok tánczenéjének felvételeit is (1/35-36). A csallóközi hangszeres népzene dallamválogatását a nemesócsai banda csárdásainak sorozatát követően (1/37-43) az alsó-csallóközi lakodalmak és mulatságok végét jelző „Rákóczi induló” felvétele zárja le (1/44).

A hangzó melléklet tartalma Hangzó példatár 1.

1. „Sánta csikós, vak tehenes” (verbunk, dudánóta)
„Hopp, a Jézus csizmája” (verbunk, dudánóta)
2. „Úgy tetszik, hogy jó helyen vagyunk itt” (verbunk, dudánóta)

¹³⁹ Vö.: Martin 1995: 41, 62-64.

¹⁴⁰ Vö.: Agócs 1999.

- „Ugyan édes komámasszony” (verbunk, dudanóta)
3. „Ha megfogom az ördögöt egy ládába zárom” (verbunk, dudanóta)
 4. „Jó az Isten, nem hagy minket magunkra” (verbunk, dudanóta)
 5. „Az oláhok, az oláhok, facipőbe’ járnak” (verbunk)
 6. „Azért adtam hatvan pengőt” (gyors csárdás, dudanóta)
 7. „Iszik a betyár a csapon” (gyors csárdás, dudanóta)
 8. „Komáromi kisleány” (verbunk, dudanóta)
 9. „Hej, tedd rá” (verbunk)
 10. „Kispiricsi faluvégén folyik el a kanális” (verbunk)
 11. „Hipp-hopp, zörög a pinna” (verbunk)
 12. Lakodalmi mars
 13. „Az árgyélus kismadár” (naszvadi lakodalmi gyertyástánc)
 14. „Kovács Lajos iszik most” (lakodalmi ivónóta)
 15. Menyasszonytánc
 16. „Én gútai gyerek vagyok” (csárdás és gyors csárdás)
 17. Csárdás és gyors csárdás
 18. Sárga zsinór a bakancsom fűzője (csárdás és gyors csárdás)
 19. Tilalom, tilalom, tilalmas a malom (csárdás és gyors csárdás)
 20. Gyors csárdás
 21. „Csípd meg, Bogár” (gyors csárdás)
 22. „Elől van az én szívem, nem hátul” (csárdás és gyors csárdás)
 23. Három dudanóta (gyors csárdás)
 24. Karácsonyi köszöntő
 25. Karácsonyi köszöntő
 26. „Feltámadott Jézus Krisztus, alleluja” (húsvéti köszöntő)
 27. „Barna Jancsi, megölted az anyádat” (summásnóta)
 28. „Péter-Pálkor, Péter-Pálkor száz cigány húzza” (bearatási nóta)
 29. „Érik a szőlő” (verbunk, szüreti nóta)
 30. „Tele van a temetőárok vízzel” (regrutanóta)
 31. „Hogy a csibe, hogy”
 32. Vánkustánc
 33. „Ide, ide bábele” (zsidó táncnóta)
 34. „Ide, ide bábele” (zsidó táncnóta)
 35. Zsemlékesi szlovák nóták
 36. „Árokiparton kácsatojás” („fox”)
 37. „Kicsi nekem ez a ház” (csárdás és gyors csárdás, dudanóta)
 38. „Túr a disznó, túr a mocsárszélen” (csárdás)
 - „Szépen úszik a vadkacsa a vízen” (csárdás)
 39. „Lányok, ti ócsai lányok” (csárdás)
 40. „Zavaros a Tisza” (csárdás)

41. „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok” (asztali nóta, csárdás)
42. „Áll a malom, áll a vitorlája” (csárdás)
43. „Kék a kőkény, ha megéri” (csárdás)
44. Rákóczi induló

Adatközlők

Gúta – Nagymegyer (1/1-34):

- FARKAS János „Manus” (1929) – hegedű (1/1-2, 4-16, 19-23, 25, 27-28, 30-31, 34)
KATONA Rudolf „Daska” (1939) – hegedű (1/3, 17-18, 24, 26, 29, 32-33)
MALIK János „Bujakó” (1932) – brácsa
ANYALAI Ferenc „Pepi” (1932) – bőgő

Nemesócsa (1/35-44):

- VONTSZEMŰ Vilmos „Rókusz” (1928) – hegedű
VONTSZEMŰ Dénes „Pecерke” (1931) – brácsa
VONTSZEMŰ Tíbor „Szarka” (1960) – cimbalom
VONTSZEMŰ Ernő „Bika” (1934) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. október 11. és 13. (Gúta-Nagymegyer), illetve 2000. január 24. és 25. (Nemesócsa) között.

Gyűjtötte: Agócs Gergely (Nemesócsa), NAGY Iván, VAVRINECZ András (Gúta-Nagymegyer)

Katona Rudolf „Daska”
Budapest (a Fonó Budai Zeneház stúdiójában) 1999.

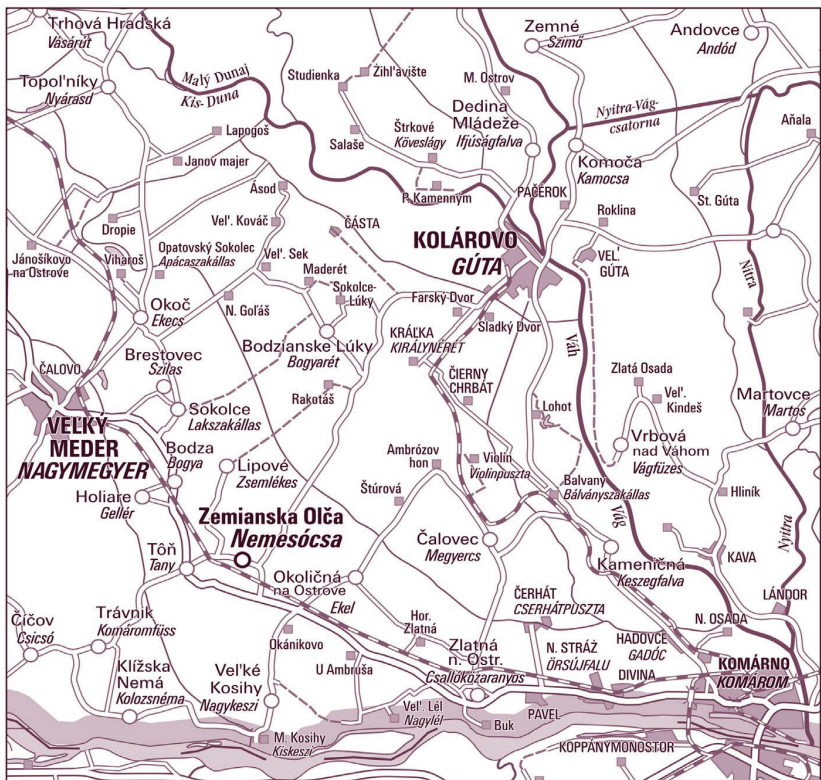
Farkas János „Manus” Budapest (a Fonó Budai Zeneház stúdiójában) 1999.

Vontszemű Vilmos „Rókusz” zenekara, Nemesócsa (v. Komárom vm.) 1980-as évek

A vásárúti (v. Pozsony vm.) Vontszemű János zenekara lakodalomban. Nyárasd (v. Pozsony vm.), 1960-as évek

Mátyusföld

Ha áttekintjük a szlovákiai magyarok néprajzával foglalkozó szakirodalmat, feltűnik, hogy az egyes értekezések a Mátyusföld fogalmát, illetve e régió területi kiterjedését sokszor egymástól gyökeresen eltérő határok között tárgyalják. E bizonytalanság hátterében a történeti, levéltári adatok sokfélesége, valamint azok megfelelő forráskritikai óvatosság nélkül történő kezelése áll. Minthogy a Mátyusföld hagyományos kultúráját bemutató kiadványaink általában a tájegység elmúlt száz-százötven esztendejének népiéletét mutatják be, úgy vélem, ezt a megnevezést a legcélszerűbb az adott korszakot érintően a helyi lakosság tájnévhasználatával megegyező, illetve az ott élők tényleges, vállalt csoporttudatából is visszaigazolható módon használni. Mindezekkel összhangban a Mátyusföld alatt a néhai Pozsony, Komárom és Nyitra vármegyék részein eloszló, a Vág, a Kis-Duna és a magyar-szlovák nyelvhatár által közrezárt területet értjük. A kutatók a Mátyusföld nevét rendre a XIII-XIV. században élt oligarcha, Csák Máté területszerzéseinek emlékére vezetik vissza, hozzátevé, hogy a hajdan a fél Felföldet uraló kegyúr keresztnévéből (illetve annak szlávos 'Mátyus' alakjából) képzett tájnév az azóta eltelt évszázadok során egyre kisebb területre vonatkozott. Akárhogy is volt, a néprajzi érdeklődés kibontakozásának korszakában csak a Kisalföld e szögletének magyarsága tartotta magát mátyusföldinek, a földrajzilag ide kapcsolható szomszédos szlovák falvak a megjelölést (annak szlovák 'Matúšova zem' alakját sem) nem használták.¹⁴¹

E táj ősidők óta bőséges természeti adottságokat kínált az itt megtelepedő emberek számára. A halban gazdag vizek, a folyók hordalékával folyamatosan hizlalt termékeny talaj, a Kis-Kárpátok bortermelésre alkalmas hegyoldalai, illetve a hegyvidék és a síkság találkozásánál törvényszedrüen kialakuló árucserre ideális megélhetési feltételeket kínáltak. A természeti erőforrások változatossága ősidők óta ide vonzotta a telepeseket, s a Vágsellyén talált neandervölgyi leletek kora óta a Kárpát-medence szinte minden jelentősebb történelmi korszakának lakói hagytak itt nyomot maguk után. A Mátyusföld a Magyar Királyság évszázadai alatt a gyakori hadi események ellenére végig az ország legfejlettebb réigói közé tartozott. A Török Birodalom nyugati határa hosszú időre a Vág vonalán állt meg, s bár portyázó török hadak többször végigdúlták a Mátyusföld településeit, egészen 1663-ig, Érsekújvár elfoglalásáig nem tudtak itt tartósan berendezkedni. A régiót nem kímélték meg a magyar szabadságharcok sem. A Mátyusföld 1704 és 1710 között, valamint az 1948-49-es forradalom idején is gyakori hadszíntere volt a magyar forradalmi erők és a császári hadak ütközetének. E korszak legjelentősebb mátyusföldi hadi eseménye a peredi csata volt, mely a magyarok számára tragikus fordulatot hozott. A segítségként érkező orosz haderő ugyanis itt csatlakozott az osztrák csapatokhoz, s a túlerővel szemben a magyar sereg már nem tudta győzelemre vinni a harcokat. A peredi csatával nemcsak a Vág mentén kiépített védvonal veszett el, de végleg megpecsételődött a magyar szabadságharc sorsa is. Az osztrák-magyar kiegyezést követő ipari forradalom időszakában a

¹⁴¹ L. Agócs-Gombai 2004: 9-15, Lízka 2002: 205-208, Novák 2005a.

régio látványos fejlődésnek indult. A mezőgazdaság elsősorban a mocsaras területek lecsapolásával nyert termőföldnövekedésnek, illetve ezzel egy időben az általános európai gabonakonjunktúrának köszönhetően vett nagy lendületet. E fejlemények hozták magukkal az élelmiszeripar fejlődését, a malomipar, a dohány- és cukorgyárak kiépülését, illetve a mezőgazdaság általános gépesítését.¹⁴² A mátyusföldi nép életét, hagyományos kultúrájának alakulását vizsgálva a térség fejlődését befolyásoló gazdasági tényezők mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a monarchia két nagyvárosának, Pozsonynak és Bécsnek a közelségét sem. E két központ ugyanis nem csak gazdasági, hanem kulturális értelemben is jó piacot jelentett a Mátyusföld lakosai számára. E dolgozat szempontjából kiemelkedően fontos jelentőségű, hogy Buda elfoglalása után Pozsony lett a magyar országgyűlések színhelye, s így a nemesség országos politikában aktív része igyekezett a koronázó városban, vagy annak környékén berendezni magának egy-egy időszakos rezidenciát. Az úri osztály ilyen nagy arányban fellépő jelenléte pedig valósággal vonzotta a zeneszolgáltatás válogatott specialistáit. Erre a tényre vezethető vissza, hogy a Mátyusföld a szomszédos Csallóközzel együtt kiemelkedő szerepet játszott a magyar vonószené folklórjának megeremtésében, illetve a magyar „cigányzene” bő két évszázados tündöklésének megalapozásában¹⁴³.

Mátyusföldi népzene

avagy a „Zigeunern aus Galantha” ivadékainak zenei hagyatéka

A magyar vonószené folklórjának, illetve a cigányzenekarok történetének a zenei szakirodalomban talán legrégebbiről ismert, széles körben és már-már közhelyszerűen emlegetett, újra és újra visszatérő toposza a „galántai cigányok”-hoz, illetve azok muzsikusi kvalitásaihoz kötődik. A galántai, vagy galánta környéki cigányzenészekről szóló, első (rövidke) méltató tudósítások a XVIII. század hetvenes éveitől a korabeli újságokban (először a német, majd később már a magyar nyelvű sajtóban is) kezdtek megjelenni, majd 1800 táján, Bécsben kiadtak két, zongoraátíratokat tartalmazó kottafüzetet is, *Ausgesuchte Ungarische Nationallaenze im Clavierauszug von verschiedenen Zigeunern aus Galantha* címmel. Ennek a korai népszerűségnek a lenyomatát láthatjuk Liszt Ferenc *Des Bobémiens et de leur musique en Hongrie* című, (Párizs, 1859) romantikus elképzeléseket tükröző könyvében is. Itt a legjobb magyar cigányprímások felsorolásában szerepel egy *Galanteur* nevű is, mely adat szintén a muzsikus „galántáról való” származására utal.¹⁴⁴ A galántai cigányok ily módon megalapozott hírnevére csak ráerősítettek Kodály Zoltán számtalanszor közölt és idézett visszaemlékezései a Galántán töltött gyermekéveire¹⁴⁵, és a világhírűvé vált zenekari mű, a *Galántai táncok*¹⁴⁶ sikere a laikusokban csak tovább erősítette az elképzelést, mely szerint a város, illetve közvetlen környezetének vonós népzeneje egy széles körben ismert zenei stílust, vagy legalábbis egy alaposan feltárt zenei hagyományt képvisel. Az igazság viszont az, hogy a magyar népzene kutatás archívumai alig tartalmaznak erről a tájról származó hangszeres adatokat. A mátyusföldi népzenei

¹⁴² L. Novák 2005b, 2005c, Bukovszky 2005, Pukkal 2005

¹⁴³ L. Agócs 2001: 151-155.

¹⁴⁴ L. Major 1960

¹⁴⁵ L. Kodály 1982: 493.

¹⁴⁶ A partitúra 1934-ben jelent meg.

gyűjtések Kodály első, 1905-ös gyűjtőútjától kezdve¹⁴⁷ egészen 1980-as évekig kizárólag az itt felkelhető dallamhagyomány vokális részére összpontosítottak, az első hangszeres felvételek pedig egy, a táncgyűjtés alkalmához elégséges, „minimál összetételű” háromtagú zenekartól származnak (a jókai Tamkó Péter „Pélé” primás vezetésével). Az ebből a mintavételből közreadott, összesen féltucatnyi dallam képezi mindazt, amit a magyarországi közönség e vidék hagyományos hangszeres zenei kultúrájából eddig hallhatott.¹⁴⁸

Jelen munkám hangzó melléklete a mátyusföldi hangszeres népzenenek az ezredfordulóra átöröklődött, illetve a XX. század első feléből hagyományozódott hangzásvilágát mutatja be. Felvételeim szereplőinek játéktípusa már bizonyosan távol áll attól, amit hallhatott a már említett bécsi kottafüzetek ismeretlen közreadója, s az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt kétszáz esztendő gyökeresen átformálta az itt élő cigányzenekarok dallamrepertoárját is. Kodály gyermekkorának mátyusföldi népzeneje viszont már sokkal közelebb állhatott ahhoz a hangzáshoz, amit a hangzó mellékleten is hallhatunk. Az itt szereplő muzsikuskok a régió különféle településeinek szülöttei. Fontos megjegyezni, hogy a Mátyusföld síkján, a Magyar Királyság egyik legfejlettebb régiójában az egységesítő folyamatok olyan korán jelentkeztek, hogy az egyes falvak folklórhagyományát megkülönböztető apró eltérések korunkra – kivált a kívülállók számára – már alig érzékelhetők.¹⁴⁹ Mivel ez a homogenizáció a térség hangszeres nézenéjét sem kerülte el, a hagyományos zeneszolgáltatás háttérbe szorulásának korszakában természetes volt, hogy a különféle, egymástól távol eső mátyusföldi falvak zenekarainak megmaradt muzsikusai az alkalmilag összeállított társulatokban is különösebb nehézségek nélkül, kiválóan tudtak együtt muzsikálni. Ez az erős kulturális egymáshoz tartozás érződik a hangzó melléklet zenei anyagán is, hiszen a peredi, galántai, diószegi, vagy vízkeleti származású zenészeink azon túl, hogy mind régi jó cimborák voltak, a stúdiófelvételek során is (egy szintén alkalmi társulat tagjaiként) egy egységesen kiérlelt zenei nyelvezetet használtak.

A lemezen hallható zenekar két primása a Mátyusföld két kiemelkedő településén, Kovács Lajos „Pavel” Diószegen, Döme Ernő „Trafikos” pedig Pereden élte le az életét. Igaz, Kovács Lajos a csallóközi Vásárúton született, de kétéves korában szüleiivel együtt Diószegre költözött, itt nőtt fel és itt vált muzsikussá. Mindketten (zenekaruk többi tagjaival együtt) régi muzsikusdinasztiák leszármazottai, így a zenész mesterséget részben örökségbe kapták. A felvételek hattagú zenekara teljesnek mondható, bár adatközlőim visszaemlékezései szerint nagyobb jelentőségű eseményeken, illetve a kiemelkedőbb vendéglőkben muzsikáló zenekarok a Mátyusföldön a XX. század közepéig az itt hallható felállást esetenként hegedűkontrással, csellóssal, ritkábban pedig még egy harmadik hegedűssel is kiegészítették. A stúdiófelvételek során más repertoárfeltáró vizsgálataimhoz hasonlóan elsősorban azt a zenei tudást igyekeztem rögzíteni, ami muzsikusaink sokrétű dallamkészletében a Mátyusföld zenefolklórjához tartozik. A dallamválogatás is ezt a szándékot tükrözi, hiszen a szerkesztés során is törekedtem a legjellemzőbb dallamok kiválogatására úgy, hogy a közreadott zenei anyag közben arányosan tükrözze a régió vonószenei hagyományának az ezredfordulóra

¹⁴⁷ L. Ethn. XVI. 300-305.

¹⁴⁸ L. Martin-Németh-Pesovár 1985:1B/8-13., vö. Fügedi-Takács 2005:246-248.

¹⁴⁹ Vö. Kósa 1998:199-201.

fennmaradt állapotát. Már a gyűjtés során feltűnt, hogy a zenekar repertoárjában milyen nagy túlsúlyban reprezentáltak a magyar népzene új stílusú rétegéhez tartozó dallamok. Ez kétségtől már említett modernizáció (más magyar régiókhoz képest) viszonylag korán felívelő folyamatainak köszönhető, melyek a zenefolkör átalakulásának tekintetében is utat nyitottak a polgárosodásnak.

A hangzó melléklet zenei anyagát a Mátyusföld hagyományos lakodalmi rítusrendjének dallamai nyitják. Nem meglepő, hogy a zenekar dallamkészletének e szeletében maradtak fenn azok a bizonytalan elnevezésű, esetenként gyorsdűvő-kísérettel muzsikált régies táncdallamok, melyek a verbunkos zene korszakát megelőző ugrós-kanásztánc típushoz tartoztak (2/1, 3, 4, 6). Zenészeink visszaemlékezései szerint ezekhez tánc már nem is kapcsolódott, a lakodalmakban asztali mulatónóták funkciójában éltek tovább. A menyasszonytánc dallamai is a magyar népzene-történet régebbi korszakait idézik. Fontos megemlíteni, hogy ezek a Mátyusföld falusi lakodalmaiban még az elektromos hangszerek térnyerésével jellemezhető váltást is túlélték, s mint ilyenek, a vidék régi dallamhagyománya utolsó reliktumainak tekinthetők. A dallamválogatás második blokkjában egymás mellé soroltam azokat a dallamokat, melyek a Galántai táncok által is megidézett verbunkos-hagyományt képviselik (2/7-10). Érdekes mozzanatnak tartom, hogy míg a szlovákiai magyarok középső és keleti tájegységein a vonósbandák repertoárjában egy-két verbunk-dallamnál többet sehol nem találunk, addig a mátyusföldi muzikusok a verbunkos korszak terméséből egy egész csokorral tudtak szolgálni. Feltűnő ugyanakkor, hogy itt az egyes verbunk-dallamoknak nem sikerült rögzítenünk külön elnevezéseit (a 2/7. sz. verbunk neve - „Veszprém, Badacsony” valószínűleg csak a dallam memorizálását elősegítő szövegformula). Ez azért is érdekes, mert más régiókban a „vasvári-”, „udvardi-”, „sallai-” vagy „kassai-” verbunk táncnevek mindig a tánc-hagyományban is élő, vagy legalábbis az emlékezetben még tánckísérethez kapcsolódó gyakorlatra utaltak. A néhai mátyusföldi zsidó közösségekhez kötődő, ugyanakkor mélyen a magyar zenefolkklórbán gyökerező dallam után (2/11) a hangzó példák sorában regrutanóták következnek (2/12-15). A Mátyusföld magyar falvaiban az újoncok zenés búcsúztatásának szokása a közelmúltig fennmaradt, s ennek emlékét láthatjuk a katonadalok kimagasló arányában is. A regrutanótákat a szomszédos szlovák falvak mulató-, illetve táncnótái (szlovák csárdások) követik, valamint ide soroltam a csehekkel közös államiság évtizedeiben beszűrődő polkákat is (2/16-19). A mátyusföldi magyar lakodalmak és bálók hangulatához egy szép régi hallgatóval, valamint a régióra legjellemzőbb csárdások dallamaival térünk vissza (2/20-30), majd ezt a lassú és gyors tételekben váltakozó ritmusvilágot a zenészek által „cigány fox”-nak titulált tánc két dallama oldja fel (2/31). A válogatás végére soroltam a mátyusföld tánc-kultúrájában szervesült polgári táncok, a francia négyes, a „Hogy a csibe” és a sottesz dallamait (2/32-33).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 2.

1. „Régi verbunkos”
2. Menyasszonytánc
3. „Nincsen nekem kedvesebb vendégem”
4. Lakodalmi asztali nóta hajnalban

5. „Sárga papucs az ágy alatt” (csárdás és gyors csárdás)
6. Kanásztánc, „dudanóta”
7. Verbunk („Veszprém, Badacsony”)
8. Verbunk
9. Csárdás és gyors csárdás
10. Csárdás és gyors csárdás
11. „Szól a kakas már” (zsidó nóta)
12. „Tüzérnek soroztak” (regrutanóta)
13. „Jaj, de sokat áztam-fáztam, fáradtam” (regrutanóta)
14. Regrutanóta
15. „A temetőkapu” (regrutanóta)
16. „Este vínko nedozrelo, chlapi pime ho” (szlovák asztali nóta)
17. „Nevie doktor, čo ma bol?” (szlovák csárdás)
- „Borovka, borovka” (szlovák csárdás és gyors csárdás)
18. Szlovák csárdás
19. Cseh polka
20. „Megöltek egy legényt” (hallgató)
- „Két út van előttem” (csárdás és gyors csárdás)
21. „Esik eső, szép csendesen csepereg” (csárdás és gyors csárdás)
22. „Betyár vagyok én, betyárnak születtem” (csárdás és gyors csárdás)
23. „Csűrőtökön este” (csárdás)
- „Sej-haj, rétest ettem, megégette a számát” (csárdás és gyors csárdás)
24. „Tulsó soron esik az eső” (gyors csárdás)
- „A csizmámon nincsen kéreg” (gyors csárdás)
25. „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
26. „Nem idevaló születésű vagyok én” (csárdás)
- „Túr a disznó, túr a mocsárszálon” (csárdás és gyors csárdás)
27. „Megöltek egy legényt” (csárdás és gyors csárdás)
28. „Este kezdtem a lovam, este kezdtem a lovamat nyergelni” (csárdás és gyors csárdás)
29. „Áll a malom, áll a vitorlája” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Nincsen pénzem, de majd lesz” (csárdás és gyors csárdás)
31. Cigány „fox”
32. Francia négyes és „Hogy a csibe”
33. Sottesz

Adatközlők

KOVÁCS Lajos „Pavel” (1931) – hegedű (prímás)
 DÖME Ernő „Trafikos” (1925) – hegedű
 Id. PATKOLÓ Ferenc „Fosó” (1933) – brácsa

SÍPOS József „Búzi” (1952) – klarinét
CSILLAG Ferenc „Milan” (1966) – cimbalom
Ifj. PATKOLÓ Ferenc (1956) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. november 15.- 17.közt.
Gyűjtötte: Ágós Gergely

Döme Ernő „Trafikos” és zenekara Pered (v. Pozsony vm.) 1960-as évek

Cigányzenekar. Diószeg (v. Pozsony vm.) 1949

Bevonulási emlék az egyik diószegi zenekar
Prímásával. 1940-es évek

2. A Vág-Garam köze és a barsi részek

A szlovákiai magyarok népelete és ezen belül a hagyományos hangszeres zenei kultúrája tagolásának kereteit nyugaton két bő vízhozamú, gyors sodrású folyó: a Vág és a Garam határozzák meg. A Garamon túl fekvő Léva környékének magyar faluközösségei viszont – talán folyó e szakaszán évszázadok óta működő gázlók és hidak biztosította átjárhatóság következtében is – a Vág-Garam közti falucsoportokkal mutatnak kulturális rokonságot. A XX. század elején e régióban végzett népdalgyűjtések a barsi magyarok zenefolklórjában a Nyitravidék magyar népzenei dallamkicse irányában is feltártak párhuzamokat, ám a hangszeres anyagban ezek az összefüggések sokkal halványabban mutatkoznak.

A Vág-Garam köze

Amikor a Vág, a Garam és a Duna által közrefogott délnyugat-szlovákiai régió magyar falvainak hagyományos kultúrájáról beszélünk, első pillantásra szembetűnik, hogy ennek a viszonylag nagy területnek a megjelölésére csak egy, a geográfiai körülhatárolás mentén, kissé körülményesen kialakított műszót tudunk használni. Ez a terminus – a „Vág-Garam köze” – ráadásul egy teljesen új keletű fogalom.¹⁵⁰ Talán fursának tűnhet, hogy ennek a területnek a megnevezésére nem egy történeti, vagy „népi” kifejezést használunk. A Magyar Királyság évszázadai alatt Bars, Esztergom, Komárom és Nyitra megyék osztoztak e terület falvain, így a közigazgatás – mint az számos más esetben is tapasztalható – nem vette figyelembe a kulturális összetartozás szempontjait. E falucsoportnak ugyanakkor a népnyelvben sem alakult ki egy olyan, földrajzi elhelyezkedésre utaló egyezményes neve, mint azt más tájegységek esetében (Csallóköz, Szárazvölgy, Vízentúl, Medvesalja, stb.) tapasztalhatjuk. A „Vág-Garam köze” fogalom használatát viszont szükségessé teszi, hogy a néprajzkutatás egyre több olyan jelenséget tár fel, amelyek az adott területen belső összefüggésekre, illetve az e határokon belül többé-kevésbé egységesen jelentkező vonásokra hívják fel a szakemberek figyelmét.¹⁵¹ A körületekintő, pontos fogalmazást jelen esetben még egy harmadik körülmény is indokolja. Az e terület folklórját tárgyaló, eddig megjelent publikációk többsége a Vág-Garam közét vagy egyszerűen a Kisalföld részeként tárgyalta és megkerülte a közelebbi táji meghatározást, vagy pedig a szomszédos Mátyusföld határát terjesztette ki egészen a Garam vonaláig.¹⁵² Ez utóbbi megoldásnak sem az itt élők regionális identitástudatában, sem a rendelkezésre álló történeti levéltári anyagban nem találjuk a megnyugtató igazolását. A Vág-Garam köze hagyományos kultúrája átmenetet alkot a kisalföldi magyarság és a palócok népi műveltsége között.¹⁵³ E vidék mai néprajzi képét az adott természeti környezet lehetőségei és a történelem viharai együttesen alakították ki. A nagyterjedésű, síksági vízjárta területek a térség déli-délnyugati részén még száz-százötven évvel ezelőtt is fontos jövedelem-kiegészítést biztosítottak a többségében földműves lakosság számára. A

¹⁵⁰ L. Liszka 2002: 232, Agócs 2004: 9-15.

¹⁵¹ L. Kósa 1998:201-202.

¹⁵² Bakos 1953, Takács-Martin 1981, Gágyor 1982.

¹⁵³ Kósa 1998: 200.

halászat, a nádkitermelés, a gyékényfonás, vagy a vízimadarak tojásainak gyűjtése a térség számos falujában beletartozott a paraszti gazdaságok éves munkarendjébe. Az ártéri, vízjárta területre épült település jellegzetes példája a Nyitra és a Zsitva torkolata közé zárt Martos és annak kiterjedt tanyavilága. Itt a víz magát a településszerkezetet is meghatározta, hiszen a házakat olyan dombokra kellett építeni, amelyeket a falut évente többször elöntő árvíz nem tudott elérni. A Duna sok ágra szakadva Búcs, Dunamocs, Muzsla és Csenke térségében is szigetek, mocsarak öt-hat kilométer széles lápvilágát hozta létre. A Garamba torkolló Páris patak mentén többfelé, így Kürt és Köbölkút körzetében is hatalmas nádasok alakultak ki, melyek lápos, mocsaras tavaival együtt 1990-ben természetvédelmi területté lettek nyilvánítva.¹⁵⁴ A térség középső részén, az Érsekújvár – Komáromszentpéter – Udvard háromszögben hatalmas löszdombok emelkednek, melyek fölöttébb alkalmasak homoki bor termelésére. Ezt a dombos jellegét őrzi a táj egészen a Garam völgyéig, ahol kelet felé már csak a Börzsöny hegyei akasztják meg a tekintetet. A lakosság fő megélhetési forrását képviselő földművelést a településenként változó jelentőségű állattartás egészítette ki. Bár egyes adatok még utalnak a félszilaj gulyák emlékére, a huszadik században már a napi legeltetéssel kiegészülő istállózó állattartás volt a jellemző. A második világháború végéig szinte minden falunak volt saját gulyája, birkanyája és legelőre kijáró disznófalkája.¹⁵⁵ A hatvanas évek végére befejezettnek tekinthető szövetkezetesítés a háztáji állattartásnak is gátat vetett, és az addig közösségi alkalmazásban dolgozó pásztorok élete is gyökeresen megváltozott. A pásztorrend felbomlása érzékelhető hatással volt a hagyományos zenei kultúrára is. A pásztorok, sajátos, periférikus társadalmi helyzetüknél fogva – a Felvidék más régióhoz hasonlóan – a népzene területén is számos olyan archaizmust tartottak életben, amelyeket a falvak többségi földművelő lakossága körében a kutatók már nem tudtak dokumentálni. Egyes régies dallamtípusok helyi változatait, az ügyességi eszközös táncokat, illetve a flótát (harántfuvalót), a furulyát és a dudát itt is a pásztorok őrizték meg a legtovább.

A Vág-Garam köze mai társadalmi képe a 17. és a 18. század folyamán alakult ki. A történeti adatok arról tanúskodnak, hogy a török hódoltság után az elnéptelenedett községeket jobbra az eredeti, elmenekült lakosság leszármazottai népesítették be újra, így itt nem következett be olyan népességváltás, mint az Alföldön, vagy Esztergom megye és a szomszédos Hont déli településcsoportjai esetében.¹⁵⁶ Ebben az időszakban csak néhány német szórványközösség megtelepedéséről tudunk (köztük a legjelentősebb Németoszgyén volt), melyek számos kulturális nyomot hátrahagyva a 19. század végére beolvadtak a magyar etnikai környezetbe.¹⁵⁷ Jelentősebb változást csak a csehszlovákiai magyarok kollektív bűnösségét kimondó törvények és az azok által elrendelt erőszakos kitelepítések eredményeztek (1945-47). A deportációk kisebb-nagyobb mértékben a terület összes magyar faluközösségét érintették, s a kitelepített magyar családok helyére magyarországi szlovákok érkeztek. Az őshonos szlovákság zöme az Érsekújvártól északra található falucsoportban (Nagysurány, Tótmegyer, Komját térsége), valamint néhány szórványnak tekinthető, a magyar falvak közé ékelődő településen (Kural, Kolta, Jászfalu) él. A magyarok és a szlovákok

¹⁵⁴ Vö.: Bél 1996: 45-51.

¹⁵⁵ L. Liszka 2002: 235-262.

¹⁵⁶ Vö. Zólyomi 1975

¹⁵⁷ L. Liszka 2002: 103

mellett a Vág-Garam köze mai etnikai térképét a kiadványunk tárgyát tekintve kiemelkedően fontos cigányság teszi teljessé. Elmondhatjuk, hogy a régióban a zenész-cigányok körében mára befejeződött a nyelvi asszimiláció folyamata, azaz a terület (korábban a kárpáti cigány nyelvet beszélő) „romungro” lakossága jelenleg magyar anyanyelvű. A jelentős számú oláh-cigány nemzetségeknek (Bógajestje, Kurkestje, stb.) az általában a városok szűkebb vonzáskörzetében élő családjai mellett Csatán egy (óromán nyelvet beszélő) beás közösség is található. A Vág-Garam köze magyar népzenejének tudományos feltárása Kodály zoltán 1912-es Léva-környéki gyűjtéseivel indult meg, majd ezt a munkát Manga János folytatta az 1930-as években. Ő rögzítette a tájegység első hangszeres fonográf-felvételeit is (a naszvidi Kelemen László és a bagotai Kollárovcics Lukács dudájátékát, illetve az ógyallai Vaskó József furulyázását)¹⁵⁸. A Vág-Garam köze gyermekjátékainak zenei anyagát Bakos József 1953-ban publikálta¹⁵⁹, s ebben az időszakban indult meg Ág Tibor máig tartó, erről a vidékről is sok értékes népdalt dokumentáló gyűjtőmunkája. A régió vonós zenefolklorjának első hangfelvételeit Sárosi Bálint készítette 1963-ban, Kürtön (a lemezünkön is hallható Anyalai „Pepes” Sándor zenekarával).¹⁶⁰ A gyűjtés ezen a területen a Martin György vezette néptáncfilmezések zenekarainak felvételeivel (1964-1978)¹⁶¹, valamint e sorok írójának az 1980-as évek végén indult, s napjainkig tartó vizsgálataival folytatódott¹⁶².

Kürt és muzsikusai – a Vág-Garam köze népzeneje

Kürt az egykori Komárom megye északkeleti szélén, Szlovákia délnyugati részén, a Párkány-Érsekújvár vasútvonal mentén található. A település első írásos említése viszonylag korai, a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében (1075) a falu neve *Curt* alakban fordul elő. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a falu összlakossága 2233 fő, amiből 2115 római katolikusnak és 1983 (88,8 %) magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A települést az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt hivatalosan Kert'-nek hívták, 1948 óta a szlovák neve Strekov.¹⁶³ Jelen dolgozatomban kürti zenei anyagát két kürti zenekartól, az 1926-ban, Udvardon született Farkas „Dankó” Rudolf, és az 1927-es, kürti születésű Anyalai „Pepes” Sándor bandájától rögzítettem, illetve a felvételeken mellettük még egy idős kürti asszony, az 1915-ben született Pjác Béláné Péli Fazekas Rozália éneke is hallható¹⁶⁴. Prímásaink mindketten régi, a Vág-Garam közén tevékenykedő zenészdinasztiákból származnak. Amikor a múlt század nyolcvanas éveiben megindult a szlovákiai magyar hangszeres népzene szisztematikus gyűjtése, látható volt, hogy a falusi vonósbandák ideje lejárt. Az 1930-as évek végén, illetve 1940-es évek elején született zenészek nemzedéke volt az utolsó, amelyik a klasszikus modell szerint, vonósbandákba tömörülve végezte a felvidéki magyar falvak zeneszolgáltatásának feladatait. Az ennél fiatalabb muzsikusok már egy gyors ütemben átalakuló, drasztikus hangszer-és

¹⁵⁸ L. Manga 1939: 237-239.; MH 3309-3312 (Naszvad), MH 3821 (Bagota)

¹⁵⁹ L. Bakos 1953.

¹⁶⁰ L. Tari-Vikár 1986. LPX 18124B-3a-c.

¹⁶¹ L. Martin-Takács 1981.

¹⁶² L. I. Sz. melléklet. Gyűjtések táblázata

¹⁶³ Vö. Liszka 1994, Péntes 2000.

¹⁶⁴ Vö. Agócs-Gombai 2004.

dallamrepertoár-váltást magával hozó ízlésvilág zenei igényeinek voltak kénytelenek megfelelni. Felvidéki gyűjtéseim során a zenekarok többségét már csak rekonstruálni lehetett, azaz általában több településről kellett „összeboronálni” a régi társulatok időközben szétköltözött, idős muzikusait. Mindezek tudatában kellemes meglepetés ért, amikor Kültre érkezve megtudtam, hogy itt még nem is egy, hanem két hagyományos vonósbanda is fennmaradt, mégpedig mindkettő a többé-kevésbé hagyományos felállásban. A kürti bandák a Vág-Garam köze egész területén ismertek voltak, kivéve talán a Léva-környéki református, kurialista falvakat. Így bejárták az egész régiót és életük során a tájegység összes falujában muzsikáltak. Ez az oka annak, hogy a kürti muzikusok kezén egy különlegesen gazdag népzenei repertoár őrződött meg. Feltűnő, hogy sok, csak néhány faluközösség hagyományához tartozó archaikus dallamot ismernek, és viszonylag jól tájékozódnak az egész terület hagyományos zenei életének apró részleteiben is.¹⁶⁵ A Vág-Garam közén élő magyaroknak a hagyományos kultúrájukhoz való átlagon felüli ragaszkodása eredményezte, hogy Kültön a mai napig gyűjthető, tettenérhető a vonósbandák népzenei hagyománya. A hangzó melléklet két kürti főszereplője közül az idősebbik, Farkas „Dankó” Rudolf (apja ragadványneve után „Bocska Rezszi”-nek is nevezték) 2001-ben távozott az élők sorából. Anyalai „Pepes” Sándor ma is jó egészségre nézve, zenekarát az érsekújvári járást ismertető évkönyvek és prospektusok rendre megemlítik, és talán nem túlzás azt mondani, hogy a régió reprezentatív kulturális intézményei között tartják számon. A hangzó melléklet kürti dallamválogatása a Vág-Garam köze hagyományos férfitáncainak dallamaival, a különféle eszközös kanásztáncokkal (3/1-4) és verbunkokkal (3/5-7) kezdődik. Ezeket a Vág-Garam közű lakodalmak gazdag folklórjának dallamai követik, mégpedig a rítusrend egymást követő mozzanatainak időrendje szerint csoportosítva (3/8-18). A 3/19. sorszámot viselő felvétel dallamait a zenészek „kuruc nótáknak” nevezték, s az első fríg hangsorával valóban a Rákóczi-dallamkör egyes típusaihoz rokonítható, és a második is („*Csinom Palkó, csinom Jankó*” szövegkezdettel) a 17-18. század szabadságharcainak idejének egyik kedvelt katonadala volt. A hangzó példák sora tetemesen bővíthető lenne a tájegység szlovák, vagy cigány népzenejének (illetve a két zenekar „kisebbségi” repertoárjának) bemutatásának irányába, itt viszont elégségesnek tartom szemléltetni, hogyan hatottak a térség etnikumai egymás zenefolklórjának alakítására. A „*Kétszögyíbe’ megfogták a borsögöt...*” kezdetű, egyébként vulgáris, erotikus szövegű népdal (3/20) Németszögyén régi német népzenei hagyományának lehet egy fennmaradt fragmentuma, míg az azt követő, elsősorban a környék pásztorai körében kedvelt dallamnak a szlovák népzenei anyagban él kiterjedt rokonsága (3/21). A terület szlovák településein énekelt parlando dalok itt hallható hangszeres változatai (3/22) viszont a magyar hallgatók stílárius jegyeit hordozzák (az erős magyar hatás egyébként az itteni szlovák táncfolklór dallamainak jelentős részében, illetve a hangszeres tánc kíséret stílárius vonatkozásaiban is felfedezhető). A kürti magyar népzene bemutatása ezt követően egy szép, régi stílusú népdallal folytatódik, melynek ősi gyökereit az is mutatja, hogy egész közeli változatai egyes kipszak-török népek zenefolklórjában is fellelhetők

¹⁶⁵ A kürti zenészek kezén fennmaradt Vág-Garam közű menyasszonytánc-dallamok körzeteinek és a tájegység viseletcsoportjainak területi egybeesésére a falu hangszeres népzenei monográfiájában hívtam fel a figyelmet. L. Agócs-Gombai 2004: 12-13.

(3/23)¹⁶⁶. Az ezt követő szakasz dallamai a magyar folklór történetének vonós hangszerek uralta korszakát megelőző dudazene emlékéit idézik (3/24–26). Az, hogy a duda repertoárjának egy része bekerült a kürti vonósbandák dallamkészletébe, jelzi, hogy a környék magyarsága a múltban is erősen őrizte örökölt kulturális identitását. A strófikus dudanóták mellett a kürti vonósbandák repertoárjába a dudajáték olyan jellegzetességei is beszűrődtek, mint a 26. sorszám alatt hallható csárdás-füzér motívumismétlő „dudaaprája” részlete.¹⁶⁷ A „*Szűgyenbe esett lány*” balladatípus helyi változata után (3/27) a kürti dallampéldák hangzó mellékletén az alkalomhoz nem kötött Vág-Garam közti csárdás dallamok sorozata következik (3/28-35), s a tánczenei szakasz végére a 19. század végétől e területen is jelentkező polgári táncok dallamait soroltam (3/36-38). E dallamválogatást egy gyermekjáték-dal vokális felvétele zárja (3/39).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 3.

1. Kanásztánc
2. Söprútánc
3. Szőgyéni verbunk (kanásztánc)
4. „Úgy tetszik, hogy jó helyen vagyunk itt” (kanásztánc)
5. „Elcsúszott a lúd a jégen” (Sallai verbunk)”
6. Udvardi verbunk
7. Kőbölküti verbunk
8. „Széles a Duna, magos a partja” (párosító ének)
9. „Az árgyélus kismadár nem száll minden ágra” (lakodalmi gyertyástánc)
10. Kürti menyasszonytánc
11. Muzslai menyasszonytánc
12. Szőgyéni menyasszonytánc
13. Udvardi menyasszonytánc
14. Kéméndi menyasszonytánc
15. „Nem ám az az asszony, kinek sok lúdja van” (lakodalmi nóta)
16. „Nem ám az az asszony, kinek sok lúdja van” (csárdás és gyors csárdás)
17. „Szárnya, szárnya, szárnya a fecskének” (lakodalmi kontyoló ének)
18. „A hajnali csillag ragyog” (a lakodalmi hajnali tűzgrás nótája)
19. Két kuruc nóta (hallgató és csárdás)
20. „Két szőgyénbe megfogták a hörccsögöt” (asztali mulató nóta)
21. „Kútágason áll a szarka” (asztali mulató nóta)
22. „Zalet’ sokol, bíli vták” (szlovák hallgató)
- „Láska, bože láska” (szlovák hallgató)
23. „Kihajtottam a ludaim a zöld pázsitra”

¹⁶⁶ E dallam egészen közeli változatait több ízben dokumentáltam az Orosz Föderáció Kabard-Balkár Köztársaságának balkárok lakta településein.

¹⁶⁷ A zenészek ennek az aprája-dallamnak a szövegváltozatát ismerték: „Jaj-jaj, nem is ott van”. L. Agócs-Gombai 2004:97.

24. Dudatánc (gyors csárdás)
25. „Sárga papucs az ágy alatt” (csárdás és gyors csárdás)
26. „Száradjon el a köldököd” (gyors csárdás)
 „Nem, nem, nem is ott van” (gyors csárdás)
 „Nékem olyan asszony kell” (gyors csárdás)
27. „Mari, lányom, Mari” (ballada)
28. Csárdás és gyors csárdás
29. „Fölültem a kemencére” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Jaj, de sokat áztam-fáztam, fáradtam” (csárdás)
 „Hej, zsidó lány, zsidó lány” (csárdás és gyors csárdás)
31. „Ez a lábam, ez, ez, ez” (csárdás és gyors csárdás)
32. „Este kezdtem a lovam, este kezdtem a lovamat nyergelni” (csárdás, regrutanóta)
 „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
33. „Állok, állok a tóparton egyedül” (csárdás, udvardi nóta)
34. „Nem idevaló születésű vagyok én” (csárdás)
 „Szépen úszik a vadkácsa a vízen” (csárdás)
 „Pengetős csárdás” (gyors csárdás)
35. „Kovács Pista édes csók” (csárdás és gyors csárdás)
36. Kéméndi tapsikoló
37. Szőgyéni batyustánc
38. Padegatta
39. „Kiskácsa fürdik az arany tóba?...” (gyermekjáték)

Adatközlők

FARKAS „Dankó” Rudolf „Bocska Rezsí” (1926) – hegedű (prímás)

CSONKA Rudolf (1961) – hegedű (másodprímás)

CSILLAG Ferenc (1934) – brácsa

CSILLAG József „Pala” (1944) – klarinét

CSILLAG Vilmos (1961) – bőgő

(3/1, 3, 5-6, 9-10, 12-13, 16, 18, 20-21, 25, 28-29, 31, 33, 35, 38)

PJÁK Béláné PÉLI FAZEKAS Rozália (1915) – ének / voice

(3/8, 15, 17, 23, 27, 29, 35, 39)

ANYALAI „Pepes” Sándor prímás (1927) – hegedű (prímás)

RIKKONY Sándor (1951) – hegedű (másodprímás)

ANYALAI „Pepes” János (1934) – brácsa

LAKATOS László (1947) – klarinét

ifj. LAKATOS László (1969) – klarinét
SÁRKÓZI János (1936) – cimbalom
FARKAS Jenő bőgős (1974) – bőgő
(3/2, 4, 7, 11, 14, 19, 22, 24, 26, 30, 32, 34, 36-37)

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. április 6-9. (Farkas „Dankó” Rudolf zenekara), illetve 2001. június 5-7. (Anyalai „Pepes” Sándor zenekara) között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

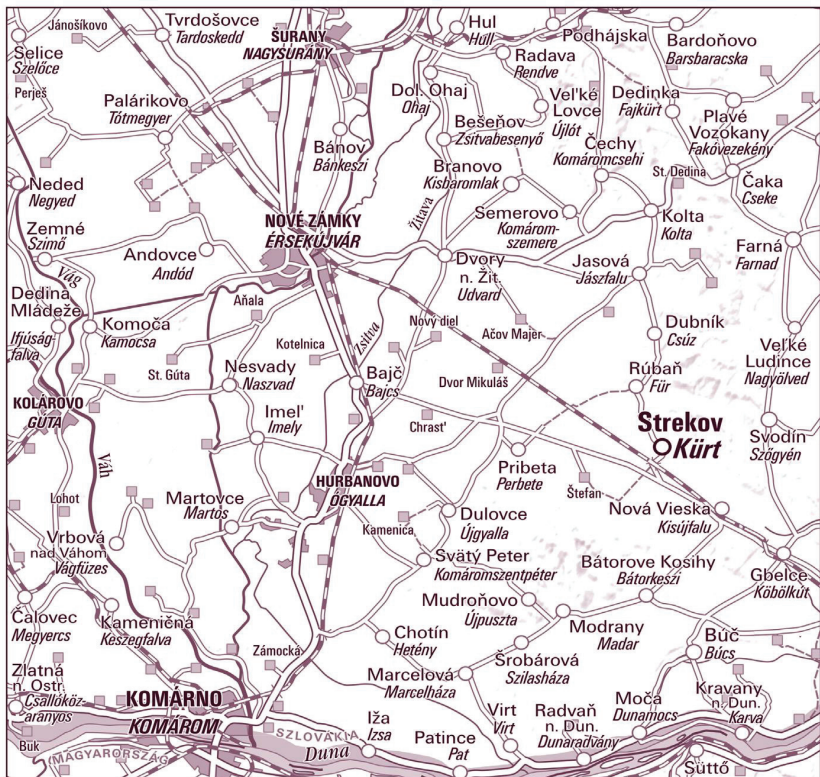
Farkas „Dankó” Rudolf „Bocskai Rezső” zenekara Kürt (v. Komárom vm.) 1955.

Anyalai „Pepes” Sándor zenekara Kürt (v. Komárom vm.) 1962.

Mulatók és mulattatók Kürt (v. Komárom vm.) 1970-es évek.

Alsó-Garam mente

Amint már a Vág-Garam köze hangszeres hagyományának iménti tárgyalásánál is megjegyeztem, a Léva-környéki, magyarok lakta települések a hangszeres zeneszolgáltatás tekintetében „önellátásra” rendezkedtek be, azaz saját cigányzenekaraik ki tudták elégíteni ez irányú zenei igényeiket. Igaz, ez a körülmény önmagában még nem indokolja, hogy az Alsó-Garam mente tájegységét e helyen külön is tárgyaljuk. Mint látni fogjuk, az itteni zeneszolgáltatók kételtősége, a magyar és a szomszédos szlovák etnikum közötti jelentős kultúráközvetítő szerepe azonban alátámasztja e különbségtétel helyességét.

A Garam folyó az Alacsony-Tátra keleti szélén magasló Király-hegyen ered, keresztülfolyik Közép-Szlovákia hegyvidéki régióján, majd kelet felől szegélyezve a Kisalföldet, 289 kilométer megtétele után Garamkövesdnél, Eztergommal szemben ömlik bele a Dunába. A folyó mentén, annak vízgyűjtőterületén elhelyezkedő településeket földrajzi szempontok szerint és néprajzi tekintetben is három nagy egységbe lehet sorolni. A Garam felső szakaszán szlovákok élnek, akiknek hagyományos kultúráját máig meghatározza őseik favágással, pásztorkodással, valamint a magashegyi klíma többi adottságával összefüggő életmódja. A folyó középső szakaszának etnográfiai jellegét a XIII. és XIV. század folyamán itt alapított bányavárosok: Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Selmec-és Bélabánya, illetve Újbánya határozták meg. E bányavidék első telepesei, majd későbbi, nemesfémkohászatot művelő és királyi pénzverdét működtető büszke polgárai nagyrészt németek voltak. Németek ezen a vidéken a bányászat mellett annak különféle kiegészítő gazdálkodásait (főleg fakitermelést) folytatva, a központokat övező falvakban is megtelepedtek, s itt ők alkották a gazdag hagyományos kultúrával rendelkező „krickehäu” etnikai csoport.¹⁶⁸ A történeti levéltári adatok azonban arról tanúskodnak, hogy a Garam mente középső szakaszán az utóbbi évszázadokban már a szlovákok voltak számszerű többségben, s ma már ezen a vidéken nem találunk német anyanyelvű közösséget.¹⁶⁹ A szelíd domboságok övezte síkvidéken elterülő Alsó-Garam mente a folyót körülvevő hegyvidéki tájegységekkel szemben jó minőségű szántóföldekkel bővelkedő, a bortermelésnek is kedvező, klasszikus mezőgazdasági területnek számít. Az itt élő katolikus szlovákok a tájegység északi részét lakják, a Léva városától a Selmeci hegység, valamint az Újbányai hegycsoport déli nyúlványainak vonaláig terjedő térségben. A szomszédos szlovák tájegységektől néprajzilag jól elkülöníthető falvaik önálló viseletcsoportot, valamint sajátos nyelvjárásszisztemet alkotnak. A tájnyelv egyik jellegzetességéből származik a környezetük által rájuk ragasztott „čilejkár” csoportnév is.¹⁷⁰ Az Alsó-Garam mente Lévától délre elterülő szakaszán szlovák faluközösséget már csak a nyelvszisztemet alkotó Kuralon találunk, a lakosság túlnyomó többségét máig magyarok alkotják. E táj magyarsága sem társadalmi, sem vallási, sem néprajzi szempontból nem mutat egységes képet. A környék paraszti társadalmából kiemelkedtek a XIII. században megszervezett szentgyörgyi szék kuralista falvainak egyházi nemesei. Érsekkéty, Garamszentgyörgy, Kissáró, Nemesoroszi, Nagyölvéd, Nagysalló nemesi családjai a kevésbé vagyonos köznemességhez tartoztak, és az utóbbi másfél

¹⁶⁸ L. Borovszky 1903:153-157.

¹⁶⁹ Vö. Máté 2007.

¹⁷⁰ L. Beňušková 1998:64-71.

évszázadban már életmódjukban, hagyományos kultúrájukban is csak a rendi kiváltságok emlékét ápoló öntudat és mentalitás tekintetében tértek el a környék parasztságától.¹⁷¹ A barsi részek magyar faluközösségeiben a református vallás van túlsúlyban, míg a délebbi, valaha Esztergom megyéhez tartozó községek magyarjuk lakossága katolikus tömböt alkot. A két falucsoport a folklór különféle megnyilvánulásainak tekintetében is különbözik egymástól. A magyarok népviselete a barsi részekben egyszerűbb, polgári vonásokat mutat, jellegzetessége a – nőknél és férfiaknál egyaránt – súlyos ezüstgombokkal és csatokkal díszített felsőruházat. Lejjebb, a folyó torkolatához közeledve a női viselet jellegzetes kurta szoknyái adták meg a paraszti öltözködés sajátos arculatát. Az Alsó-Garam mente népzenejének dokumentálása 1912-ben indult meg, Kodály Zoltán Léva környéki népdalgyűjtéseivel.¹⁷² A terület hangszeres hagyományának első felvételeit az 1960-as évek végén a Martin György által vezetett kutatócsoport készítette, Kéménd és Bény tánc-hagyományának feltárása közben.¹⁷³

Garamszőlős - Alsó-Garam menti népzene

Garamszőlős Nyugat-Szlovákia lévai járásában, Lévatól 12 kilométerrel északra a Garam bal partján található, ott, ahol a folyó a Selmeci-hegység délnyugati (hajdan „Tót kapu”-nak nevezett) sziklaszorosán keresztül átvágja magát a Duna kisalföldi medencéje felé. Ez a hely már az írott történelem előtti időkben is fontos stratégiai pont lehetett. Ennek egyik ékes bizonyítéka, hogy a település fölé magasodó 130 méteres sziklák tetején a régészek egy, a hallstatti korban keletkezett erőd alapjaira bukkantak. A későbbi korokban ide épülő vár az Árpád-korig megőrizte stratégiai jelentőségét, hiszen erről a pontról nagyon jó kilátás nyílik a völgyben, a folyó mentén a középkori királyi arany-, és ezüstbányák felé haladó ősi kereskedelmi útvonalra. Garamszőlős első írásos említése („Sceulleus“ alakban) a garamszentbenedeki apátság 1075-ben keletkezett alapítólevelében olvasható, mely a garamszőlősiek bortermelésének és méhészetének terményadóiról rendelkezik. A település magyar nevének kialakulása is láthatóan a középkorba nyúló szőlőművelés hagyományával hozható összefüggésbe. Rybník – a falu szlovák elnevezése viszont a Garam itteni árterében kialakított egykori halastó emlékére utal, amelynek halaival a garamtolmácsi halászházak tartoztak adózni az apátságnak. A község a Magyar Királyság évszázadaiban Bars vármegyéhez, egyben a Garam mente településterületén az utolsó szlovák falucsoporthoz tartozott, a folyó alsóbb szakaszain ugyanis már csak magyar többségű falvakat találunk. Selmecbánya 1525-ös számadáskönyveiből tudjuk, hogy a bányaváros ebben az időben bérelte „Rybnick” szőleit. Talán nem véletlen, hogy Garamszőlős szlovák nevét már a XVI. században feljegyezték. Az erős etnikai tudat korabeli jelének tekinthető az is, hogy ebben a közösségben érlelte első gyümölcsét az igény az anyanyelvi vallásgyakorlás megerősítésére, ugyanis egy garamszőlősi kisnemesi családban, 1609-ben született Szöllőssi Benedek az első szlovák nyelvű vallásos énekeskönyv, a *Cantus Catholici* (1655) összeállítója. A falu a török hódoltság idején sokat szenvedett, hiszen 130 évre az egymásnak feszülő hadak ütközőzónájába került. A felszabadulást a határában, 1664 nyarán lezajló, a történelemben

¹⁷¹ L. Resko-Valentová 2001, Vö. Ethey 1942.

¹⁷² Alsószece, Alsóvárad, Felsőszece, Garamszentgyörgy, Kissáró, Mohi, Nagyd.

¹⁷³ L. Martin-Ttakács 1981.

lévai csataként ismert győzelmes ütközet hozta meg. A XVIII. század Garamszőlősnék gazdasági és kulturális fellendülést hozott, ami a korszak végén vásártartási jog és mezővárosi cím elnyerését eredményezte. Ennek a fejlődésnek az 1831-es kolerajárvány, az 1890-ben az egész települést elpusztító tűzvész, majd a század utolsó éveiben a szőlőtermelést teljesen megsemmisítő filoxeravész vetett véget. Ekkor sokan kivándoroltak Amerikába, és a mezővárosi jogállás elvesztése után a település lakosságában is visszanyerte falusias jellegét.¹⁷⁴

A XIX. század közepére valószínűsíthetjük Garamszőlősen az első cigányzenészek megtelepedését. Az ide vonatkozó hangzó melléklet hangfelvételeinek primása, az 1925-ben született Fekecs János mindenesetre már a nagyapjára is, mint tősgyökeres helybéli muzikusdinasztia leszármazottjára emlékezett vissza. A garamszőlősi zenészek elsősorban a környék szlovák településeit látták el muzikával. Szakmai ténykedésük „kizárólagos felségterületét” szülőfalujukon kívül Garamkovácsi, Garamkeszi, Kis-, és Nagykozma, Berekalja (Podluzsány), Garamújfalu, Garamtolmács és Bakabánya alkották. Az, hogy cigány anyanyelvük mellett nemcsak szlovákul, de magyarul is jól beszéltek, jelzi, hogy a közeli magyarlakta területeken is gyakran megfordultak. Ebbe a körzetbe taroztak a Léva környéki magyarok falvai, elsősorban Garamkálna, Alsó-, és Felsőszecse, Újbars, Garamszentgyörgy és Vámosladány, valamint lefelé, a Garam mentén ritkábban, de eljártak Nemesoroszitól egészen a valaha Esztergom megyéhez tartozó Bényig és Kéméndig. A felvételeken szereplő zenészek viszont nem mind garamszőlősiek. Fekecs János régi zenekara az 1970-es évek folyamán jelentősen megcsappant kereslet következtében utánpótlás nélkül maradt, és felbomlott. A lemez primása, sok más kollégájához hasonlóan, a város jobb megélhetési viszonyainak reményében Lévára költözött. Az elmúlt évszázad utolsó két évtizedében így az egyre gyérülő meghívásoknak egyre inkább különféle, alkalmilag összeállt zenekarokban tudott eleget tenni. A gyűjtés alkalmából is a régi, garamszőlősi bandájának másodprimásán és klarinétosán kívül a néhai nemesoroszi és garamszentgyörgyi zenekarok megmaradt tagjaival tette teljessé társulatát.

A felvételek egyértelműen mutatják, hogy a zenekar hangzása, a dallamok megformálása ezt a muzsikát, még a szlovák anyag esetében is egyértelműen a magyar hagyományos hangszerezési zenei kultúrához köti. Ez a kötődés viszont nem csak a hangszerelésben és a játéktílusban tükröződik, hiszen a gyűjtés közben rendre előbukkantak olyan, a zenészek által szlovák nótáknak titulált dallamok, melyek kiterjedt rokonságát nem a szlovák, hanem egyértelműen a magyar népzene, sőt, esetenként a XVII-XVIII. századi magyar történeti énekek dallamvilágában találjuk. A zenekar szlovákoknak muzsikált dallamanyagában ugyanakkor kirajzolódik egy izgalmas, a magyar népzenehez nem, vagy csak nagyon áttételesen kapcsolódó, autochton réteg is. A két etnikum évszázadokon át tartó, zavartalan együttélésének szép példáját láthatjuk a helyi zenefolklor olyan adataiban, amikor az egyes dallamok magyar és szlovák szövegváltozatokkal is éltek életüket, vagy az olyan táncdallamok meglétében, melyek – még ha esetenként eltérő funkcióban is, de a nyelvhatár mindkét oldalán szervesültek.

A hangzó melléklet dallamválogatását igyekeztem eme ezer szállal egymásba fonódott, muzikusaink tudatában mégis zenei kételtűségként megjelenő rendszer szempontjai szerint

¹⁷⁴ L. Garamszőlős honlap

rendezni. Az összeállítás elejére soroltam a magyar falvak közönségének játszott dallamokat. A sort az ugrós – kanásztánc típusú, régies férfitáncok eszközzel járt változatai nyitják. A seprűtáncot (4/1) zenészeink jellegzetesen magyar táncfajtaként határozták meg, míg az üvegestáncot (4/2) a környék magyar és szlovák falvainak közös hagyományaként tartották számon (ennek felel meg, hogy a tánc nevét a kérdéses során mindkét nyelven említették). Az újabb férfitáncok zenéjét képviselik a verbunkok, amelyeknek egy dúvó-kísérettel és egy, valószínűleg a népies műzene hatására lassú esztam kísérettel ellátott változatát is sikerült dokumentálni (4/3-4). A Garam-mente magyar falvainak két legkedveltebb csárdás-dallamát (4/5-6) a vidék magyar lakodalmainak zenefolklorjából válogatott dallamok követik. Az itt hallható lakodalmi mars (4/7) a Csallóközben is ismert, valószínűleg Nyugat felől, a német nyelvterület irányából terjedő, a rezesbanda hangzását utánzó hangszeres darab, melyet egy kanásztánc-ritmusú dallam, a valaha talán tánckíséret funkciójában is működő, kiterjedt magyar rokonsággal rendelkező lakodalmi asztali nóta követ (4/8). A lemez magyar népzenei szakasza a Garam menti menyasszonytánc dallamával (4/9), valamint a szintén asztali, mulattató funkcióban fennmaradt, széles körben elterjedt, a kuruc kort idéző „Tyukodi nóta” helyi változatával zárul (4/10). A garamszőlősi zenészek szlovák népzenei repertoárját bemutató felvételek sorát két hallgató indítja, melyek dallamai között felsejlik a már 1709-ben feljegyzett, „Vörös bársony süvegem” kezdetű történeti énekünk dallama is (4/11). Az ezt követő (a dudu hangzását imitáló) dudánóta felvétele szép példája annak, hogy a Garam menti falvak zenei kultúrájába milyen erősen beivódott a vonósbandák elterjedését megelőző zenetörténeti korszakok hangzásvilága (4/12). A jellegzetes szlovák férfitánc, az ugrós-kanásztánc típusba tartozó odzemok dallamát (4/13) a különféle szlovák hallgatóságok, csárdások és a zenészek által következetesen „szlovák fox”-nak nevezett, régebbi páros táncok (šlapák, friška) lelassult változatai követik (4/14-24). A válogatás végére soroltam a téli ünnepkör karácsonyi koledáit (kántáit) és farsangi köszöntőjét (4/25-26), a Garam mente magyar és szlovák falvainak hagyományába egyaránt beépült polgári táncok zenéjének két példáját, a Baligátor (4/27) és a Mazurka (4/28) dallamait, valamint egy, a cigányok halottkísérő nótájaként fennmaradt régi keservest (4/29).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 4.

1. Seprűtánc
2. Üveges tánc / FFaškový
3. Verbunk
4. Verbunk
5. „Áll a malom, áll a vitorlája” (magyar csárdás)
6. „Sámlit teszek a lábam alá” (kéméndi lakodalmi csárdás)
7. Régi lakodalmi mars
8. Lakodalmi asztali mulató nóta magyaroknak
9. „Párta, párta, párta” (magyar menyasszonytánc)
10. „Mariskának, Juliskának” (magyar lakodalmi asztali nóta)

11. Két szlovák hallgató
12. Dudanóta
13. „Po valašsky od zeme” (odzemok)
14. „Zalet’ sokol, biely vták” (szlovák hallgató) és szlovák csárdás
15. Szlovák lakodalmi mulató nóták
16. „Včera bola dievka, dnes je žena” (szlovák menyasszonytánc)
17. „Ej, vysoko zornička” (szlovák hallgató)
18. „Ožeh sa Janko, vezni ma” (szlovák „fox”)
19. „Hore Hronom, dole Hronom” (szlovák hallgató)
20. „Voly nemám” (szlovák csárdás)
- „Kone, voly nemá” (szlovák csárdás)
21. „Keď ma srdce bolí” (szlovák hallgató)
- „Árva vagyok, árva” (magyar csárdás)
22. Szlovák csárdás
23. „Orie Janík, orie, to trenčianske pole” (szlovák hallgató)
24. Szlovák csárdások
25. Karácsonyi koledák
26. „Fašange, Turice” (farsangi köszöntő nóta)
27. Baligátor
28. Mazurka
29. Hallgató

Adatközlők

FEKECS János "Bínyai" (1925) – hegedű (prímás), ének
 PATKÓ Béla "Bumbaj" (1942) – hegedű (másodprímás), bőgő
 SÁRKÓZI József "Tuti" (1939) – brácsa
 FEKECS Viliam "Doktor" (1951) – klarinét
 BALOGH Árpád "Iró" (1930) – cimbalom
RIKKONY Gyula (1935-2000) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 2000. január 31. és február 2. között.
 Gyűjtötte: AGÓCS Gergely

Fekkes János lakodalomban muzsikál. Garamkovácsi (v. Bars vm.) 1960-as évek

Fekkes János és zenekara. Garamszőlős (v. Bars vm.) 1970-es évek

© DIMAP

3. Nyitravidék

Nyitra városának vonzáskörzetében a Zoboraljától nyugatra Királyi vonaláig dél felé Nagykérig, keletre pedig (Felső) Aháig terjednek a nyitravidéki falucsoport határai. Sajnos, e régió magyar hangszeres népzenejének dokumentáltsága a tájegység vokális anyagából összegyűjtött adatok irdatlan tömegével szemben a oly szegényes, hogy annak jellemzésére nagyrészt csak saját itteni gyűjtéseim felvételei alapján vállalkozhatok. A Nyitravidék magyar hangszeres hagyományát az archaikus vokális hátország, illetve a dudazene erős hatásának, valamint a szomszédnépek (szlovákok és németek) irányából érkező erős „áthallásoknak” sajátos kettőssége karakterizálja. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezt a következtetést kizárólag a Zoboralja magyar falvaiból gyűjtött adatok támasztják alá. A Nyitravidék más településeiről nincs tudomásom hangszeres népzenei adatról,¹⁷⁵ s attól tartok, már soha nem fogjuk megtudni, hogy errefelé – amíg még élt a magyar hangszeres népzene hagyománya – kik, mit és hogyan muzsikáltak.

Zoboralja¹⁷⁶

A nyugat-szlovákiai Tribecs hegység délnyugati nyúlványait képező Zobor, Zsibrice és Gimes nevű hegyek alatt, Nyitra városának közelében terül el a magyar néprajztudomány legaprólékosabban feltérképezett tájegységei közé tartozó Zoboralja (egy- néprajzi kiadványok szóhasználatában Zoborvidék). A Kisalföld északi peremén elhelyezkedő kistájat a helyi magyar lakosság három kisebb alegységre osztja. A „hegyalatti” részeken található Alsócsitár, Nyitragerencsér, Pográny, Alsóbodok, Nyitrageszte, Kolon, Zsére, és Gimes, valamint a néprajzi szempontból az előzőektől némileg elkülönülő Barslédec. A hegvyonulat északnyugati felén helyezkedik el a két „hegymegi” település: Menyhe és Béd azoktól nyugatra, a Nyitra folyón túl pedig a két „vízmegi”-nek nevezett falu: Egerszeg és Vicsápapáti. A Zoboralja települései a nyitravidéki, illetve barsi magyarság egyéb falvaitól az etnográfiai adatok tükrében is jól elkülöníthetők, de a kulturális összetartozás tudata (gyakran közös történelmi eredetről, vérségi kötelékekről szóló mondák képében) a helyi közösségek identitásában is tettenérhető. A zoboralji falvak ma egy magyar nyelvszigetet, pontosabban félszigetet alkotnak az őket észak, nyugat és kelet felől körülölelő, szlovák falvak alkotta tájegységek között. Az innen déli irányban elhelyezkedő nyitravidéki és barsi magyarság közeli szórványtelepülésein a zoboraljiakat egyik jellegzetes tájsszavuk alapján „bacsiaik”-nak nevezik, ezzel érzékeltetve a Zoboraljának a magyar etnikai téren belül is megnyilvánuló kulturális különállását.¹⁷⁷ A XX. század elején készült népeség-összeírások a Zoboralja felsorolt falvaiban még mindenhol a magyar nemzetiségűek erős, 90 százalék fölötti többségét állapították meg. Ez az etnikai kép azóta

¹⁷⁵ Manga János nagykéri dudás adatközlőjének, Titka Jánosnak sajnos csak a fényképét, illetve hangszerének leírását ismerjük. L. Manga 1939a: 239, 1939b: 150.

¹⁷⁶ A szakirodalomban szintén elterjedt a „Zoborvidék” tájnév. Magam a régió nevét az itt élő magyarajkú lakosság nyelvvezetében élő alak, valamint a magyar tájnévhasználat egyéb analógiái (Medvesalja, Kemenesalja, stb.) mentén használok.

¹⁷⁷ Vö. Liszka 2002:264-267.

gyökeresen megváltozott. A szlovák állam, illetve a szlovák katolikus egyház manipulatív intézkedései (magyar tannyelvű iskolák elsovasztása, magyarul nem beszélő papok kinevezése, stb.) is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy mára a zoboralji magyarság a Felvidék egyik leggyorsabban asszimilálódó táji csoportjává vált. A száz évvel ezelőtti arányok több esetben megfordultak, a hegymegi és vízmezi településeken a magyarok ma már elenyésző kisebbséget alkotnak. A nyitrai vidéki régió etnikai arányainak ez irányú formálódása ugyanakkor nem új keletű folyamat. Nyitra környékén már a török hódoltság megszűnését követően, a XVIII. század elejétől fogva az Alföld elnéptelenedett területeire történő tömeges áttelepülésekkel kapcsolatban megindult az etnikai térmozgások fokozatos átrendeződése. Az Alföld felé elmozduló magyarok népsége helyére ebben a korban a szlovák etnikai tömb északabbi területeiről új telepések érkeztek. E migrációs folyamatok következtében a régió számos olyan településén, amely Bél Mátyás „*Notitia Hungariae novae...*” című országleíró monográfiájában (1735 táján) még magyar faluként szerepel, a XIX. század végén készült statisztikákban már szlovák többséget találunk.¹⁷⁸ A Magyar Királyság területén az elsők között, 997 körül alapított zoborhegyi bencés apátság birtokait felsoroló, 1113-ban keletkezett oklevélben Zoboralja falvainak többsége már létező településként szerepel.¹⁷⁹ A zoboraljiak alapvető megélhetését biztosító földművelés mellett, kivált a gyengébb minőségű talajon gazdálkodó településeken a középkor óta olyan jövedelemkiegészítő háziipari ágazatok is kialakultak, mint a gerencsériek fazekassága, a zséreiek és a koloniak szén-, illetve mészégetése, vagy az Alsóbodokon még néhány évtizeddel ezelőtt is jelentős juhászat. A zoboralji hagyományos gazdálkodás rendszerében kiemelkedő szerep jutott a szőlőművelésnek is, bár a tájegység a boraival soha nem tudta elérni a délebbi magyar borvidékek minőségi szintjét.¹⁸⁰ Az itt élő magyar közösségekre máig jellemző mély vallásosság, illetve az a tény, hogy e katolikus tömböt a történelem során végig elkerülték a más vidékeken valóságos vallásháborúkat eredményező felekezeti váltások, nagyban hozzájárult e tájegység kulturális arculatának alakításához. A Zoboralja számos archaikus szokása, balladája, vagy folklórájának egyéb, a középkorban gyökerező értéke ennek az állandóságnak köszönheti túlélését. A népi vallásosság sok olyan archaikus, apokrif imádságot, vagy a liturgiából évszázadokkal korábban kihullott éneket őrzött meg, melyek a folklór közegében, annak törvényei szerint variálódva a zoboralji népművészet szerves részévé váltak. A népelet kutatói viszonylag korán megkezdtek a zoboralji folklór jelenségeinek leírását, illetve közzétételét. A virágvasárnapi villózés, a szentivánéji tűzugrás, a Gergely-, illetve Balázsjárás szokásait Rész Ensel Sándor már 1866-ban ismertette.¹⁸¹ A farsangi sárdózás, a téltemető kiszehajtás, vagy a zoboralji lakodalom különlegesen gazdag rítusrendjének ismertetése viszont már a nem kevésbé izgalmas zenei vonatkozások bemutatásával együtt történt. A tájegység hagyományos zenei kultúrájának feltárását Vikár Béla kezdte meg, aki 1902-ben Pogrányban rögzített fonográffal népdalfelvételeket.¹⁸² Ebben az időszakban megszaporodtak a tudományos igényű tudósítások a Zoboralja folklórjáról, mégis, a

¹⁷⁸ L. Bél 1984:64-66.

¹⁷⁹ L. Marsina 1961, 1963.

¹⁸⁰ Vö. Liszka 2002:269-273

¹⁸¹ L. Rész Ensel 1866:76-77.

¹⁸² L. Sebő 2006: 109.

régió Kodály Zoltán munkássága révén került be a köztudatba. Kodály 1906 és 1917 között minden évben visszatért ide, és népdalközlései, majd az e táj zenefolklórából merítő kórusművei megalapozták a zoboralmi magyar népzene – legalábbis a zeneértő közönséget illetően – nemzetközi hírnevét.¹⁸³ A falucsoport népzenejének feltárásában részt vett Bartók Béla is, bár az ő nyittravidéki gyűjtései elsősorban az itteni szlovák falvak dalhagyományának tekintetében jelentősek. A XX. század folyamán a magyar népzeneutatók több generációja folyamatosan gyarapította a zoboralmi népzene gyűjteményeinek adatbázisait. Ez a munka a két világháború között sem állt le, hiszen amíg magyarországi kutatók nem mehettek a Csehszlovákiához került területekre, addig a Pozsonyban tevékenykedő Manga János és Putz Éva végeztek itt értékes népzene gyűjtő, illetve közreadó tevékenységet.¹⁸⁴ 1942-ben lettek publikálva a zoboralmi népzene első hangzó felvételei (összesen 51 menyhei dallam)¹⁸⁵, majd az 1950-es évektől kezdődően Ág Tibor nevéhez fűződik a tájegység vokális zenei hagyományát bemutató publikációk egész sorozata¹⁸⁶, míg a népköltészet és műköltészet, illetve népzene és liturgikus műzene határterületén elhelyezkedő virrasztóénekek zoboralmi anyagát 2002-ben Czövek Judit publikálta¹⁸⁷. Sajnálhatjuk, hogy egy ilyen gazdag zenei hagyománnyal rendelkező vidék hangszeres népzenejének gyűjtése messze elmaradt a vokális hagyomány dokumentálása mögött. Kodály 1906-os, fonográfus dudafelvételei után¹⁸⁸ néhány (táncgyűjtés közben, a zsérei rezesbandával készült) pillanatfelvétel mellett csak az 1988-tól folytatott saját hangszeres gyűjtéseink hoztak felszínre ezen a területen értékelhető magyar zenefolklór-adatokat.¹⁸⁹

Egy zoboralmi falu népzenei hagyatéka az ezredfordulón

Kiadványunk zenei anyaga a zoboralmi Zsére község hagyományos zenei kultúráját kívánja bemutatni, annak az ezredfordulóra megőrzött állapotában. Zsére a tájegység „hegylatti” területén található, a Zsibrice hegy tövében. A falu a Zoboralja egyik legnagyobb települése, s ma itt él a tájegység legnépesebb magyar faluközössége. A 2001-es népszékszámítás idején Zsére 1287 lelket számlált, ebből 801 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A zsérei magyarok tájnyelve a palóc dialektus nyugati változatához tartozik, de hagyományos kultúrájuk – a többi zoboralmi településhez hasonlóan – a Kisalföld és a Palócföld közti átmenetet képviseli.¹⁹⁰ Ez a kettős kötődés elsősorban a gazdálkodás, a tárgyi kultúra, illetve a társadalomnéprajz jelenségeiben figyelhető meg, hiszen a falu folklórájának megannyi értéke magán viseli a csakis Zoboraljára jellemző stílusjegyeket. Ezek a sajátosságok a népzene anyagában, így a hangzó melléklet felvételein is¹⁹¹, az avatott fül

¹⁸³ L. Kodály 1909, 1916.

¹⁸⁴ L. Manga 1942, Putz 1989.

¹⁸⁵ L. Ortutay 1942.

¹⁸⁶ Ezek közül a legjelentősebbek a Zoboralja vokális zenefolklóráját áttekintő monografikus munkái. L. Ág 2001a, 2004.

¹⁸⁷ Czövek 2002.

¹⁸⁸ L. Tari 2001: 89; 2002: CD2/81. Kodály Szomorlovászában és Szalakuszon, 1911-ben rögzített dudafelvételeinek, valamint Lajtha László 1935-ben, Barslécen gyűjtött dudajátékának előadói több, mint valószínű, hogy szlovákok voltak, s a felvett anyag is szlovák népzenei anyagot tartalmaz.

¹⁸⁹ L. Agócs 1999: 12.

¹⁹⁰ Kósa 1998: 257-259.

¹⁹¹ L. Hangzó példatár 5.

száma első hallásra félreismerhetetlen módon jelentkeznek. A zoboralji népzene, s benne az itt közölt zsérei dallamok régi rétegének jelentős részéről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az magán viseli a dudazene hatásának félreismerhetetlen jegyeit. Ez a hatás nem csak a dudanóták dallamainak továbbélésében, de az énekkultúra, a hagyományos vonós muzsika, valamint a környező falvakban dokumentált régies furulya-, illetve klarinétjáték stílusjegyeiben is kimutatható. Kodály Zoltán a már említett zoboralji dudafelvételei egy részét 1906-ban, éppen itt, Zsérén készítette. Dudás adatközlője, a néhai Elgyütt József, vagy ahogy a helybéliek hívták: „Kura Josko” olyan nagy hatású muzsikuss volt, hogy a falu számos népdalszövege máig őrzi a nevét (22). Lemezünk primása, az 1924-ben született Bihari József „Tina” elmondása szerint, ő maga fiatal korában többször is együtt muzsikált az akkor már öreg dudással, de „Kura Josko” és Bihari szintén primás apja állítólag egy jól összeszokott muzsikuspárost alkottak. Ez azért is különleges értékű adat, mert a duda más magyar tájegységeken szinte kizárólag szólóhangszerként funkcionált. Hogy a duda-hegedű a Zoboralján mennyire volt alkalmi, és mennyire állandósult formáció, ma már nehéz lenne eldönteni. A foszlányos visszaemlékezések közötti eligazodáshoz Kodály 1916-ban publikált menyhei adatai adhatnak némi segítséget. Itt, az 1911-ben végzett gyűjtésének karácsonyi énekei között többször felbukkan a duda és a hegedű együttes említése. Kodály adatközlője szerint az énekszövegek a gyűjtés időpontja előtt jó ötven esztendővel ténylegesen működő, néhai menyhei és szalakuszi zenészek neveit őrizték meg. A visszaemlékezések tükrében maga a gyűjtő is arra következtetett, hogy a karácsonyi templomozás az 1860-as évek elején a *Hangostár* és *Dobos* nevű dudások, illetve a *Filipko* és *Jesko* nevű hegedűsök közreműködésével zajlott, akik az egyéb eseményeken is aktív szereplői lehettek a falu zenei életének.¹⁹² Akárhogy is volt, Bihari József lemezünk több felvételén is hallható dudautánzó hegedűjátéka, illetve ahogy ő nevezte: a „*dudaprimkontra*” játéktípus arról tanúskodik, hogy ez csakis a dudazenével szoros együttműködésben fejlődhetett ki (5/3, 5/21, 5/22, 5/24). A felvételeken a dudajáték olyan elmaradhatatlan stílusjegyei is visszaköszönnek, mint a tömlő felfúvását követő, az „érvényes” dallamjátékot megelőző bekezdő-, illetve az azt lezáró jellegzetes frázisok. A zoboralji magyar faluközösségek első számú zeneszolgáltatói azonban már a két viágháború közötti időszakban a cigányzenészek vonósbandái lettek. Ezek összetételéről adatközlőim visszaemlékezései, illetve a gyűjtések során előkerült korabeli fényképek alapján elmondhatjuk, hogy a vonós-cimbalmos-fafúvós hangzás mellett viszonylag korán megjelentek a szaxofonok és a harmonika. Az 1980-as évek végére, zoboralji gyűjtéseim idejére az itteni cigányzenekarok rendre felbomlottak. Helyszíni gyűjtéseim vonós felvételeinek zömén jelen dolgozatomban hangzó példatárának primása és brácsása, egyben a primás öccse (Murka Elemér „Emino”) szerepel. A budapesti stúdiófelvételek alkalmára sikerült rekonstruálni a néhai zsérei zenekarnak legalábbis a minimál-összetételű hangzását, mivel ide a testvérpárral két Nyitrán élő zenészkolléga (a klarinétos peredi, míg a bőgős tildi születésű) is el tudott jönni. A zoboralji cigányzenekarok a dudásoktól örökölt hangszerez zenei hagyomány vonós továbbéltetése mellett a zenei újdonságok közvetítői szerepét is betöltötték, és mivel mesterségük gyakorlása (a dudásokhoz hasonlóan) nyelvhátárokat is átvelő körzetekben történt, a közvetítés az interetnikus kapcsolatok

¹⁹² L. Kodály 1982: 60-64.

szélesítésében is szerepet játszott.¹⁹³ Zsére zenei örökségének (illetve ezen keresztül a Zoboralja zenei hagyományának) jellemzésénél szólnunk kell egy következő, szintén a dudával kapcsolatos jellegzetességről is. Bartók Béla a dudazenében figyelt fel a közjátékok alkalmazására, melyekben az „elvesztett” magyar hangszeres zene utolsó túlélő darabjait vélte felfedezni.¹⁹⁴ A Zoboralján rögzített hangszeres népzeneben, a régi dudafelvételektől a furulyán és klarinéton gyűjtött anyagon keresztül az itt hallható dudauntánzásokig egy ettől eltérő közjáték-képző gyakorlatot figyelhetünk meg. Az aprózásnak, vagy cifrázásnak is nevezett dallamképzés itt az aktuális zenei téma arra alkalmas motívumaiból építkezve, azok repetitív, szabad, rögtönzött variálásával jön létre. Hogy itt nem öletszerű, pillanatnyi megoldásokkal állunk szemben, azt az is bizonyítja, hogy ez az egyértelműen instrumentális eredetű sajátosság számos népdalban (azok énekelt változataiban) is a motívumismétlés rögzülését eredményezte. A hangzó példatár zsérei anyagában erre több példát is hallhatunk, talán nem véletlenül a lakodalom régies énekanyagát bemutató felvételeken (5/11-12, 5/18-19).¹⁹⁵ Adatközlőim visszaemlékezései szerint a két világháború közötti időszakban Zsérén még a zoboralji „lagzisos” műfajának rítusénekei a tájegység népzenejével foglalkozó korábbi publikációkhoz hasonlóan, a zsérei példák anyagában is kiemelkedő helyet foglalnak el. A válogatás elejére besorolt két régi, eszközös férfitánc-dallamot (5/1-2), illetve az egyik legszebb, régies dudánótát (5/3) követő tizenhat dallam mind a lakodalom zenei repertoárját képviseli (5/4-20). A hagyományos zsérei lagzi egyes mozzanataihoz szorosan kötődő archaikus, többnyire csak énekelt változatban élő dallamok mellett a zenekar lakodalmi repertoárjából ide soroltunk egy egészen újkeletű, műzenei eredetű menyasszonykísérő marsot (5/6), valamint néhány lakodalmi csárdást is (5/5, 5/8, 5/16). Az alkalomhoz nem kötött dudanóták, csárdások és katonanóták blokkját (5/20-31) a farsangi sárdózás dallama követi, mely a szomszédos, de távolabbi szlovák tájegységeken is farsangi nótaként ismert (5/32). Kiadványunk dallamválogatása a polkák családjába tartozó, a zoboraljiak tánc kultúrájában „belépő” néven szervesült tánc dallamaival folytatódik, melyek között német, műzenei eredetű darabok folklorizált változatait (36), valamint a magyar népzene legújabb rétegéhez tartozó népdalokat is találunk (5/33, 35). Lemezünk záró szakaszában a polgári táncokat képviselő „kacsingatós” (5/37), valamint a zoboralji cigány közösségek néhány kedvelt dallamát hallhatjuk (5/38-40).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 5.

1. „Seprónóta” (seprútánca)
2. Üvegestánc
3. Dudanóta
4. „Búcsúzz Rózi, búcsúzz” (lagzis)

¹⁹³ Vö. Tari 2004: 25-26.

¹⁹⁴ L. Bartók 1911: 310.

¹⁹⁵ Hogy itt nem csak a Zoboraljára érvényes, hanem szélesebb elterjedésű jelenséggel állunk szemben, arra Kodály Moli gyűjtésében is találunk példákat. Vö. Tari 2002: CD2/48.

5. „Zörög a kocsi” (lakodalmi kísértő)
6. Gerencséri menyasszonykísértő mars
7. „Menyhe felő’ gyün egy felhő” (lagzis)
8. Lakodalmi nóta (gyors csárdás)
9. „Elúntam már hozzád jární” (lagzis)
10. „Fújják a trombitát” (lagzis)
11. „Keresztapa iszik most” (lagzis)
12. „Vedd fel pajtás poharad” (lagzis)
13. „Szent János áldása szálljon mireánk” (lagzis)
14. „A zsérei templom előtt” (lagzis)
15. „Egy stampelli pálinka” (lagzis)
16. „Egy stampelli pálinka” (csárdás és gyors csárdás)
17. „Három fehér szőlőtőke, meg egy fekete” (lagzis)
18. „Hurka, hurka, huszonnyóc” (lagzis)
19. „Káposzta, káposzta” (lagzis)
20. „Járd meg, dőre, ha nincs eszed” (csárdás és gyors csárdás)
21. Dudanóta
22. „Kura Josko dudáljon kend” (dudanóta)
23. „Nekem csak a luk kő, luk kő, luk kő...” (gyors csárdás)
„A faluba nincs több kislány, csak kettő” (gyors csárdás)
24. „Nem vagy legény Berci” (dudanóta)
25. „A csitári hegyek alatt” (csárdás)
26. „Kisangyalom udvarába’ van egy rezgő nyárfá”
27. Csárdás és friss (katonanóta)
28. „Éjfél után kettőt ütött az óra”
29. „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Kis Zsérébe’ nem tudják a nevemet”
31. Csárdás
32. Farsangi nóta, sárdózáskor
33. „Ferenc Jóska ládájába, bele van a nevem írva” (belépő)
34. „Eresz alatt fészkel a fecske” (asztali nóta és csárdás)
35. „Hármat tojott a fűrjecske, fűr-fűr, rendembe” (asztali nóta és belépő)
36. Belépő
37. Kacsingatós
38. „Náne máro, náne mas” (cigánycsárdás)
39. „Géjla teje o khamoro” (cigány hallgató)
40. „Náne oda lavutaris” (cigánycsárdás)

Adatközlők

BIHARI József „Tina” (1924) – hegedű (prímás)

MURKA Elemér „Emino” (1929) – brácsa

PATKOLÓ László (1944) – klarinét

DRASKOVICS Rudolf (1955) – bőgő

BENCZ Bálint (1940) – ének

BENCZ Bálintné ZSEBI Ilona (1946) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. december 13.- 15. között.

Gyűjtötte: Ágós Gergely

Zoboralji cigányzenekar. Kolon (v. Nyitra vm.) 1950-es évek.

Cigányzenészek születésnapj összejövetelen. Kolon (v. Nyitra vm.) 1970-es évek.

Bihari József „Tina” saját készítésű hegedűvel Budapesten (a fonó Budai Zeneházban) 1999.

Cigányzenekar. Zsére (v. Nyitra vm.) 1930-as évek.

4. Az Ipoly mente

A Palócföld kulturális jegyeinek, illetve a régió kiterjedésének meghatározása lassan két évszázada a magyar néprajztudomány egyik legszívósabban túlélő, visszatérő kérdése. A néptánc kutatás a páros táncok ritmikai sajátosságai mentén a palóc tájnyelvi dialektus területét a lenthangsúlyos nyugati és fenthangsúlyos keleti részre osztotta fel, miközben két térséget a Zagyva vonalán választotta el egymástól. A szlovákiai magyarok településein végzett hangszeres népzenei gyűjtéseim visszaigazolni látszanak e tagolás helyességét, hiszen az Ipoly mentét a művelési javak e területén is jól artikulálható elemek választják külön a keleti palócok tájegységeitől. A dudazene élő hagyománya, illetve a a propriációs gyakorlat, valamint a pásztordalok jellemző dallamtípusainak hiánya a vonós zene folklórából egyértelműen kirajzolják az Ipoly mente sajátos zenei arculatát.

Az Ipoly folyó a vele azonos nevű hegy lábánál ered, az észak-nógrádi Vepor hegységben, a mai Közép-Szlovákia területén. Néhány szlovákok lakta település, köztük Poltár városa mellett elhaladva Pincnél lép be a magyar nyelvterületre, majd Losonc alatt (Kalondától egyben országhatárt is képezve), a Karancs északkeleti nyúlványait megkerülve bejut a Nógrádi medencébe. Ezen áthaladva megkerüli a Börzsöny hegységet, melynek lejtői alatt keresztülfolyik a néhai Hont megye déli, magyarok lakta járásainak területén, majd végül több mint 212 kilométert megtéve, Szob és Helemba között torkollik a Dunába. E hosszan elnyúló térség néprajzi szempontból változatos képet mutat; mégis, nagyjából arra a területre vonatkozóan, amely az Ipoly határfolyó-szakaszát övezi, a szakirodalom az Ipoly mente terminust a folyót övező településcsoport, mint etnográfiai tájegység megjelöléseként előszeretettel használja.¹⁹⁶ Ez a táj jellegzetes mezőgazdasági régiónak számít, rurális jellegén nem változtatott az sem, hogy a folyó partján két történelmi megyeszékhely (Balassagyarmat és Ipolyság), illetve közelében több jelentős, nagy múltú város (Losonc, Szécsény, Esztergom) is található. Az itt lakó magyarok túlnyomórészt katolikus vallásúak, s a palóc nyelvjárás középnyugati változatát beszélik. Tösgyökeres szlovák faluközösségeket az Ipoly közelében egy-egy elszigetelt szórványtelepülésen kívül csak Nógrád és Hont határvidékén találunk, a szlovákok egyébként nagyrészt a folyótól távolabbi, hegyvidéki térségeket lakják. Az Ipoly, mivel szeszélyes vízhozamával hajózásra, így jelentősebb tömegű áruszállításra is alkalmatlan, sohasem bírt sem kereskedelmi, sem komolyabb kultúrák közvetítő jelentőséggel, az ilyen kapcsolatok végig a folyó mentén inkább észak-déli irányúak voltak.¹⁹⁷ Ez a körülmény még hangsúlyosabbá tette a hagyományos kultúra különbségeit, s többek között ennek is köszönhető, hogy az Ipoly mentén több, egymástól jól elkülöníthető viseletcsoport alakult ki. Az Ipoly a XIX-XX. században végbement szabályozása előtt még 254 km hosszú volt. A gyakran jelentkező áradások megfékezésének érdekében több helyen „kiegyenesítették” és gátakkal körbesáncolták a folyómedret, melynek szomszédságában így sok,

¹⁹⁶ A folyó tájcsoporth-szervező jelentőségét saját gyűjtéseim adatai sem támasztják alá. A hangszeres zenei hagyomány tekintetében a régió kulturális arculata kiható egységesítő folyamatok hátterében sokkal inkább gazdasági és társadalomtörténeti okokat látok.

¹⁹⁷ Vö. Kósa 1998:260.

korábban vízjárta, mocsaras dűlő jó minőségű szántóvá alakult át. Ez a változás több folyóparti település látványos gazdagodását hozta magával, ami tovább hatott e táj kulturális tagoltságára is. A vagyoni különbségek növekedését emellett a régió egyes településeinek jövedelmező bortermelése is befolyásolta. A két világháború közötti időszakra például Ipolynyék, Ipolybalog, Ipolynagyfalu, vagy Ipolyhídvég lakosaiban kialakult a folyót övező közeli dombvidék kisebb határú, szegényebb településeitől való különállás, egyben a jobb életkörülmények által meghatározott összetartozás tudata. Hasonló, bár mélyebb gyökerű csoporttudat fűzte össze a Szécsény-környéki falvakat is. Ipolyvarbó, Ipolykér, Szécsénykovácsi, Órhalom, Hugyag, Szécsényhalászi és Ludány nem csak a viseletben mutatnak egységet, hanem – amíg az országhatár nem szelte ketté – e tájegység lakóit egyben a szoros rokoni kötelékeket létrehozó endogám kapcsolatok is egymáshoz fűzték. Az Ipoly mente további, közös identitást ápoló kistáját, melyet a helyiek „Hegyekeja” néven tartanak számon, a Dacsókeszi és Ipolyharaszi közötti térség falvai alkotják. Az Ipolyságtól a folyó torkolataig elterülő térségben találjuk az Ipoly mente legnagyobb, egységes néprajzi jelleget mutató falucsoportját. Ezen a szakaszon az árnyalatnyi eltéréseket csak a Börzsöny lábánál fekvő falvak erdei gazdálkodása határozta meg.¹⁹⁸ Az Ipoly mentéhez szokás sorolni még a volt megyeszékhelytől északnyugatra elterülő dombvidéki településeit is egészen a nyelvhatáron fekvő Szántó és Egég vonaláig. Ez a térség a már említett észak-déli irányú kapcsolódások révén, viseletével, illetve a népelet egyéb mozzanataival is szervesen kötődött az Ipoly völgyében található falvak hagyományos kultúrájához.

Az Ipoly menti palócok különleges helyet foglalnak el a magyar néprajztudomány történetében. E táj néprajzi jellegzetességeinek feltárása ugyanis már 1819-ben megindult, amikor Szeder Fábian a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain közölte a *A' Palócok* című pályaművét, mely a magyar táji csoportokról szóló önálló dolgozatok műfajának első publikált tanulmánya.¹⁹⁹ Ez az írás a reformkor magyar társadalomtudományában valóságos „palóc láz” kibontakozásához vezetett, melynek során egyre gyarapodtak a palócok, köztük az Ipoly menti magyarok hagyományos kultúráját tárgyaló publikációk.²⁰⁰ Minden bizonnyal ez, az egész XIX. századon átívelő heves érdeklődés hívta fel Bartók Béla figyelmét az Ipoly menti magyarok hagyományos kultúrájára, s ez vezetett az 1910-es ipolysági gyűjtésének megszervezéséhez is. Itt a megyei hivatalok segítségével sikerült összehívni a környék muzsikáló pásztoraikat, és Bartók összesen hat dudással készített fonográffelvételeket.²⁰¹ Egészen bizonyos, hogy száz évvel ezelőtt, a Móra Ferenc által is megörökített „honti igriceken” kívül már vonózenekarok is működtek az Ipoly mentén. Az első világháború utáni elszegényedés ugyan még egy időre visszahozta a dudát a bálók és lakodalmak világába, de a hivatásos mulattatás szerepét az 1950-es évekre már teljesen átvették a cigányzenekarok. Az Ipoly menti régió első vonós gyűjtései is ebben a korszakban születtek. Ezek közül kiemelkednek Lajtha László 1951-ben készült

¹⁹⁸ Vö. Kósa 1998:260

¹⁹⁹ L. Szeder 2005

²⁰⁰ L. Paládi-Kovács 2003:172-200.

²⁰¹ Az esemény századik évfordulója alkalmából kiadott munka átfogóan, a legpróbb részletekre és összefüggésekre kiterjedően mutatja be a gyűjtés megszervezésének és lebonyolításának körülményeit. L. Hála-G. Szabó 2010:7-17, 35-65, 95-117.

felvételei, melyek egy városi, éttermi zenekar, a balassagyarmati Baranyi „Rekedt” Dezső bandájának játékát örkítették meg.²⁰²

Ipoly menti népzene – Bartók után, száz évvel

Dolgozatom Ipoly menti hangzó mellékletének főszereplői: az ipolypásztói Kozák Tibor „Buna” és az ipolyhidvégi születésű Szöllősi Sándor „Sanci” az Ipoly mente magyarlakta vidékeinek középső és alsó szakaszán muzsikáltak végig életük aktív évtizedeit. 1933-ban, primásaink születésének idejében mindkét falu ellátta a széles környéket a vonósbandák szolgáltatásaival. A két világháború között Ipolyásztón (vagy ahogyan a helyiek máig nevezik: „Pásztohán”), valamint Ipolyhidvégen is négy-öt teljes létszámú cigányzenekar tevékenykedett. Ezek tagjai a pásztói Kozák és Halász, illetve a hidvégi Szöllősi, Balázs, Mátyás és Kardos muzsikusdinasztiákból kerültek ki. A trianoni döntés óta a két falu bandái érthető módon csak a folyó jobb partján található falvakban tudtak tevékenykedni (kivéve természetesen az 1939 és 1945 közötti időszakot). Így Kozákék működési körzetének leggyakoribb helyszínei Ipolyásztón kívül a közeli Szalka, Kiskeszi, Ipolybél, Ipolyszakállós, Szete, Lontó és Ipolyvisk voltak. Szöllősi Sándor zenekarát Ipolyhidvégen kívül Ipolynyékre, Ipolybalogra, Ipolykeszire, Ipolynagyfalura, Inámra, illetve Nagycsalomjára hívták a legtöbbször muzsikálni.

Ahogy a hetvenes évektől fogva egyre gyérültek a meghívások, a zenekarok utánpótlása is abbamaradt. A cigányzenész családok fiataljai az Ipoly mentén is vagy alkalmazkodtak a kor követelményeihez és elektromos hangszerelésű, a nemzetközi trendeknek megfelelő zenét szolgáltató bandákat alakítottak, vagy más szakmákban próbáltak érvényesülni. Az átmenet persze fokozatos volt, s a váltás valójában csak az ezredfordulót követő években zárult le teljesen. Ahogy a hagyományos zenei kultúra egyre inkább háttérbe szorult, a régi bandák is fokozatosan felbomlottak, s az egyre gyérülő meghívásokra egyre inkább a hajdani zenekarok megmaradt tagjai egymást kiegészítve állítottak össze alkalmi formációkat. Így kezdett valamikor a nyolcvanas években együtt muzsikálni itt hallható felvételeim két primása is, és ekkortájt bővült ki működésük körzete (nyilván a zenészek gyérülő kínálatával összefüggésben) Tesmag, Kis-, Nagy-, és Középtúr, Palást, illetve Felsőszemeréd és Egeg irányába. Fontos körülmény, hogy az Ipoly mentén a Bartók által lebonyolított, 1910-es gyűjtést követően még hosszú évtizedekig éltek a palóc dudazene, illetve egyéb népi fúvós hangszerek hagyományát éltető pástorok, akik zenei tudását a magyar népzene kutatók több generációja is gazdagon dokumentálta.²⁰³ A dudazene nagy hatást gyakorolt a régió énekkultúrájára is, ami nem csak az e hangszer által hosszú időn átformált dallamtípusok jelenlétében, de gyakran a népdalok előadásmódjában is tetten érhető. A Lajtha László által rögzített balassagyarmati vonós adatokban, valamint saját, későbbi Ipoly menti zenekari gyűjtesaink anyagában ugyanakkor feltűnik, hogy az itteni cigányzenészek dallamkészletében (kivált annak a szokásvilág alkalmaihoz nem kötött rétegében) milyen elenyésző arányban vannak képviseltetve a magyar népzene régi rétegének dallamai. Jelen dolgozatom hangzó példatárának Ipoly menti

²⁰² L. Tari 1992

²⁰³ Vö. Manga 1968b. Az 1919-ben született, tereskei Pál Istvánt tekintve az Ipoly menti dudazene élő hagyományának napjainkig tartó kontinuitásáról beszélhetünk. L. Agócs 1997, Juhász 1998.

felvételei is azt mutatják, hogy a vonósbandákat megelőző, a zenei régiségekben bővelkedő dudahagyomány (a magyar nyelvterület más, akár szomszédos tájegységeivel szemben) Ipolypásztó, illetve Ipolyhídvég cigánybandáinak zenei készletére sem gyakorolt különösen nagyobb hatást. Ezt az állapotot valószínűleg a dudazene máig élő hagyományával, illetve azzal magyarázhatjuk, hogy a vonósbandák az Ipoly mentén valószínűleg csak viszonylag későn, valamikor a XIX-XX. század fordulóján jelenhettek meg a falvak zenei életében. Ez az időszak egybeesett a magyar népzenei új stílus robbanásszerű elterjedésével, s valószínű, hogy ebben a régióban a vonósbandák voltak a zenefolklor új dallamvilágának első számú terjesztői. A felgyorsult társadalmi változások időszakában, amikor a duda már önmagában is visszaszorult a zeneszolgáltatásban betöltött korábbi, szinte kizárólagos pozíciójából, nézetem szerint az Ipoly mentén egyszerűen nem maradt elég idő a két zenei kultúra más régiókban tapasztalható összecsiszolódására. Ha akár a mai populáris zenei kultúra analógiáiból következtetünk, nem nehéz elképzelni, hogy a cigányzenészek számára az adott kulturális légkörben a zenefolklor újabb stílusának (illetve a népies műzene) dallamvilága egyfajta státuszszimbólumot jelenthetett, illetve összekapcsolódott a „korszerű kínálat” biztosítása által történő szakmai érvényesülés elképzelésével. A régi réteg melodikája ezzel szemben a mulattatás piacáról éppen kiszorított dudazenéhez kapcsolódott, s ez a cigányzenészek részéről talán hozzájárulhatott a zenei archaizmusoktól történő egyfajta tudatos ódkodáshoz is.

A hangzó melléklet Ipoly menti dallamválogatásának felvételeit oly módon csoportosítottam, hogy az összkép hitelesen mutassa be a tájegység vonatkozó területeinek hangszeres zenefolklorját, illetve annak az ezredfordulóhoz közeledő állapotát. Ez a törekvés csak részben tudott megvalósulni, hiszen a két primás játékát egy - bár ipolymenti származású, de gyermekkora óta Budapesten élő és az itteni vendéglőkben muzsikáló brácsás (Klein Kálmán, Kozák Tibor „Buna” távoli rokona), illetve annak szintén a fővárosban zenélő cimbalmos kollégája (Lukács Miklós) kíséri. A kíséret harmóniai között ezért az avatott fül helyenként felfedezhet olyan, a klasszikus műzenében gyökerező megoldásokat is, melyek az Ipoly mente falusi zenekaraira nem igazán voltak jellemzőek. A példák dallamanyaga viszont hűen reprezentálja az Ipoly menti falvak vonósbandáinak háború utáni dallamkészletét. A felvételek sorát az Ipoly mentén elterjedt férfitáncok zenéje kezdi meg. A zenészeink által „sásvári verbunk”-nak nevezett tánc dallamát (6/1) egy másik szőlisztikus férfitánc zenéje, a ferényei verbunk és frisse követi (6/2). A „szalmatánc” megnevezés (6/3) a kanásztáncnak máshol botok fölött, itt két hosszú, keresztezett szalmaszál fölött járt változatára utal. A sort a lakodalmi rítusrend dallamai folytatják, melyeket igyekeztem a menegző folyamatának megfelelően egymás mellé rendezni (6/4-11). A menyasszonykísérő (6/4), a gyertyákkal járt rituális vőfélytánc (6/5), a Kissalló, Kisgyarmat, Kisölved és Zalaba lakodalmaiban kért gazdasszonytánc (6/7)²⁰⁴, vagy a magyar népzene északi dialektusterületén többfelé elterjedt menyasszonytánc (6/9) egyértelműen a magyar zenefolklor új stílusú rétegét megelőző korokban gyökereznek. A hajnali tűztánc (6/11) dallama szintén a palóc lakodalmak egyik látványos, rituális mozzanatához kapcsolódik, amikor is a lakodalmi mulatság lezárásaképpen a násznép kivonul az utcára, tüzet rak, majd e fölött e ifjú párnak, valamint a násznép minden házasodás előtt álló párjának kézenfogva keresztül kell ugrani. A

²⁰⁴ Vö. Tari 2004: 153.

„Megrakják a tüzet...” kezdetű hallgató dallama (6/12) a magyar népzene régi rétegének – Bartók szavaival élve – egyik „csiszolt gyémántja”, melynek változatai a palócföld keleti széléig fellelhetők. Az ezt követő csárdások, asztali nóták és hallgatók dallamait (6/13-21) úgy válogattuk össze, hogy az Ipoly menti lakodalmak, bálók és multságok dallamkészletének megmaradt, folklór zenei részét képviseljék. A „Kalapom a Tiszán úszkál...” kezdetű, szép, régi dallam (6/22) az Ipoly menti pásztorok kedvelt nótája volt, míg a 6/23-25-ig terjedő sorszárok alatt az Ipoly mentén kedvelt katonanótákat válogattam össze. Külön említést érdemel a dallamválogatás két szlovák dallama is. Sem az ipolyhídvégi, sem az ipolypásztói cigányzenészek nem jártak rendszeresen szlovákoknak muzsikálni. A hídvégeket néha ugyan megfogadták Magasmajtényra (Hrušov), de az itteni szlovákok népi tánczenéje nem sokban tért el az Ipoly menti magyarokétól. A „Vínko, vínko, vínko červenno...” kezdetű asztali nóta (6/27) egyike az itteni szlovákok kedvelt dallamainak, bár szerkezete révén a magyar népzenei anyaghoz is harmonikusan illeszkedik. Az ezt követő Garam menti szlovák táncnóta (6/28) is szoros kapcsolatban áll a magyar zenefolklór anyagával, hiszen dallama a XVII-XVIII. században kialakult magyar népzenei dallamréteg egyik jellegzetes típusának szép változata. A hangzó példatár Ipoly menti felvételeinek sora néhány további magyar csárdással (6/29-31), valamint a régióban a közelmúltig fennmaradt karácsonyi kántálás szokásának dallamaival zárul (6/32-33).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 6.

1. Sasvári verbunk
2. Ferenyei verbunk és frisse
3. Szalmatánc (kanásztánc)
4. „Megtörtént a lakodalom” (amikor jönnek a hitről)
5. Gyertyatánc (vőfélytánc)
6. „Széket tettem a lábad alá” (csárdás és gyors csárdás)
7. Gazdasszonytánc (leves-nóta)
8. Lakodalmi csárdások (csárdás és gyors csárdás)
9. Menyasszonytánc
10. „Hej, kendermag, kendermag” (csárdás és gyors csárdás)
11. Hajnali tűztánc
12. „Megrakják a tüzet” (hallgató)
13. „Áll a malom, áll a vitorlája” (csárdás)
 „Túr a disznó, túr a mocsárszélen” (csárdás)
 „Bazsa Mári libája” (csárdás és gyors csárdás)
14. „Árva vagyok, árva” (csárdás és gyors csárdás)
15. „Lassan kocsis, hogy a kocsi ne rázzson” (asztali nóta)
16. „Bújdosik az árva madár” (hallgató)
17. „A becsali csárdába, ecet ég a lámpába’...” (asztali nóta)

18. „Menyecskének nem jó lenni” (csárdás és gyors csárdás)
19. „Rózsa, rózsza, labdarózsa levele” (csárdás és gyors csárdás)
20. „A hídvégi halastó, halastó” (csárdás)
21. „Sej haj, haj, leszakadt a gally” (gyors csárdás)
22. „Kalapom a Tiszán úszkál” (hallgató)
23. „Az Ipolyon megy a hadihaj” (csárdás és gyors csárdás)
24. „Szépen szól a harminckettes banda” (csárdás, katonanóta)
25. Három katonanóta (csárdás és gyors csárdás)
26. „Ablakomba, ablakomba, besütött a holdvilág” (csárdás és gyors csárdás)
27. „Vínko, vínko, vínko červenvo” (szlovák asztali nóta)
28. Garam menti szlovák táncnóta
29. „Kihajtom a libám a gyepre” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Nincsen pénzem, de majd lesz” (csárdás és gyors csárdás)
31. „Sej-haj, ne feküdj a szénaboglya tövébe” (csárdás és gyors csárdás)
32. „Krisztus Jézus született” (karácsonyi kántálás)
33. „Csordapásztorok” (karácsonyi kántáló ének)
 „Mennyből az angyal” (karácsonyi kántáló ének)
 „Vedd fel Orbán a bundádat” (karácsonyi kántáló ének)

Adatközlők

KOZÁK Tibor „Buna” (1933) – hegedű
 SZŐLLŐSI Sándor „Sanci” (1933) – hegedű
 KLEIN Kálmán (1946) – brácsa
 LUKÁCS Miklós (1958) – cimbalom
 SZŐLLŐSI László „Hata” (1934) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. december 20.- 22. között.
 Gyűjtötte: Agócs Gergely

Kozák Tibor „Buna” Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban). 1999.

Szöllősi Sándor „Sanci” Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban). 1999.

Kozák Tibor zenekara Ipolypáztó (v. Hont vm.) 1998.

Balázs András zenekara. Dacsókeszi (v. Nógrád vm.) 1991.

5. Gömör és a nógrádi részek

A szlovákiai magyarok és egyáltalán, a felföldi magyar dialektusterület legaprólékosabban feltárt hangszere zenei hagyományával Nógrád és Gömör tájegységei rendelkeznek. E régió saját gyűjtéseim anyagában is kiemelkedő helyen áll, hiszen terepkutatásaim során a volt Gömör-és Kishont vármegye településein eddig összesen negyvenegy primás játékaról sikerült hangfelvételt készítenem. Általános tapasztalatként összegezhető, hogy a szlovákiai magyar településterület nagyjából Losonctól Rozsnyóig (sőt attól még kissé keletebbre, a Csermosnya völgyéig) tartó szakaszán a vonószekerek – pásztordalok gazdag dallamanyaga által karakterizált – hagyományos repertoárja nagyfokú egységet mutat. A zenekarok hangszerelésének különbségei (a nógrádi részekben a bandákba bekerült a tárogató), valamint a magyar népzene régi rétegéhez tartozó dallamtípusok arányának különbségei e nagy területen belül a további belső tagolást, azaz két területi alegység különválasztását is indokoltá teszik.

Medvesalja

A Medvesalja a Zoborvidék után a felvidéki magyarok talán legalaposabban feltérképezett, egyben egyik legkisebb kiterjedésű néprajzi tájegysége. E kistáj településeinek nagyobbik része: Almágy, Óbást, Egyházasbást, Tajti, Vecseklő és Medveshidegkút (valamint két népesebb pusztája, Belezsér és Bakóháza) Szlovákiához tartoznak, szlovák nemzetiségű lakosságuk aránya viszont máig elenyésző. Két falu tartozik még a Medvesaljához, az országhatár magyarországi oldalán található Cered és Zabar. A Magyar Királyság 1920-ban bekövetkezett feldarabolásáig a Medvesalja területén Gömör-és Kishont, illetve Nógrád vármegyék osztoztak, nagyjából egyenlő arányban. Ám a közigazgatási tagoltság a hosszú évszázadok alatt sem tudta megbontani a medvesaljiak összetartozás-tudatát, s e táj néprajzi képe máig egységes maradt. A falucsoport létezésének első írásos dokumentumai a XIII-XIV. század fordulójának korából származnak.²⁰⁵ Az itt élők a táj adottságainak megfelelően az önfenntartáshoz épphogy csak elegendő minőségű föld művelése mellett a viszonylag nagy arányú állattartással tudták megtermelni az áruba is bocsájtható javaikat. A medvesaljiak az 1600-as évek óta dokumentált, virágzó szarvasmarha-kereskedelmet folytattak, de mindvégig jelentős volt a környező erdőkben makkoló sertés-, illetve a szelíd domboldalakon legelő juhállományuk is. A kézműves háziipar elsősorban a kenderfeldolgozás területén volt számottevő, a házi szövésű vásznat csak az 1960-as években kezdték kiszorítani az ipari textíliák. Ebben a korszakban indult meg a mezőgazdaság szövetkezetesítése is, és ezzel párhuzamosan egyre több medvesalji férfi vállalt munkát a közeli városok (Ózd, Salgótarján, Fülek) nagy léptékben fejlődő iparában.²⁰⁶

A Medvesalja népének összetartozását a közös származástudat mellett nagyban befolyásolta az egységesen katolikus vallás is. A középkor óta folyamatos, felekezeti váltásoktól mentes fejlődés a

²⁰⁵ L. Ila 1976:134-144.

²⁰⁶ L. Paládi-Kovács 1988:190-194.

hagyományos kultúra több olyan archaikus vonását is megőrizte, amelyet más vidékeken eltöröltek a történelem viharai. A római rítus valószínűleg szerepet játszhatott a palóc tömbön belül található barkó etnikai csoport kialakulásában is, mely a medvesaljak másik, büszkén vállalt identitásforrása.²⁰⁷ Gömör, Borsod és Heves környező tájegységeinek magyarsága nem csak a reformáció tekintetében, de a társadalmi rétegezettség eltérő szerkezete (kisnemesi eredetű falucsoportok, bányásztelepülések, fazekasfalvak, stb.) révén is elkülönül a Barkóságtól.²⁰⁸ A medvesalji falvak gazdag, régies vonásokat őrző folklórhagyományára már a magyar néprajzkutatás kibontakozásának kezdeti szakaszában felfigyeltek a kutatók. 1857-ben Reguly Antal, a magyar finnugrisztika egyik legelső, kiemelkedő képviselője a Palócföld falvaiban, köztük a Medvesalja településén is végzett részletes kutatásokat. Ezen az úttján készített feljegyzései, illetve az akkoriban a terepkutatás csúcstechnológiájának számító fotográfiái a palóckutatás értékes forrásainak, egyszersmind a magyar néprajztudomány kialakulása fontos dokumentumainak számítanak.²⁰⁹ A tájegység népzenejének tudományos feltárása Kodály Zoltán 1906-os, zabari gyűjtésével indult meg, de a magyar népzene kutatás másik nagy úttörője, Lajtha László is a közeli Ajnácskőn, 1911-ben rögzítette élete első fonográfós népdalfelvételét. Hogy ezen a vidéken mikor és hogyan indulhatott meg a hangszeres zenefolklor egyik nagy korszakváltása, arról érzékletes helyzetábrázolást kaphatunk egy füleki ügyvéd, Pap Gyula 1865-ben megjelent, *Palóc népköltemények* című gyűjteményének előszavában: „Ezélült kedvenc zenéjük a duda volt, de ez már nagyobb részt elveszett, s mai napság itt ott látni csak egy egy szomorú dudást pedig még ezélült néhány érvel is ez mulattatá őket lakomájokban, ezen járta a lakodalmasnép úgy a sebes kopogót, mint a szomorú verbunkot.”²¹⁰ A XX. századi magyar népzene kutatás palócföldi tanulmányai azt mutatják, hogy e váltás folyamata nem ment végbe mindenhol egységesen, és bő nyolcvan esztendő átölelt. Bár saját gyűjtéseim során kiderült, hogy a Fülek környéki falvakban még az 1930-as, 40-es években is működtek dudások²¹¹, úgy tűnik, a vonószena a Medvesalja zenei életében ennél lényegesen korábban szervesülhetett. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy az itteni cigányzenekarok dallamkészletében találkozhattunk a vidék archaikus népzenei dallamvilágának összes alaptípusával. Ehhez természetesen hozzájárult az is, hogy a Medvesalja nagy arányú állattartása, s ezzel összefüggésben a régies vonásokat őrző pásztor életforma hangsúlyos jelenléte a folklór megannyi értéke mellett a dallamkincs mélyrétegeit is folyamatosan életben tartotta. A vonószenekarok hagyományában viszont ezen a vidéken találunk egy első hallásra feltűnő különbséget is. Elmondhatjuk, hogy az Ipoly mente középső szakaszától a Medvesaljáig tartó régió a magyar nyelvterület egyetlen olyan tája, ahol a cigánybandák hagyományos hangszerkészletébe bekerült a tárogató. Ezzel kapcsolatban szembeötlő, hogy míg Nógrád délebbi vidékein a pásztorok az ezredfordulóig megtartották a furulyát és a dudát, addig ezen a területen a pásztorok régi hangszerkultúrája az 1980-as évekre szinte teljesen visszaszorult és átadta helyét a

²⁰⁷ Vö. Paládi-Kovács 1982

²⁰⁸ Vö. Paládi-Kovács 1988:165-190.

²⁰⁹ L. Reguly 1994.

²¹⁰ L. Pap 1865:4

²¹¹ A gyűjtés során a következő, az 1930-as években még aktív Fülek-környéki dudások ténykedésére derült fény: Fülekplis - Göndör Mátyás, Perse - Serfőző József, Csákányháza - Darabos János. A vidék dudazenéjének egyetlen hangzó felvételét Gömörpéterfala - Kísérőpusztán rögzítette Manga János az 1930-as években. MH 4373a-d.

tárogatónak. A két jelenség minden bizonnyal nem független egymástól. Hogy a mai, „modern” Schunda-tárogató feltűnő népszerűsége a Medvesalján és a nógrádi részek szlovákiai szakaszán összefügg-e Bél Mátyás 1735-ből származó feljegyzésével, mely szerint abban az időben elterjedt volt, hogy a nógrádi köznemesek temetési menetét hagyományosan két „sípos” vezette²¹², azt már talán soha nem fogjuk megtudni. Hogy e hangszer a medvesaljiak és velük együtt sok más felvidéki atyáink magyar identitásának egyik következő, újkori pillérét alkotta meg, az viszont bizonyos.

„Népzenei karbantartás”: Fülel - Medvesalja

Amikor e sorok írója megkezdte jelen fejezet anyagának és szereplőinek ismertetését, mindenekelőtt fel kell fednie elfoglaltságát, hiszen még ha a sors véletlene folytán nem is e tájon született, Fülel városát, illetve annak közvetlen környékét tekinti szűkebb pátriájának. A nyájas olvasó ezért talán megbecsújtja nekem a jellemzés tényanyagán túlmutató, kissé személyesebb hangvételt. Fülel ma Közép-Szlovákia déli részén, az országhatár által kettéosztott nógrádi régió keleti szélén található. Régi, középkori várát, amelynek romjai ma is állnak, az írott források 1242-ben már mint létező erődöt említik. Fülel a török időkben nagy jelentőségű város lett, hiszen Buda elesével a megmaradt királyi Magyarország végvári övezetének egyik központjává vált, a vár stratégiai jelentősége pedig úgy megnőtt, hogy a Felvidék kulcsaként emlegették. Birtoklásáért ezekben a zavaros időkben véres harcok dúltak nemcsak a törökök és a keresztény hadak, hanem az egymásnak feszülő „hazai” erők között is. Füleket és környékét ezek a csatározások is jócskán megviselték, de amikor Thököly 1682-ben lezajlott ostromának során a város porig égett, a várat pedig lerombolták, a térség fejlődése hosszú időre visszaesett. Fülel fejlődésének újbóli fellendülése a XX. század első éveiben indult meg.²¹³ A vár tövében vasútállomások, gyárak és munkáskolóniák létesültek, s a város felduzzadt lakossága az ipar és a kereskedelem mellett a közösségi tevékenységek terén is új fejezeteket nyitott. A vallási és karitatív egyletek, iskolák és sportklubok mellett a szórakozás új helyszínei is kialakultak. A művelődés magasabb színvonalára vágyó polgárság számára megnyílt a Vigadó, a „köznép” pedig több vendéglőben, köztük a (valljuk be őszintén: gyenge minőségű borainkat tároló) pincesoron kialakított borozóban is megtalálhatta a kikapcsolódás lehetőségeit. Fülel ma lakótelepekkel, bevásárlóközpontokkal, gimnáziummal, múzeummal, ipari és egészségügyi létesítményekkel „felszerelt”, több, mint tízezer lelket számláló regionális központ, amelyben a magyarok számaránya évtizedek óta hetven százalék körül mozog.

Balogh „Savanya” Zoltán zenekarának bemutatását kezdjük talán egy első látásra könnyen elfogadható, mégis érdekesen sántító kijelentéssel, mely szerint a lemezen szereplő zenészek a város nagy múltú cigánybandáinak utolsó hírmondói. E megállapítás egyfelől helytálló, hiszen Füleken nagyapáink legénykorában, a két világháború közti időszakban több kiváló cigányzenész-dinasztia is szolgált a lakodalmak, mulatságok vagy ipartestületi bálók zenei igényeit. A hangzó példatárban hallható zenekar (7/1-27) stúdiófelvételeinek idejére viszont már Dundi, Vitéz Ali, Huszi, vagy Kapuszájú bandáinak hírmondója sem maradt, s a városban alig lakott annyi muzsikos, hogy össze

²¹² L. Bél 1984:137

²¹³ Vö. Borovszky 1911:41-43.

tudjon állni egy teljes, hagyományos cigányzenekar. Másfelől, ha áttekintjük lemezünk szereplőinek adatait, kiderül, hogy az összes itt hallható zenész a szomszédos, (néhai) Gömör és Kishont vármegye valamelyik közeli falujában született (a felvételek cimbalmosa nem is költözött ki a szülőfalujából, haláláig Balogfalán lakott). Életük mégis összefonódott a várossal, amely a vendéglők, illetve a társadalmi élet megannyi ünnepi eseménye révén, ha nem is mindig rendszeres, de legalább a tanult szakmájukból származó kereset lehetőségével vonzotta őket magához. Muzsikusaink a zenélés mellett a pártállami időkben mind különféle egyéb, „jegyzett” foglalkozásban is kénytelenek voltak elhelyezkedni. Többségük a füleki zománcgyárban, vagy a bútorgyár valamelyik üzemében vállalt munkát. A zenekart vezető Balogh „Savanya” Zoltán viszont ezen a téren is kiemelkedett a zenészkollégák sorából. A hetvenes évek végétől ő volt a város egyik postása, majd az 1989-es fordulat után több üzleti vállalkozást is beindított. A budapesti stúdiófelvételek idején Füleken egy kávézó, valamint egy zálogház tulajdonosának mondhatta magát. A zenekar összetétele megegyezik a Fülek környéki vonósbandák általános hangszerelésével, és a játéktílus is szervesen illeszkedik abba a hangzásvilágba, amelyet e tájon a korábbi gyűjtések során alkalmam nyílt megismerni. A primás itt is a dallam főhangjainak nyomatekösítésével mintegy kijelöli a muzsika fő irányait, a díszítés a másodprimás feladata (a terciszólam kialakítására valahogy nem alakult ki az igény). A tárogató elengedhetetlen tartozéka a bandának, és szerepében is a hagyományos, díszített dallamjáték dominál. A brácsa, a bőgő és a cimbalom összjátéka helyenként a klasszikus műzene világát idéző, fejlett harmóniaérzékeléssel jellemezhető.

Ahhoz, hogy bemutathassam a gyűjtés zenei anyagát, előljáróban fel kell oldanom egy következő, a földijeim szemöldökét bizonna magasba rántó ellentmondást. Jelen fejezet alcímében ugyanis egy olyan tájnév szerepel, amelyhez Fülek városa soha nem tartozott. A Medvesalja még csak nem is a város szűkebb övezetét képezi, hiszen legközelebbi faluja Fülektől 19 kilométerre található. Fülek mégis évszázadok óta a mikrorégió természetes vásároló központjának számít. A medvesaljiak ma is (kivéve a szintén ide tartozó, de a határ magyar oldalán maradt Cered és Zabar lakosságát) ide ingáznak munka után, ide járnak piacozni, tanulni, és itt intézik ügyes-bajos hivatali dolgaik nagy részét. Amikor a falu már ezen a tájon sem tudta eltartani saját hivatásos zenészeit, a jobb megélhetés reményében a medvesalji cigánymuzsikusok többsége is Fülekre költözött. A medvesalji magyarok ugyanakkor még hosszú ideig igényelték a vonósbandák zenei szolgáltatását. Ez jótékonyan hatott a füleki cigányzenészek – köztük Balogh „Savanya” Zoltán és zenekara – dallamkészletének „népzenei karbantartására”, hiszen a hagyományaihoz még a tágabb környezethez képest is konzervatívabban ragaszkodó Medvesalja lakosságának zenei igényei a közelmúltig szigorúan megkövetelték a repertoár folklór zenei részét is. Nem véletlen tehát, hogy a dallampéldák zenekari felvételeit két medvesahidegkúti énekes, Mag Deme Ilona és Mag Tamás István dalai egészítik ki. A gazdag medvesalji dalhagyományból a lemezen hallhatunk balladákat (7/2-3, 7/13, 7/23), betyárnótákat (7/6-8) és lírai dalokat (7/4-5, 7/19, 7/25), juhásznótákat (7/3, 7/16-18, 7/21, 7/24), katonanótát (15), karácsonyi köszöntőt (7/11-12), illetve a lakodalom rítusrendjéhez tartozó dallamokat (7/26-27). A zenekari felvételek többsége is ezekhez illeszkedik, így a tánczenei dallamfüzérek dallamai is főként a medvesalji lakodalmak és táncmulatságok hangulatát idézik.

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 7.

1. „Szombat este nem jó citerázni” (csárdás)
„Harangoznak a faluba, haza kéne menni” (csárdás)
„Erdő szélén sátoroznak az oláh cigányok” (csárdás)
„Kútágas, gémesből” (friss csárdás)
2. „Besütött a nap a báró ablakán”
3. „Besütött a nap a báró ablakán” (hallgató, csárdás és friss csárdás - juhásznóta)
4. „Már minálunk learatták az árpát”
5. „Már minálunk learatták az árpát” (asztali nóta)
6. „Ez a ló, ez a ló”
7. „Fehér László lovat lopott” (hallgató - ballada)
8. „Zúg az erdő, zúg a mező”
9. Medvesalji csárdások (csárdás és friss csárdás)
10. „Két ujj van, két ujj van a ködmönnek” (ugrós)
11. Két karácsonyi ének
12. „Pásztorok, keljünk fel” (karácsonyi köszönető)
13. „Jó estét, jó estét, Sági bíró asszony” (ballada)
14. „Jaj, de sáros, jaj, de poros az az út” (hallgató, csárdás és friss csárdás - juhásznóta)
15. „Megy a nap lefele”
16. „Magas hegyen lakom” (hallgató - juhásznóta)
17. „Ködellik a Mátra”
18. „Amott van egy nagy ház” (hallgató, csárdás és friss csárdás - rabének, juhásznóta)
19. „Viszi a víz a hidegkúti rétét”
20. „Szépen úszik a vadkacsa a vízen” (csárdás)
„Ősszel érik, babám, a fekete szőlő” (csárdás és friss csárdás)
21. „De sok falut, de sok pusztát bejártam” (hallgató - juhásznóta)
22. „Ablakomba, ablakomba, besütött a holdvilág” (csárdás)
„Csúszó, mászó, fülbemászó” (friss csárdás)
23. „Megöltek egy legényt”
24. „Teremtéskor meghagyta az Úristen” (hallgató, csárdás és friss csárdás - juhásznóta)
25. „Sej, bádokolják az újbásti templomot”
26. „A füleki bírónak” (csárdás)
„Széket tettem a lábad alá” (csárdás és friss csárdás)
27. „Ha a dunna szólni tudna”

Adatközlők

BALOGH Zoltán „Savanya” (1945) – hegedű (prímás)
CSONKA Elemér „Tótgyerek” (1938) – hegedű (másodprímás)
BOTOS József „Kasus” (1936) – brácsa
HORVÁTH Dezső „Szencser” (1933) – tárogató
BALOGH Antal „Békás” (1927) – cimbalom
CIBULA Károly „Karinko” (1949) – bőgő

MAG DEME Ilona (1925) – ének
MAG TAMÁS István (1914) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. május 17-19. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Csonka Elemér „Tótgyerek” – hegedű, ismeretlen harmonikás, Horváth Dezső „Szencser” – tárogató,
„Öreg Berta” – nagybőgő, Balogh Antal „Békás” – cimbalom. Fülek (v. Nógrád vm.), 1970-es évek

Horváth Dezső „Szencser” – tárogató (Budapesten, a Fonó Budai Zeneházban), 2000.

„Kapuszajú” – primás, „Deka” Dezső – brácsa, Balogh Árpád „Bero” – tárogató
Fülek (v. Nógrád vm.) 1970-es évek

Balogh „Savanya” Zoltán – másodprímás, Botos „Savanya” Ernő – brácsa, „Dezső” – prímás, ismeretlen bőgős és tárogató. Fülek (v. Nógrád vm.), 1960-as évek.

Gyermek cigányzenekar az iskolai majálison Fülek (v. Nógrád vm.) 1930. június 29.
(Forrás: Iskolai krónika – Állami elemi iskola Fülek, 1922-1933.)

Gömör

Az egykori Gömör vármegye a Gömör-Szepesi érchegység, a Bükk és a Gömör-Tornai karszt között elterülő természetes medencében alakult ki. A középkor eseményeit kutató magyar történészek azt valószínűsítik, hogy a magyar honfoglalás idejében ezen a területen kabar törzsek is letelepedtek.²¹⁴ A megye helynévanyagában az egyetlen Sajókeszi kivételével nem is találjuk nyomát a hét magyar törzs neveinek (szemben például a szomszédos Nógrád megannyi -megyer, -gyarmat, -tarján, stb. nevű településével), emellett számos, magyarok lakta gömöri falu nevének forrását kipsak-török eredetű szavakban találjuk. Ilyen maga a Gömörnek nevet adó kifejezés is, mely 'gümür', 'kömür' alakban a mai kipsak nyelvekben is (fa)szenet jelent. Ez a névadás összefügghetett a középkor óta dokumentált gömöri ércbányászattal is, de valószínűbb, hogy a szó már személynévként – a megye első székhelyéül szolgáló (sajó)gömöri vár első tulajdonosának, vagy nemzetségeinek nevéként – szállott a területre. Hogy a honfoglalás korában történő betelepülés népességében a kabarok milyen tényleges arányt képviseltek, vagy hogy milyen nyelvet beszélhettek, már talán soha nem tudjuk meg. Az 1190-es években keletkezett, a magyar nyelv legkorábbi összefüggő szövegemlékeként ismert Halotti beszédet viszont az újabb kutatások szerint éppen egy gömöri település: Rimajánosi gyülekezete használta.²¹⁵ A ma Gömörnek nevezett néprajzi tájegységen (melynek területe nagyjából egybeesik az 1806-ban egyesült Gömör-és Kishont vármegyéjével) viszont nemcsak magyarokat találunk. A régió déli, lankásabb területeit benépesítő magyarok mellett az északi hegyvidék lakossága már a középkorban is szláv volt, s a magyar, illetve a szlovák többségű települések között ma is egy viszonylag éles nyelvhatár vonható.²¹⁶ Az északi bányavidék településközpontjaiban emellett már a XV. századtól megjelentek a német telepek (ők voltak a gömöri „buliner” etnikai csoport ősei), sőt, a megye székhelyéül évszázadokon keresztül szolgáló Rozsnyó (Rosenau) városát is németek alapították. A terület nemzetiségeinek számbavételénél nem lehet megkerülni a cigányokat sem, hiszen Gömörben már az 1913-as népszámlálás adatai szerint is feltűnően magas volt cigányság számaránya. A mezőgazdasági, illetve ipari-kézműipari termelés, és ezzel szoros összefüggésben a hagyományos kultúra átlagon felüli gazdagságának hátterében a gömöri táj természeti kincseinek változatossága áll. Az ércbányászatra és az erdei faszénégetésre épülő vaskohászat, a vashámorokra és a fakitermelésre támaszkodó szerszámpar, a kiváló minőségű tűzállóagygag-lelőhelyek környékén kialakult fazekasság, vagy a nagy arányú juhtenyésztés nagyban kihatott e táj kulturális arculatának kialakulására. Gömör, ez a meglehetősen tagolt, több mint 4000 négyzetkilométeren elterülő régió természetesen több kisebb földrajzi egységre, illetve néprajzi kistájra tagolódik. A magyarok ezek közül a Rozsnyói Bányavidéket, a Karsztvidéket (Szilicei Fennsíkot), a Szárazvölgyet, a Sajó és a Rima kiszélesedő folyóvölgyi lapályát, illetve az ezekbe ömlő patakok (Vály, Balog, Túróc, Murány) völgyeit, a gömöri agyagövezet fazekasfaluinak egy részét, valamint a katolikus Barkóság és Medvesalja településeit lakják. A trianoni döntést követően Gömörnek csak egy szűk délkeleti sávja maradt magyar fennhatóság alatt (összesen 22 község, valamint Putnok városa), az elcsatolt, ma Szlovákiához tartozó területeken 130 településen található magyar többségű lakosság. Az itt élő magyarok mind a palóc nyelvjárást beszélik, ezen belül pedig a keleti palócokhoz tartoznak.

A gömöri zenefolklór értékeinek felfedezése a XVIII. században vette kezdetét. A cigánymuzsikusok által szolgáltatott vonószénéről szóló első magyarországi híradások egyike is innen származik; a sajógömöri

²¹⁴ L. Ila 1976:143, Györffy 1990: 83-93.

²¹⁵ L. Mezey 1971

²¹⁶ Vö. Keményfi 2002.

Cinka Pannát (1711-1772) a korabeli források már egy népes muzsikuscsalád tagjaként mutatják be.²¹⁷ Gömöri településekről (Bátka, Hanva, Osgyán, Putnok, Rimaszombat, Zádorfalva) gyűjtött népdalok sűrűn előfordulnak a XIX. század legnagyobb magyar népzenei gyűjteményének számító, 1873 és 1896 között Bartalus István által kiadott *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* lejegyzései között is.²¹⁸ Bartók Béla érdeklődése a népzene iránt itt, Gömörben, a Murány völgyében megbúvó Gerlicpusztán vette kezdetét²¹⁹, és 1906-ban Kodály Zoltán is megtegte első gömöri gyűjtőútját.²²⁰ Lajtha László 1911-ben, szintén ezen a vidéken, a gömöri Ajnácskőn készítette az első népzenei fonográf-felvételt, és a felvidéki vonósbandák játékát rögzítő első magnetofonszalagos gyűjtések is itt készültek (Manga János 1961-es berzétéi²²¹, illetve Sárosi Bálint 1963-as alsókálósai²²² felvételei során). Talán nem véletlen, hogy ilyen előzmények után éppen a gömöri magyar falvak népzeneje lett az 1970-es években kibontakozó magyarországi táncházmozgalom legismertebb felvidéki muzsikája.²²³

Alsókálósa – Sandrikék

Alsókálósa Szlovákia rimaszombati járásának keleti peremén, a volt Gömör-és Kishont vármegye közepén, az észak-déli irányban a Sajó vize felé igyekvő Vály patak jobb partján helyezkedik el. A patak mentén található települések: Felsővály, Bikszög, Alsóvály, Mihályfala, Gergelyfala, Felső-, vagy Kiskálósa, Alsókálósa és Füge (a helyiek tájnyelvéen Fige) lakosságának több mint 90 százaléka magyar nemzetiségű. A magyarok túlnyomó többsége a református felekezethez tartozik, a magyar anyanyelvű cigányság, melynek számaránya az utóbbi két évtizedben jelentősen megnövekedett, viszont katolikus vallású. A völgy kisszámú szláv lakosságát zömében az 1946-47-ben lezajló lakosságcsere következtében Magyarországról ide telepített szlovákok, illetve ezeknek leszármazottai alkotják. Ez az együttélés viszont, a hagyományos kultúra visszaszorulásával is jellemezhető, azóta eltelt néhány évtized alatt, már nem tudott kitermelni a völgy etnográfiai jellegében érzékelhető interetnikus kölcsönhatásokat. A Vály-völgyi magyar falvak többsége úgynevezett kuralista település, azaz lakosainak jelentős hányada (a „tősgyökeres” családok túlnyomó többsége) nemesi eredetű. Ezek a kisnemesek a magyar köznemesség sok más közösségéhez hasonlóan nem elsősorban a vagyoni helyzetük révén emelkedtek ki a paraszttársadalomból.²²⁴ Az a tény, hogy 1848-ig nem adóztak, kétségtől elvonulni is jelentett, bár a tehetősebb parasztgazdák sokszor vagyonosabbak voltak, mint egynémely kutyabőrrel büszkélkedő „hétszilvafás” birtokos. A Vály völgyén olyan esetekről is tudtak, amikor egy-egy gazdagabb parasztnak nemes ember volt a juhásza. A jobbágyfelszabadítás után, az általános adókötelesség bevezetésével ez a helyzeti előny ugyan megszűnt, az élet megannyi területét, köztük a hagyományos kultúra nagy jelentőségű tartományait is szabályozó mentalitás viszont alig változott valamit. A Bodon, a Forgon, a Kalas, az Óváry, a Kálmánczy, a Balajthy, a Beke, vagy a Vályi családok a XV. század elejétől datálják a jelenlétüket, és ez a tudat, illetve a nemesi virtus azt diktálta, hogy a legkisebb közösségi összefogotat is a lehető legnagyobb pompával tartsák meg. Ez pedig (legalábbis az utóbbi kétszáz

²¹⁷ L. Sárosi 2004: 20-24.

²¹⁸ L. Paksa 1988: 49-60, 161-247.

²¹⁹ Igaz, vendéglátói szolgálója, Dósa Lidi, akitől az első népdalokat feljegyezte, a marosszéki Kibédől származott.

²²⁰ L. Ág 2001.

²²¹ AP 16916 a-j. Megjegyzendő, hogy a támlapon csak a gyűjtés helye, Szadvárbors, illetve Szilice van feltüntetve, holott a felvételek primása, zenekarának többi tagjával együtt Berzétén lakott.

²²² L. Tari-Vikár 1986: 4/4a-b., AP 5909, 6349.

²²³ Ehhez jelentősen hozzájárult az alsókálósai Molnár László primás játékának lejegyzéseit tartalmazó, elsősorban táncházzenészeknek szánt, hangzó melléklettel ellátott módszertani segédanyag megjelentetése. L. Varsányi 1994.

²²⁴ Vö. B. Kovács 1991.

esztendőben) azt jelentette, hogy a bálók és lakodalmak mellett az eljegyzéseket, a nemzeti gyűléseket, később a születésnapokat és „névestéket”, de még az olyan közös munkaalkalmakat is zenészővel ékesítették, mint a disznótör, a kukoricafosztó, vagy a dohánysímító. A kismemesi hagyomány értékrendje határozta meg azt is, hogy már a XIX.-XX. század fordulóján, a Vály-völgy legkisebb falvaiban is megnyiták a tánciskolák, melyeknek szintén fontos szereplői voltak a cigányzenekarok. Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy lássuk, milyen átlagon felüli keresletet jelentett mindez e táj cigányzenészei számára. A zenekarok dallamkészletében ugyanakkor – Gömör más tájegységeihez hasonlóan – jelentős helyet foglalnak el a környék hangszeres népzenejének legarchaikusabb rétegéhez tartozó juhásznóták. E dallamcsalád helyi típus- és változatgazdagsága is jelzi, hogy a kismemesek mellett a pásztorokat tekinthetjük a Vály-völgy zenei kultúráját erősen karakterizáló másik társadalmi csoportjának. A zenészek elmondása szerint a Demeter-napi juhászbálók, vagy a pásztorcsaládok lakodalmi és egyéb ünnepi összejövetelei számítottak a közelmúlt legkiemelkedőbb muzikálási alkalmainak.²²⁵

A népzene kutatás ennek a pezsgő zenei életnek (sajnos, leginkább már csak az „utóélet” korszakában), Alsókálósán is dokumentálta a nyomait. A faluban az 1940-es, -'50-es években négy zenekar működött, Horváth Kálmán, Gazsó Ernő, Horváth Andor és Molnár László primások vezetésével. Ez utóbbi zenekarban indult el a hangzó példatár alsókálósai lemezei főszereplőjének, Molnár Géza „Sandrik” primásnak szakmai pályafutása is. Miután Szútorban Molnár „Szútori” Jenőnél kitanulta a mesterséget, nagybátyja, Molnár László mellett lett másodprimás. Ezzel a bandával járta az alsókálósai zenekarok hagyományos működési körzetének vidékeit. Ez a körzet magában foglalta a Rimaszombat és Tomalja közé eső három patak völgy magyar lakta településeit: a Balog völgyén Bátkától Nagybalogig, a Vály-völgyön Fügetől Felsővályig, a Türoc patak mentén pedig Visnyótól Méhi falujáig jártak a legtöbbit muzsikálni. Ezen kívül a távolabbi Murány-völgy magyar falvait is kiszolgálták, és néha megfogadták őket kelet felé, a Sajó mente Pelsőcig tartó szakaszán, illetve délnyugati irányban, a Rimaszombaton túli Barkóságon élő magyarok is. Elmondása szerint szlovákoknak csak elvétve muzsikáltak, saját, cigány közösségekben viszont gyakran megfogadták őket. A nyolcvanas évek elején Sandrik a zenekarban átvette korosodó nagybátyjától a primás szerepét, majd a kilencvenes években a banda a rendszeres muzsikálási alkalmak hiányában gyakorlatilag feloszlott. A lakodalmak és bálók tánciskisrétét egyre gyakrabban bízták különféle könnyűzenei hangszerelésű formációkra, az egyéb alkalmi meghívásokra pedig nemcsak Sandrik, hanem a környék más primásai is rendszerint igényes zenészekből álló, mégis alkalmi társulatokat verbuváltak maguk mellé. Ilyen „felállításban” érkeztek Sandrikék az Utolsó Óra program stúdiójába is, de ez a körülmény a felvételekenkevessé érződik. A néhány esetlegességet inkább az okozta, hogy a kérdéses során sokszor olyan dallamokat is felidézünk, amelyeket zenészeink évtizedek óta nem játszottak. Molnár Géza „Sandrik” 2008 őszén távozott az élők sorából.

A hangzó példatár alsókálósai felvételein a dallamokat megkíséreltem úgy válogatni, hogy azok híven reprezentálják Molnár Géza „Sandrik” dallamrepertoárjának folklór zenei rétegét. Mivel a különféle polgári eredetű táncok dallamainak nem alakultak ki helyi változatai, a tánczenék közül a dallamválogatás mindkét lemezen a legnagyobb arányban csárdásokat hallhatunk. A csárdás zenészeink tudatában egységes képet mutatott, de a gyakorlatban kötelezően két - lassú és friss részből állt. A friss részt a „gyors csárdás” megnevezés mellett még „felvágva”, „felvágosan” kifejezésekkel is jelölték. A csárdás mellett, amelyet maig a vidék élő néptáncának tekinthetünk, az idősebb korosztály tánckészletében a közelmúltig megtalálható volt a Vály völgyén „Vasváné”-nak nevezett verbunk is. Az alsókálósai a dallam más táji

²²⁵ Vö. Agócs 1994.

változataihoz hasonlóan lassú és friss részből áll. Jellegzetessége az, hogy miközben Gömör más vidékein a verbunk friss részét egy külön, csak ehhez a szakaszhoz használt dallamrész képezi, itt, a régió központi területein a verbunk frisséhez a lassú rész dallamszakaszainak „felvágott” változatait muzsikálják (8a/4). A zenészek szóhasználatában bizonytalan „csordás-kondás verbunk”, vagy „lakodalmi dúvás táncnóta” megnevezésű, lakodalmi mulattató funkcióban fennmaradt, gyorsdúvó-kísérettel jellemezhető dallamok egy, az élő tánckészletből a gyűjtések idejére már kikopott, régies férfítánc-fajta nélküli meglétére engednek következtetni (8a/1). Az itt élő pásztorok hagyományőrző életformája kihatott a táncéletre és a zenei hagyományokra is. Ennél a társadalmi rétegnél az említett táncok mellett a gyűjtések folyamán még dokumentálni tudtuk az archaikus pásztorbotlót (itt: „botostánc”) is, melyet többnyire juhászka-párral, vagy gondosan kikészített barkócafa-pásztorbottal táncoltak. E tánc kíséredallama lehetett bármelyik juhásznóta csárdás változata, rendszerint a megrendelő pásztor saját nótája. A dallamválogatás első lemezére gyűjtöttem össze a verbunkok, régies férfítáncok, illetve többnyire szintén a magyar népzene archaikus rétegéhez tartozó juhásznóták (8a/6-10, 12-15) dallamait. A válogatás második lemezén található a pásztorokhoz szorosan nem kötődő magyar csárdás-dallamok. Ezek között, a magyar népzenei új stílus képviselő melódiai mellett találunk néhány szép, régi dudánótát is (8b/5, 9). Az ide sorolt hallgatók betyárnóták és egyéb, sok szép szövegváltozattal máig gyűjthető népdalok (8b/3, 6) hangszeres változatai. A dallamválogatást záró felvételek közé soroltam a gömöri szlovákok népzenejét képviselő felvételeket (8b/11-14), illetve a helybéli cigányság zenei hagyományának dallamait (8b/15-20). Utóbbiak híven tükrözik a gömöri cigány társadalom rétegzettségét, s az ennek mentén kirajzolódó kulturális határvonalakat is. Molnár Géza „Sandrik” társulatának tagjai a gömöri cigányság zenei hagyományán belül megkülönböztették a magyar anyanyelvű „zenészcigány” (romungro), az „oláh-cigány” (vlašiko) és a „szlovák oláh-cigány” (serviko) dallamréteget. Gömöri cigány népzenei gyűjtéseim alapján magam is úgy látom, hogy ez a különbségtétel a népzene kutatás elemzéseiben is indokoltnak tekinthető.

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 8a

1. Lakodalmi dúvás táncnóta
2. A hajnalutó-ugrás dallamai Uzapaniton
3. „Csípd meg Bogár” és „Pengő csárdás” (gyors csárdás)
4. Vasvárié (verbunk)
5. Az öreg Farkas Géza verbunkja
6. „Kiskálcsi fenyves erdő a tanyám” (juhásznóta)
7. „Vályi lyukas kőbe’ legel egy bakkecske” (juhásznóta)
8. „Szépen legel a kisasszony gulyája” (juhásznóta)
9. „Ködellik a Mátra” (juhásznóta)
10. „Felsütött a nap a báró házára” (juhásznóta)
11. „Amott van egy nagy ház” (rabének)
12. „Lóra csikós, lóra” (juhásznóta)
13. „Megyen a nyáj, meyen a nyáj” (juhásznóta)
14. „Nem messze van ide Kismargita” (betyárnóta)
15. „Lovat loptam, mer’ a babám szerettem” (juhásznóta)
15. „Elveszett a lovam” (juhásznóta)

16. „Haragszik a gazda” (csárdás és gyors csárdás)
„Kiskálósi fenyves erdő a tanyám” (gyors csárdás)

Hangzó példatár 8b

1. „Kálósi bírónak” (csárdás)
„Száz forintot adtam egy pejlőé...” (csárdás és gyors csárdás)
2. „Komámasszony, eresszen fel az ágyra” (csárdás)
„Piros kancsó, piros bor” (csárdás és gyors csárdás)
3. „Három betyár a csárdába...” (hallgató)
4. „Villásfarkú fecske” (csárdás és gyors csárdás)
5. „Veron, lelkem szeretsz-e” (gyors csárdás)
„Pengő csárdás” (gyors csárdás)
6. „Jaj, de sokszor elmondtam, hogy jaj,jaj” (hallgató, csárdás és gyors csárdás)
7. „Száz góré” (csárdás)
„Nincsen pénzem, de majd lesz” (csárdás és gyors csárdás)
8. „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
9. „Most érik a veres szilva” (csárdás és gyors csárdás)
10. „Zúg az erdő, zúg a mező” (csárdás és gyors csárdás)
„Ej, rozmaring, rozmaring” és „Pengő csárdás” (gyors csárdás)
11. „Staré dievky, čo robíte” (szlovák menyasszonytánc)
12. „Na zelenéj lúke kopa sena” (szlovák lakodalmi nóta)
13. „Ej, keď som si pomyslel” (szlovák táncnóta, „duvásan”)
14. „Nevie doktor, čo ma bolí” (szlovák csárdás)
„Borovka, borovka” (szlovák csárdás és gyors csárdás)
15. „Géjla tejlé o khamoro” (cigány hallgató, csárdás és gyors csárdás)
16. „Ha megfogom az ördögöt” (cigány lakodalmi táncnóta)
17. Szlovák oláh cigány nóta (csárdás és gyors csárdás)
18. „Már a nap is, már a nap is lemenőbe van” (cigány lakodalmi táncnóta)
„Lebole e brácsa, lebole e kontra” (oláh cigány csárdás és gyors csárdás)
„Tartozok én a kocsmába...” (cigány gyors csárdás)
19. „Jó lesz veled veszekedni” (cigány csárdás)
„Haluska, vakaróval, savanyított uborkával” (cigány csárdás és gyors csárdás)
20. „Sötét van, nem látok” (cigány csárdás)
„Szivárványos az ég alja” (cigány csárdás)
„Cigány vagyok, jól élek” (cigány csárdás és gyors csárdás)

Adatközlők

MOLNÁR Géza „Sandrik” (1937) – hegedű (prímás)
MOLNÁR Jenő „Szútori” (1935) – hegedű (másodprímás)
BOTOS Béla „Bumbi” (1934) – brácsa
MOLNÁR András (1966) – klarinét
KALOCSAI Tibor „Görccsös” (1958) – cimbalom
ifj. BOTOS Béla „Kisbumbi” (1974) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 2000. január 17-19. között.

Gyűjtötte: Agócs Gergely

Molnár László „Kígyó” zenekara

Molnár Géza „Sandrik”- másodprímás, Molnár Kálmán „Ördög”- brácsás, Kárász Lajos „Virág” – nagybőgős, Ruszó István „Buko” – cimbalmos, Molnár László „Kígyó”- prímás, Seres Kálmán „Fütykő” – kontrás, Molnár Géza – másodprímás. Alsókállosa (v. Gömör-és Kishont vm.) 1955.

Molnár Géza „Sandrik”- primás, Molnár Jenő „Szútoni”- másodprimás, Horváth Attila-klarinétos, Molnár Géza „Gézu” – brácsa, Molnár Kálmán „Ördög”- brácsás, Molnár János – nagybőgős, Molnár Béla-kontrás. Alsókálása (v. Gömör-és Kishont vm.) 1970-es évek.

Molnár Géza „Sandrik”- primás, Balogh Gyula-brácsa (Bátka), Balogh „Radnóti” Rudolf – primás, ismeretlen bőgős, Horváth Attila - klarinétos, ismeretlen harmonikás: Nemesradnót (v. Gömör-és Kishont vm.) 1978.

Gömöri pásztorok és muzsikusaik

A gömöri magyarság zenefolklorjának feltárásán az elmúlt évszázad során tucatnyi hivatásos népzenekutató és még több lelkes, helytörténeti indíttatású, vagy éppen a népzenei mozgalmak irányából érkező gyűjtő munkálkodott. Az általuk dokumentált helyszíni felvételek összességéből megállapítható, hogy a tájegység hagyományos vokális dallamkészletének archaikus rétegét a pásztorokdalossal összefüggő szövegvariánsok uralják.²²⁶ A pásztorokdalok feltűnően magas aránya abból is következik, hogy az elmúlt évszázadok során az állattartás, azon belül is elsősorban a juhtenyésztés végig kiemelkedő szerepet játszott Gömör hagyományos gazdálkodásában.²²⁷ A pásztoroknak a világ zajától és a faluközösségek fokozatos polgárosodásától viszonylag elzárt életmódja ugyanakkor ideális körülményeket biztosított a hagyományos kultúra fennmaradásának. A történeti Felföld tájain a pásztorokdalás szinte mindenhol apáról fiúra öröklődő szakmát jelentett, ami a pásztorság öntudatos, a parasztságtól eltérő identitású társadalmi rendjének kialakulásához vezetett. A társadalmi differenciáltság emellett sok esetben együtt járt a térbeli elkülönüléssel is, hiszen a juhtartás például az egész Palóc-földön nagyrészt a falvak határának távol eső szegleteiben eldugott pusztákon zajlott. E tényezők kialakították a gömöri pásztor-társadalom jól körülírható, a faluközösségek néprajzi jellegétől sok tekintetben eltérő, markáns kulturális karakterét. Mindezek a körülmények oly erővel tartották életben a népzenei régiségeket, hogy az ideérkező, éppen az archaikus dallamokat kereső gyűjtők a gömöri pásztorok körében valóságos aranybányára bukkanhattak. A pásztorok társadalmi szerepe ugyanakkor visszahatott az itteni parasztság zenefolklorjának alakulására is. A gömöri magyarok dallamkészletében fellelhető régi stílusú dallamok vonatkozó (alkalomhoz nem kötött, ereszkedő ívű, kvintváltó, parlando) részét a hagyományörző énekesek a gyűjtések során az ösztönös zeneesztétikai érzék megnyilvánulásként még akkor is rendre juhásznótáknak nevezték, amikor a dal szövegének nem volt semmilyen, a pásztorélethez kapcsolódó vonatkozása. Ez a tény rávilágít arra is, hogy a gömöriek által juhásznótának titulált dallamok valójában a vidék régi zenei arculatát őrizték meg; azt a zenei világot, amely a múltban még a tájegység népzenejére foglalkozástól függetlenül jellemző volt.²²⁸ Amikor az Utolsó Óra program munkálatai a felvidéki szakaszhoz érkeztek, a fentiek szellemében természetes volt, hogy a stúdióba az egyik gömöri zenekarral együtt éneklő pásztorokat is meghívtak. Választásom a Túróc mentéhez tartozó két apró magyar faluban élő, egymással keresztkomáságot tartó, akkor hatvanas éveiben járó „vérbeli” (azaz a szakmát felmenőitől öröklő) juhászra esett. Laczkó János a közeli Beretkén született. Apja, Laczkó Dénes 1944-ben vásárolt földterületet Felsőrás határában (Ilonhalmi pusztát), és itt letelepedve, saját birtokon, saját nyájjal kezdett gazdálkodni. Cselényi József Lőkösön (az itteniek helynév-használatá szerint Lőkösházán), szintén egy pásztorszaládban látta meg a napvilágot. Ő is a „maga gazdájaként” juhászodott, egészen a hatvanas évek elejéig, amikor Laczkó Jánossal együtt belépett az akkoriban alakult helyi földművelő szövetkezetbe. Mindketten innen is vonultak nyugdíjba, az 1990-es évek derekán. Amikor a

²²⁶ Vö. Ág 1974, B. Kovács–Ág 1998, Ujváry 1977, 1980.

²²⁷ L. Paládi-Kovács 1988.

²²⁸ Vö. Agócs 1994.

stúdiómunkálatok előkészítésén dolgoztam, azzal a kéréssel kerestem fel őket, hogy a felvételekhez a környezetükben tevékenykedő, néhai cigányzenekarok megmaradt tagjai közül válasszák ki a nekik legjobban megfelelő muzsikusokat. Prímásként mindketten legénykoruk legkedveltebb mulattatóját, a sajógömöri Farkas Elemért, vagy ahogyan környezete nevezte: Imi bácsit javasolták, aki akkoriban a környék legidősebb zenésze volt.

Sajógömör a megyerendszer megszervezésétől a 18. századig Gömör megye székhelye volt, csak a kis-honti részekkel való egyesítés után veszítette el ezt a státusát. A mára közép méretű faluvá zsugorodott község 810 lakosából a legutóbbi népszámlálás során közel hétszázan vallották magukat magyar nemzetiségűnek, akik viszont a mai szlovákiai magyar közösség egyik legnépesebb evangélikus gyülekezetét alkotják. A község cigányzenészeinek hírnevét a már említett, Czinka Pannáról szóló 18. századi tudósítások alapozták meg²²⁹, s a híres muzsikushölgy tiszteletére Sajógömörön 1992 óta kétfévente prímásversenyt szerveznek. Az itteni vonószene folklórjának hagyományát annak történelmi ívében szemlélve megállapíthatjuk, hogy ha e művelődéstörténeti korszak elején Czinka Panna állt, akkor Farkas Elemér a végét jelképezi. Amikor felkértük, hogy gyűjtési programunkban szerepeljen, ő volt a község egyetlen megmaradt, akkor nyolcvan esztendőes prímása. Az aktív zeneszolgáltatást bő évtizeddel korábban fel is függesztette, s idős korában már csak ritkán muzsikált zenekarral. A gyakorlat hiánya a dallampéldák néhány felvételén hallatszík is, a dallamok néprajzi értéke viszont ellensúlyozza a zenei hiányosságokat. A válogatás másik zenekarát a hanvai Brindzák Tibor „Grúner” prímás vezeti. Hanva ősi település Gömör központi részén, a Sajó síksággá kiteljesedő völgyében. A falut az okleveles források a 13. században említik először, nevét a honfoglaló Hanva nemzetségtől kapta, mely szállásterületének központja volt.²³⁰ A dallamválogatás mindkét prímása egy híres nagybalogi muzsikusnál, Zsíros Ágostonnál tanult muzsikálni. Farkas Elemér a gyűjtés során erről így számolt be: *„Ágoston, Görgökém, az olyan vót, hogy ha ő felvette a hegedűt, mint a madárka – csak ha végigszaladt a hegedűn –, mint a madárka, mikor csicsereg! De csúnya, alacsony, nagy fejű, fekete cigány vót. De a muzsikába’ párja nem vót neki. Ő ha lefeküdt este, álmódott egyet, reggel felkelt, felkapta a hegedűt, nóta lett belőle! Vótak űk hárman testvérek. Ő vót a legidősebb, a középső Elemér vót, de mindenki Petygőnek hívta. A legkisebbet meg Árpádnak hívják, az még most is él, Losoncon lakik. Amígy tanítányi nagy türelmi vót neki, [Ágostonnak] szeretett is tanítányi. Egyszerre több tanítványa is vót neki. Ő beosztotta, hogy melyik napon ki menjen hozzá, de egy nap kettőt is fogadott. Egyszerre többen is tanultak nála, sok tanítványa vót neki. Felvállalta őket, oszt pénzt’ tanított. Három hónapig vótam nála, mentem – mer’ apámnak a sógoráná’ vótam kovártáshoz [t.i. elszállásolva] – oszt vettük sorba a nőtákat. Ő szembeült velem, oszt ahogy ő fogta, én úgy muzsikáltam utána...”*

A hangzó példatár 9. sz. válogatásának dallamanyagában igyekeztem összeválogatni a gömöri juhásznotákat legjellemzőbb típusait úgy, hogy azok a lemezen lehetőleg énekeltek és hangszeres változatban is szerepeljenek. Ezek mellé besoroltam néhány olyan dallamot is, melyek a letűnt zenetörténeti korszakok világának emlékeként élnek a gömöri magyarok hagyományos zenei kultúrájában. Ilyen az a válogatás elején felhangzó, különféle kevert, magyar-szlovák nyelvű

²²⁹ L. Sárosi 2004: 20-24.

²³⁰ L. Illa 1976: 55-70.

szövegváltozatokkal gyűjthető, kanásztánc-típusú dallam is, melynek strófáihoz a későreneszáns magyar vágáns-költészetében találunk párhuzamokat (9/1). Az azt követő asztali nóta a kuruc-kort idéző Rákóczi-dallamkörhöz tartozik, egyes szilágysági változatait maguk a zenészek is „*Rákóczi kesergője*” néven ismerték (9/2)²³¹. A dallamválogatásban a juhásznóták zenekari változatait legtöbbször háromféle – hallgató, csárdás és gyors csárdás, azaz parlando, négygyeddes giusto és kétgyeddes tempo giusto – változatban is előadják. Nézetem szerint ez a sajátosság is a reneszánsz *proportio-gyakorlat* emlékeként rögzült a gömöri hangszerez zenei hagyományban (9/15, 18, 20, 23-24).²³² A dallamválogatás végére a karácsonyi adománygyűjtő kántálás dallamait soroltam be, melyek valójában különféle egyházi népénekek helyi változatai (9/27-28).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 9.

1. „Mikor vótam Magyarország, nekem nem vót semmi” (asztali nóta)
2. „Meghalt a juhász” (asztali nóta)
3. „Az ilonhalmi fenyves erdő a tanyám”
4. „Kiskálosi fenyves erdő a tanyám” (juhásznóta)
5. „Magas kőódalba’ legel egy vadkecske” (hallgató és csárdás)
6. „Amott van egy nagy ház megyeház a neve”
7. „Ködlík már a Mátra, eső akar lenni” (juhásznóta, hallgató)
8. Lakodalmi csárdások
9. „Elmegyek, elmegyek”
10. „Soroznak, soroznak” (csárdás és gyors csárdás)
11. „Lovat loptam, mer’ a babám szerettem” (csárdás és gyors csárdás)
12. „Szivárványos az ég alja” (csárdás és gyors csárdás)
13. „Megyen a nyáj, megyen a nyáj” (juhásznóta, hallgató)
14. „Ősz fele jár már az idő”
15. „Zavaros a Tisza” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, betyárnóta)
16. „Tisza partján elaludtam” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, betyárnóta)
17. „Jaj, de sokat elmondtam, hogy jaj-jaj” (hallgató)
18. „Elveszett a lovam” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, juhásznóta)
19. „Még én akkor tíz esztendő se voltam”
20. „Pince, pince, tizenhárom sor pince” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, juhásznóta)
21. „Ez a birka nem akar itt legelni”
22. „Nem messze van ide Kismargita” (hallgató, betyárnóta)
23. „Lőkösházi gyerek vagyok” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, juhásznóta)
24. „Amott legel, amott legel, amott legel hat pejcsikó magába’...” (hallgató, csárdás és gyors csárdás)

²³¹ Vö. Paksa 1999: 2/42b

²³² Vö. Martin 1980.

25. „Sok irigylem a faluba’...” (csárdás és gyors csárdás)
26. „Száz forintot adtam egy pejlőért” (csárdás és gyors csárdás)
27. „Pásztorok, keljünk fel” (karácsonyi kántálás)
28. „A piac közepén egy zöld almafácska” (karácsonyi ének)

Adatközlők

Sajógömör – Lőkös – Felsőrás (9/2-3, 5-7, 9, 13-14, 16-17, 21-23, 28):

FARKAS Elemér „Imi” (1919) – hegedű
 SERES Kálmán „Fütykő” (1936) – hegedűkontra
 CIBULA Károly „Osgyáni” (1949) – klarinét
 BRINDZÁK István „Túró” (1947) – cimbalom
 CIBULA Géza „Hagyma” (1952) – bőgő

LACZKÓ János (1933) – ének (9/3, 9, 13, 17, 22)

CSELÉNYI József (1932) – ének (9/3, 6-7, 13-14, 16-17, 21, 23, 28)

Hanva (9/1, 4, 8, 10-12, 15, 18-20, 24-27):

BRINDZÁK Tibor „Grüner” (1935) – hegedű (prímás)
 RADICS Dezső „Fótos” (1934) – hegedű (másodprímás)
 VÁRADI Gyula „Mirici” (1928) – brácsa, ének (9/27)
 MOLNÁR József „Fosko” (1933) – cimbalom
 KÁRÁSZ Lajos „Virág” (1924) – bőgő

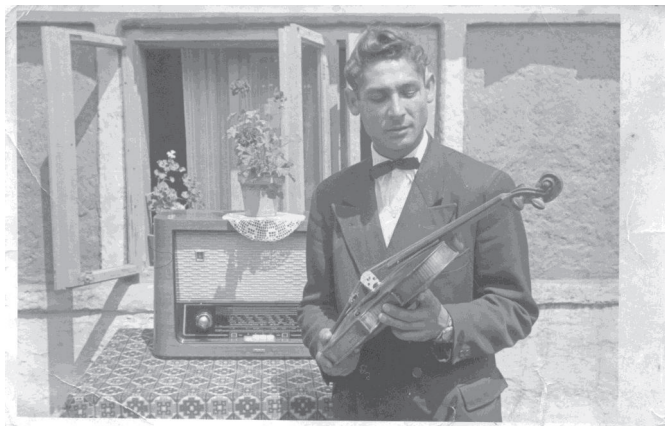
A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. október 18-20. (Sajógömör - Lőkös - Felsőrás), illetve 1999. november 22-24. (Hanva) között.

Gyűjtötte: Agócs Gergely

Radics Dezső „Fótos” zenekara majálison muzsikál.

Brindzák Eduárd- másodprímás, Váradi István „Kopasz” – kontrás, Lontra László – klarinétos, Radics Dezső „Fótos”-prímás, Hugyár Kálmán „Miska” – brácsás, Zsíros Sándor „Csíszár”- nagybőgős. Hanva (v. Gömör-és Kishont vm.), 1980-as évek.

Brindzák Tibor „Grüner” prímás. A háttérben a példaképek modern közvetítőjével.
Hanva (v. Gömör-és Kishont vm.)1958.

Brindzák Tibor „Grüner” zenekara lakodalmoban.

Seres Kálmán „Fütykő” – kontrás, Váradi Gyula „Mirici”- brácsás, Váradi András „Kisbandi” – nagybőgő, Molnár József „Fosko” – cimbalmos, Brindzák Tibor „Grüner” – primás, Horváth Attila-klarinétos, Balogh István „Horthy” – másodprimás. Hanva (v. Gömör-és Kishont vm.), 1992.

Első sor –ülnek: Ikri János-brácsás, Molnár Béla-primás, Csiri László-másodprimás, második sor, állnak: Danyi Zoltán-cimbalmos, Farkas Elemér „Imi”-primás, Ikri Albert-nagybőgő Sajógömör (v. Gömör-és Kishont vm.) 1943

Cselényi József és Laczkó János juhászok Budapesten, a Fonó Budai Zeneház udvarán. 1999.

Farkas Elemér „Imi” - Budapesten, a Fonó Budai Zeneház stúdiójában. 1999.

6. Abaúj-Torna

Az abaúj-tornai térség magyarlakta régióinak hangszeres zenei hagyománya két földrajzilag elkülönülő alegységre osztható. Míg a Felső-Bódva mentéhez tartozó települések zenészei repertoárjában megtalálható a gömöri-északborsodi „klasszikus” keleti palóc dallamhagyomány néhány archaikus típusa, addig a Kassavidék hagyományörző muzsikusai ezeket alig ismerték. A tájegység vonósbandáit ugyanakkor egységes játéktípus jellemzi, melynek kialakulásában fontos szerepet játszott az itteni cigányság elkülönült, autochton dallamhagyománya is.

A Felső-Bódva mente

A történelmi Abaúj-Torna vármegye vízrajzi szempontból két jól elkülöníthető részre osztható. A volt megyeszékhelytől, a mai Kelet-Szlovákia regionális központját alkotó Kassától nyugatra fekvő térség a Bódva, az attól keletre eső vidék pedig a Hernád vízgyűjtőterületéhez tartozik. A két terület közötti vízválasztó a Gömör-Szepesi érchegység keleti nyúlványainak gerince mentén halad, Nagyida térségében egy alig érzékelhető dombháttá szelődül, majd kettéosztja a Cserehát dombvidékét. Talán nem véletlen, hogy a népzene kutatás által feltárt jelenségek eltérései is e vonal mentén rajzolják ki a régió falvai, falucsoportjai közti kulturális határt. Ez a különbség az abaúj-tornai magyarság folklórában érzékelhető a legerősebben, az itt élő szlovákok, valamint a terület cigány közösségei ennél lényegesen egységesebb néprajzi képet mutatnak. A Gömör-Tornai karsztot keletről lezáró Bódva folyó, illetve az azt tápláló patakok völgyeiben található magyar falvak folklórja szervesen kapcsolódik a gömöri és borsodi magyarság hagyományos kultúrájához, míg a Kassa-vidéki szórványok és a Hegyköz magyarajkú lakosságának hagyományos műveltsége a Hernád völgye alsóbb szakaszainak, illetve a Tokajhegyalja polgárosultabb kultúrkörével mutat rokonságot.²³³ A Felső-Bódva mente paraszti közösségeinek, valamint pásztortársadalmának zenei kultúrájában például – az énekelt és a hangszeres hagyományban egyaránt – bőséggel képviselve vannak a magyar népzene régi rétegének veretes dallamtípusai is, melyek a Kassavidék és a Hegyköz magyar zenefolklórából érdekes módon szinte teljesen hiányoznak.²³⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy míg a régies dallamréteg típusai a vokális anyagban erőteljes átfedéseket mutatnak a gömöri magyar népzene dallamanyagával, addig a cigányzenészek kezén ez a rokonság kisebb intenzitással mutatkozik. A régi stílusú dallamréteg zenekari előadásmódjában is tapasztalható eltérés. Míg a gömöri vonósbandáknál a régi stílusú (alkalomhoz nem kötött) parlando dallamok nagy többségét csárdás és gyors csárdás tempóban is muzsikálják, addig a Felső-Bódva mente cigányzenekari gyakorlatában ezt a proportio-gyakorlatot nem sikerült dokumentálni.

Látnunk kell azt is, hogy a tájegység hagyományos kultúrájának fejlődésére nagyban kihatott az 1920-ban véglegesített új, csehszlovák-magyar országhatár felállítása. A határ a Felső-Bódva

²³³ Vö. Kósa 1998: 248.

²³⁴ Vö. Vargyas 2000, Ág 1999b.

mentét elválasztva a folyót övező délebbi falucsoporttól hosszú időre megszüntette az áruknak és kulturális hatásoknak a folyó mentén történő, az Alföld irányába mutató ki-és beáramlását.²³⁵

A Bódva forrását övező hegyvidék völgyeiben a XIII. században türingiai eredetű német bányász, szénégető és kézműves telepések jelentek meg, s az itt kialakított szerszámkovács-hámorai a közelmúltig ellátták a széles környéket acéláruval. Kereskedelmi útvonalai csak dél felé voltak nyitottak, a szepességi területektől a Kojsoi havas és annak rengeteg erdőségei elzárták őket. A Felső-Bódva mente magyarsága így nem a magyar-szlovák, hanem egy rövid, magyar-német nyevhatárszakasz mentén élte mindennapjait. A magyarok a levéltári források adatai szerint a Bódva völgyében Jásztól, az Ida mellékén pedig Nagyidától lefelé, illetve az ezek alkotta vonaltól délre az elmúlt századokban szinte mindenhol túlnyomó többséget alkottak. A Bódva balparti mellékvize, az Ida patak forrásvidékén, valamint a Kojsoi havas déli lejtőin találjuk a tájegység szlovák falvait, melyek hagyományos kultúrája az egyre növekvő, mára negyedmilliós nagyvárossá nőtt Kassa közelsége ellenére sok archaikus vonást őrzött meg. Ezt a kulturális állapotot sokminden egyéb mellett az is jelzi, hogy az itteni asszonyok idősebb korosztálya máig nem vetette le a népviseletet. A Felső-Bódva mente nemzetiségi témozaikját két további etnikum is színezte. A Torna várától északra található Ájfalucska, valamint a Bódva vizén túl, Tornával szemben lévő Horváti lakosainak ősei ruszinok voltak, s ezen a tájon volt található a Trianon utáni Magyarország egyetlen – mára teljesen elnéptelenedett – lengyel nemzetiségi faluja, Derenk is. A cigányság a régió szinte minden településén jelen van, s egyes elszigetelt körzetekben (Csenyéte, Rakaca) mára többséget alkot.²³⁶

A Felső-Bódva mente népzenejének feltárása elég későn indult meg. Kodály Zoltán a magyar nyelvterület északi peremvidékének fokozatos zenei feltérképezése során a gömöri régió keleti pereméig jutott el. Ő jelölte ki az akkor friss diplomás Vargyas Lajos számára a következő kutatópontot, a Felső-Bódva mentéhez tartozó Áj faluját. Az 1940 és 1942 között lebonyolított áji gyűjtés eredményeképpen Vargyas összeállította a falu zenei monográfiáját (az anyag teljes terjedelmében csak 2000-ben tudott megjelenni).²³⁷ A tájegység hangszeres népzenejének dokumentálása még ehhez képest is jelentős késéssel, csak az 1980-as években kezdődött meg, s az e szakterületen azóta felgyülemlett adatok közzététele is eddig csak néhány dallampélda közzétételére szorítkozott. Ezek egy része az áji monográfia hangzó mellékletében jelent meg,²³⁸ a többi Kovalcsik Katalin csenyétei gyűjtésének 2002-ben publikált CD-lemezén hallható.²³⁹

Felső-Bódva menti népzene - Egy táj három zenei arca

Dolgozatom Felső-Bódva menti zenei mellékletének szerplői olyan településeken élnek (Szepsiben és Saccán), melyek a szűkebb környéken élők tudatában elsősorban közigazgatási intézményekkel, gyárakkal, középiskolákkal, lakótelepekkel, kórházakkal, bankokkal, vagy ezekhez

²³⁵ L. Paládi-Kovács 1999: 343-347.

²³⁶ Vö. Bodnár 1999.

²³⁷ L. Vargyas 2000.

²³⁸ Bereczky 1999.

²³⁹ Kovalcsik-Kubinyi 2002.

hasonló, az iparosodást és az urbanizációt jelképező „vívmányokkal” kapcsolódnak össze. A városiasodás folyamata a volt Abaúj-Torna vármegyének e két településén viszont csak az utóbbi ötven esztendőben termelte ki a modernizáció eme látványos szimbólumait. Szepsi – még ha járási székhelynek is számított – a II. világháború utáni évekig soha nem lépte át a kétezeröttszáz lélekszám-küszöböt, és ugyan a középkor óta városi jogállású település volt, máig találkozhatunk itt (kivált a Dancka nevezetű negyedben) kifejezetten a népi építészet stílusában épült, a környező falvak faluképét idéző utcákkal. A hagyomány szerint a Bódva bal partjára épült város a tatárjárást követően a Szepességből ide telepített szászok után kapta meg a mai nevét, az elődjének számító községet a krónikák „Zekeresfalva”-ként említik. Talán a fuvarozásnak ezzel a régi hagyományával függ össze a város másik, kiemelkedő és valaha nagy jövedelmet hozó foglalatossága is. A szepesiek évszázadokon keresztül tevékeny részt vállaltak a borkereskedelemben; a város alatt húzódó, egyes felmérések szerint összhosszában a 30 km-t is meghaladó pincerendszerben érlelték ugyanis a tokaji boroknak a lengyel piacra termelt tetemes részét.²⁴⁰ A szász telepesek hamar beolvadtak a magyar környezetbe, mert amióta csak léteznek feljegyzések a város nemzetiségi összetételéről, azok a magyarok mellett egészen az utóbbi évtizedekig csak elenyésző számban tudósítanak más anyanyelvű lakosok jelenlétéről. Szepsi magyar többségű város maradt a XX. század viharos évtizedei alatt is, a városfejlesztéssel járó folyamatos betelepítések hatására csak a legutolsó, 2001-es népszámlálás adataiban fordult meg az arány a szlovákok javára.²⁴¹ A mára közel tízezer lelket számláló városban az 1930-as évektől megfigyelhető a romungro dialektust beszélő helyi cigányság lélekszámának folyamatos gyarapodása is. Szepsi társadalmi folyamatainak megfelelően az itteni cigányok második, „közlekedő” nyelve a magyar, legnagyobb részük máig a magyar iskolába járatta gyermekeit.

Sacca iparosodása 1960-ban vette kezdetét, amikor a falu határában elkezdték építeni a Kelet-szlovákiai Vasmű irdatlan, 80 hektárra kiterjedő gyárkomplexumát, illetve az ehhez tartozó munkáskolónia lakótelepét és az akkoriban kialakított Kassa-vidéki járás központi kórházát. A korábbi falu végleges felszámolását a Kassa városához 1970-ben történt hozzácsatolása pecsételte meg. Ma az autó ablakából szemlélve a régi Saccára két kis templom, a Semseyek omladozó kastélya és két utcányi, a tömbházak árnyékában megbúvó családi ház (köztük néhány régi parasztház) emlékeztet csupán. Saccát, mint templomos helyet a krónikák 1275-től tartják számon. Először „Ida”, majd öt évvel később „Eghazas Ida” néven említik, mely régi nevét valószínűleg a falun keresztülfolyó Ida pataktól kölcsönözhette. A későbbi falunévvél „Saticha” (1319) és „Sethyche” (1409), majd „villa Saczcza” (1424) változatokban találkozhatunk. A levéltári források a település gazdálkodásában a föld- és erdőművelés különféle ágazatai mellett (köztük a juhászatot több ízben külön dicsérve) kiemelik az Ida vize által hajtott malmokat, illetve azok jövedelmeit. Sacca népesedési adatait a XVIII. század vége óta ismerjük, s ez idők óta a források a falut hol szlovák, hol magyar többségű községként említik. A nagy ipari átalakulást megelőző másfél évszázadban Sacca lélekszáma 600 fő körül mozgott.²⁴²

²⁴⁰ Vö. Sziklay-Borovszky 1896: 351-353.

²⁴¹ Szepsi honlapja

²⁴² Vö. Sziklay-Borovszky 1896: 313.

Dolgozatom hangzó példatárának Felső-Bódva menti muzsikusai, noha régi jó ismerősei egymásnak, soha nem alkottak huzamosabb ideig együtt mozgó zenekart. Amióta alábbhagyott a kereslet a hagyományos vonószene iránt, és ezért (illetve az ebből következő utánpótlás hiján) felbomlottak a régi, jól összeszokott bandák, a különféle, alkalmanként összeverbuvalódott formációkban szoktak együtt muzsikálni. Szepsiben a Bastyúr, a Ribár, a Tamás és a Horváth családok adták a városka és környéke zeneszolgáltató szakembereit. A szépi cigányzenészek a városon kívül a Bódva völgye közeli településeire: Debrődre, Somodiba, Bodolóra, Makrancra, Péderre, Zsarnóra és Jánokra jártak a legtöbbet muzsikálni. Saccán a Bunda család volt a legfoglalkoztatottabb, és tegyük hozzá, a széles környéken az egyik legelismerettebb muzsikusdinasztia. Leggyakrabban az Ida patak völgyének településein: Aranyidán, Idabukócon, Kisidán, Saccán, Nagyidán, Szesztán, Alsó- és Felsőláncon, illetve ezek szűkebb környezetében: Alsó-és Felsőtőkésen, Semsén, Enyickén és Abaújszakályon vállalták a lakodalmak, táncmulatságok és egyéb neves alkalmak zenei szolgálatát. Szépi és Sacca cigánybandáinak tágabb működési körzete viszont magába foglalta a Kassától Tornáig húzódó, délen az országhatár, északon pedig a Gömör-Szepesi érchegység erdőségei által körülhatárolt területet, sőt, a saccaiak emellett időnként megfordultak a Szepességen is, ahol eljártak egészen az Igló környéki falvakig. A gyűjtés közben kirajzolódott az is, hogy míg a szépsiek ezen a kiterjedt körzeten belül elsősorban a magyar közösségeknek muzsikáltak, addig a saccai zenészek a nyelvhatár mindkét oldalán otthonosan mozogtak.

A dallamválogatás első lemezén (10a) is ez a kettősség tükröződik. A példák első felében a Felső-Bódva mente szlovák falvainak muzsikája hallható. Az alsótőkési vőfélytánc, a „družbovsky” másik szlovák neve, a „švečkovy” (10a/1) arra utal, hogy a Vág vonalától az Ipoly mentéig elterjedt lakodalmi gyertyástáncnak valaha itt is élt egy változata; dallama viszont leginkább a közép-erdélyi férfitáncok zenei világára emlékeztet. A sort a lakodalmi szokásrend egyéb mozzanatainak muzsikái folytatják (10a/2, 4-5), valamint az abaúji és szépassági szlovákok (és ruszinok) „do kruta” nevű forgós páros táncának dallamai (10a/3, 6). Az ezeket követő szlovák csárdások (10a/8-13) közé soroltam egy cigánycsárdás-felvételt is, hiszen ennek első dallama egyértelműen szlovák eredetre utal (10a/10). A vidék magyar zenefolklorját képviselő második szakaszhoz való átvezetésként a karácsonyi kántálás dallamai hallhatók (10a/14-16). A Felső-Bódva mente magyar népi tánczenéjét reprezentáló felvételek (10a/17-23) közé is besoroltam egy cigánycsárdás-füzért (10a/19), valamint egy magyar szöveggel énekelt cigány hallgatót (10a/20), melyek dallamai láthatóan a magyar zenefolklor talajában gyökereznek. A zenekar egy Felvidék-szerte, de az egész alföldi dialektusterületen is kedvelt pásztordal szép helyi változatát is eljátszotta (10a/24). Ezt egy elterjedt magyar népdal („Megöltek egy legényt...”) dallama követi, melynek cigány nyelvű szövegváltozatát egyelőre csak itt, az abaúji cigányság körében sikerült rögzíteni (10a/25). A dallamválogatás első lemezét a vidék két menyasszonytánc-dallama zárja, melyek közül a másodikikat a dallamtípus legkeletebbi dokumentált változatai között tartjuk számon (10a/26-27).

Feltűnő, hogy ezen a területen a Felvidék más régióhoz képest a letelepedett cigányság zenefolklorja milyen erősen különválik a többségi társadalom népzenei környezetétől, illetve milyen gazdag, hangszeres formában is szervesült dallamvilággal rendelkezik. Éppen ezért, a hangzó példatár Felső-Bódva völgyi szakaszának második dallamválogatásán a Felső-Bódva mente

cigány-sága autochton népzenei darabjait válogattam össze. Amint az hallható, a Bunda Zoltán és Bastűr Vilmos vezette zenekar a stúdiófelvételek során kiegészült a kiválóan éneklő Bastűr Évával és Bastűr Annával is. Az előadásukban hallható kétszólamú éneklés (szinte végig párhuzamos tere) jellegzetes sajátossága a régió hagyományos cigány dalkultúrájának. A vonós hangzás mellett szeretném szemléltetni, hogy a környék cigány-sága – immár fél évszázada – saját népi hangszereként tekint a gitarra is. A cigány népdalok új kíséretének hangzását a felvételeken Anna férje, Bastűr Bertalan szolgáltatja. A régió romungro közösségeinek népzenejét a hangzó példatárban (10b) a hallgatók (10b/1, 4.1, 6, 8, 15, 17, 21, 23.1) és csárdások (10b/2-3, 4.2, 5, 7, 11, 13-14, 16, 18, 20, 23.2) mellett két, a zenészek által következetesen „cigány fox”-nak nevezett dallam is képviseli (10b/9-10). Ezek valószínűleg egy, a hagyományból kiveszett korábbi táncfajta muzsikájának emlékei. A Felső-Bódva menti cigányok dallamválogatásának zárószámaival egy érdekes folyamatra szeretnék rámutatni. Ezekben olyan dallamok folklorizált változatai hallhatók, melyek előképeit a hatvanas-hetvenes évek popzenei slágerei között találjuk (10b/22, 24). Az igazán érdekes nem is csak az, hogy a szórakoztató könnyűzene dallamai („cigány dzsessz” összefoglaló név alatt) cigány nyelvű szövegekkel élnek tovább, hanem az, hogy ezeket a dallamokat az abaúji romungrok egyes közösségei egymástól jól felismerhetően eltérő, saját változataikban éneklik. A változatképződés pedig biztos jele annak, hogy ezekben a közösségekben még ma is olyan társadalmi állapotok uralkodnak, amelyek lehetőséget biztosítanak a hagyományos szellemi kultúra életben maradásának.

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 10.a

1. Alsótőkési vőfélytánc (družbovsky, švečkovy)
2. „Amikor hozzák a menyasszonyt a vőlegényhez”
3. Márkusfalvi lakodalmi táncnóták (do kruta)
4. „Amikor viszik a menyasszonyt az esküvőre”
5. Szlovák lakodalmi nóták
6. Do kruta
7. „Ej, čarný ší, jak cigan” (szlovák csárdás)
8. „A čhto beŕar na valale, kedz ňe ja” (szlovák csárdás)
9. Szlovák csárdások
10. „Kálo, Kálo, so tu kerdja!” (cigány csárdás)
11. „Añi ñeznam vypovedzec” (szlovák csárdás)
12. Szlovák csárdások
13. „Na koñec valala paŕenočku paŕa” (szlovák csárdás)
14. „Tancujem, tancujem, nožky me ňeboŕa” (szlovák csárdás)
15. „Kristus pan še narodzil” (kántálás szlovákoknak)
16. „Kristus Jézus született, örvendezzünk” (kántálás katolikus magyaroknak)
17. „Jaj, de sokat áztam-fáztam, fáradtam” (magyar csárdás)

18. „Túr a disznó, túr a mocsár szélén” (magyar csárdás)
19. Cigány csárdások
20. „Meg kell a búzának érni” (cigány hallgató)
21. „Nincsen pénzem, de majd lesz” (magyar csárdás)
22. „Búza, búza, búzavirág” (magyar csárdás)
23. Két magyar katonanóta
24. „Amott legel, amott legel, amott legel hat pej csikó magába” (hallgató)
25. „Géjal, more, géjal” (cigány csárdás)
26. „Hej, menyecske, menyecske” (menyasszonytánc)
27. „A mi menyasszonyunk nem lesz többé lány” (áji menyasszonytánc)

Hangzó példatár 10b

1. „Peren prajtjorale” (cigány hallgató)
2. „Adaj djive, trito djives” (cigány csárdás)
3. „Ola roma, ola roma nič na keren, o pohára phagelen” (cigány csárdás)
4. „Börtönbe az uram” (cigány hallgató)
„Kalo, Kalo, so tu kerdjal” (cigány csárdás)
5. „Ajsa romnja mange kampel” (cigány csárdás)
„Akor e čaj barikanji” (cigány csárdás)
6. „Ajsi ternji romnji” (cigány hallgató)
7. „Kokodoj, kokodoj” (cigány asztali nóta és csárdás)
8. „Tuláko som, njič man náne” (cigány hallgató)
9. Cigány „fox”
10. „Ále Rozika” (cigány „fox”)
11. „Čaje, čaje šukar sal” (cigány csárdás)
12. „Phundrav, dale, vudaroro” (cigány hallgató)
13. „Čajori romanji” (cigány csárdás)
14. „Dža čak avri tu lubnjije” (cigány csárdás)
15. „Kalapom a szögge teszem” (cigány hallgató)
16. „Motoris, motoris” (cigány csárdás)
17. „Sírok anyám, sírok” (oláh-cigány hallgató)
18. „Šepšakere roma barikane” (cigány csárdás)
19. „Phenes, phenes, hogy man kames, közbe dilynajes” (cigány hallgató)
20. „Mamo, mamo, kamav romes” (cigány csárdás)
21. „Kaskre ola duj čavore” (cigány hallgató)
22. „Joj mamo, avke ma” („cigány dzsessz”)
23. „Merav, mamo, merav” (cigány hallgató)
„Phadjilja, phadjilja” (cigány csárdás)
24. „Sas man jek piranji” („cigány dzsessz”)

Adatközlők

BASTYÚR Vilmos (1949) – hegedű
BUNDA Zoltán (1930) – hegedű, ének
JANO František (1945) – brácsa
HUDI Július (1979) – cimbalom
BUNDA Béla (1945) – bőgő

BASTYÚR Bertalan (1961) – gitár, ének
BASTYÚR Éva (1968) – ének
BASTYÚR Anna (1963) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 2000. február 7-9. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Bastyúr Bertalan Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban) 2000.

Bastyúr Anna és Bastyúr Éva Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban) 2000.

Bunda Zoltán Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban) 2000.

Bastyúr Vilmos zenekara a „magyar bálon” Szepsi (v. Abaúj-Torna vm.) 1980-as évek

Kassavidék

A Kassavidék természeti környezete az ember megtelepedésének és prosperitásának két előfeltételét is kialakította. Az első az északi hegyvidék és a Hernád lankásabb, helyenként tágas síkvidékké kiszélesedő medencéjének találkozása, mely körülmény itt is (mint bárhol máshol a világon) valóságosan felkínálta az eltérő termelési körülmények egymástól különböző gyümölcseinek cseréjét, azaz a kereskedelem kifejlődésének lehetőségét. A másik, nem kevésbé fontos tény a közlekedési útvonalaknak a Hernád völgyében történő természetes kialakulása volt, hiszen Kassán keresztül vezetett a legrövidebb, illetve legkönnyebben járható út Buda és Krakkó, azaz a magyar és a lengyel királyi központok között. A kedvező földrajzi elhelyezkedés a város és környékének felvirágzását eredményezte. A magyarok megtelepedése ezen a tájon Ujvár megye korai, XI. századi megszervezésének korszakától fogva dokumentált, de az is bizonyos, hogy már a honfoglaló magyarok találkoztak itt letelepedett szláv lakossággal.²⁴³ A két etnikum együttélése a város környékén azóta folyamatos, bár a rendelkezésünkre álló népességösszeírások adatainak tükrében mindig változó arányú volt. A német telepesek már a XII. század végén megjelentek a régióban és több más település mellett a mai Kassa elődjének tekinthető falut is ők alapították. A Kassát övező falvak magyar lakossága sajátos helyet foglal el a szlovákiai magyarok társadalmi rendszerében. A magyar nyelvterület északi határsávjában általában a magyar és a szomszédos szláv települések homogén tömbje élesen elkülöníthető egymástól. A kassavidéki etnikai témozaik ezzel szemben egyes közép-erdélyi tájegységekre emlékeztet, hiszen a szakszerűen adatolt népességösszeírások kezdete óta itt szinte minden településen megtalálható volt a régió mindkét meghatározó nemzetisége (a németek jellemzően városiak maradtak, illetve csak északabbra alkottak faluközösségeket). Ez a körülmény, illetve a huzamos együttélés következtében kifejlődött sokrétű interetnikus kapcsolatrendszer is indokolja, hogy ezt a tájegységet néprajzi szempontból megkülönböztessük az abaúj-tornai régió más településcsoportjaitól. Az általam e tájegységen összegyűjtött zenei anyag is igazolja e tagolás helyességét, hiszen a Hernád és a Bódva vízválasztója a hagyományos zenei kultúra területén (a fennebb kifejtettek értelmében) is határvonalnak látszik. Csak sajnálhatjuk, hogy Barca, Beszter, Györke, Hernádcsány, Hernádszadány, vagy Magyarböd magyar hagyományos kultúráját oly csekély mértékben tudta feltárni az etnográfiai kutatás. E falvak magyar lakossága ugyanis a csehszlovák, majd szlovák fennhatóság alatt drasztikusan lecsökkent. A XVIII. század óta nyomon követhető, részben természetes demográfiai, illetve társadalomtörténeti okokra visszavezethető, lassú folyamat a második világháború utáni években lezajlott erőszakos kitelepítésekkel gyorsult fel, majd a kegyelemdőfést a hatvanas években a helyi magyar iskolák állandóan manipulált bezárása adta meg. A magyar nemzetiségű lakosság lemorzsolódásának, illetve elszlovákosodásának nem tudott gátat vetni az sem, hogy magyarokat és szlovákokat az eltérő anyanyelvi kultúra mellett még a felekezeti különállás is elválasztotta egymástól. A vallási viszáltyoktól hajdan oly hangos Kassa városának körzetében a magyarok református, a szlovákok katolikus (vagy

²⁴³ Sziklay-Borovszky 1896: 262-268

éppen evangélikus), illetve a ruszinok keleti rítusa a nemzeti hovatartozást specifikáló tényezővé lépett elő. A pártállami időkben felerősödő szekularizációs folyamatok a különbségek elmosódásának irányában hatottak, emellett a szlovák református egyház is meglátta a tényérés lehetőségét a szlovák nyelvű igehirdetésnek a magyarlakta közösségekre történő kiterjesztésében. Mindezen tényezők egyúttathatóságának következtében a Kassavidék szórványmagyarságának településeire egy olyan kettős anyanyelvi helyzetben köszöntött be az ezredforduló, amikor már alig akad magyar nagymama, aki el tudna beszélgetni a saját anyanyelvén az unokájával.

A Kassavidék magyar szórványközösségeinek átlagon felüli ragaszkodása a hagyományos kultúrájukhoz néhány olyan néprajzi jelenségnek a XX. század végéig történő megőrzését eredményezte, melyek a szlovákiai magyarok más, akár szomszédos tájegységein már a második világháború után kihullottak a népelet funkcionális rendszeréből. A hagyományos műveltség elemeinek egyik leglátványosabb ilyen csoportja a népviselet, melyet Magyarbódon, Györkén, Beszteren és a tájegység számos más falujában a magyar és szlovák faluközösségek idősebb asszonyai egyaránt megtartottak a napjainkig.²⁴⁴ Ide sorolhatjuk a tánc kultúrát is, hiszen a tájegység falvaiban a hagyományos táncalkalmak és azok tradicionális zenei kísérlete csak az 1980-as évek végén adták át helyüket a nemzetközi könnyűzene dallamvilága és hangszerelése által meghatározott szórakozási kultúrának.

Az északi gyepű népzeneje

Munkám jelen fejezetében a magyar nyelvterület legészakabbi régiójának hagyományos zenei kultúrájáról értekezem. A terület zenefolklorját munkám hangzó példatárában Magyarbód és Abaújszina hagyományőrző előadói szerepelnek. Magyarbód a Kárpát-medence nemzetiségi térképén Kassától 18 kilométerrel kelet-északkeletre a legészakabbi piros folt, mely fölött – legalábbis amióta ilyen térképek készülnek – nem éltek magyar faluközösségek. Abaújszina ettől valamivel délebbre, a város és a mai szlovák-magyar országhatár között található. A két település lakossága a múltban ritkán került szorosabb kapcsolatba egymással, hiszen személyes találkozásaikra talán csak a kassai vásárok szolgáltattak rendszeres alkalmat. A kivételt ez alól az átlagosnál többet és nagyobb körben közlekedő cigányzenészek alkottak, akik közül a jó magaviseletű, magas színvonalon muzsikáló bandákat a hírnév sokszor távoli vidékekre is kiközvetített. Így járt kiadványunk primásának, Potta Géának nagyapja is, akit zenekarával időnként meghívtak Magyarbódre, vagy a szomszédos Györkére is muzsikálni. Ez a kapcsolat azonban a bődi, illetve györkei cigánybandák megerősödésével – úgymond a piaci viszonyok átrendeződésével – valamikor a második világháborút követő időkben megszakadt. A múlt század ötvenes éveiben mindkét településen hagyományőrző folklórcsoport alakult, s a cigányzenészek ezáltal egy új működési terephez jutottak. A magyarbódi együttes a hetvenes évek végéig működött, majd felfüggesztette tevékenységét. A szinai Rozmaring néptáncegyüttes együttműködése a helyi cigánymuzsikussal, kiadványunk

²⁴⁴ L. Jókai-Méry é. n.: 333-337.

szereplőivel viszont megszakítás nélkül átölelt egy hosszú, fél évszázados időszakot. Az, hogy a magyarbódi hagyományörző csoport tagjai ismét találkoztak Abaujszina cigányzenészeivel szintén a folklórmozgalmat (s benne e sorok írójának személyes közreműködése) számlájára írható. Egy 1968-as országos népművészeti fesztivál alkalmával Martin György lefilmezte az együttes tagjainak szabad táncát.²⁴⁵ Ennek a felvételnek ismeretében indultam el 1990 nyarán gyűjtőtársaimmal együtt Magyarbódre azzal a szándékkal, hogy folytatjuk a falu táncfolklórjának dokumentálását. Amikor a helyszínre érve kiderült, hogy a régi magyarbódi cigánybanda utolsó tagjai is meghaltak, vagy elköltöztek, a helyzetet Potta Géza zenekarának megfogadásával oldottuk meg. A kísérlet olyan jól sikerült (a banda muzsikája, dallamkészlet és stílus tekintetében egyaránt megfelelt a magyarbódi ízlés követelményeinek), hogy a két társulat közötti kapcsolat kis idő múlva már az önszerveződés erejéből fejlődött tovább. Amikor munkám hangzó példatárának stúdiómunkálatait terveztük, a magyarbódi hagyományörző együttes és Potta Géza zenekara már összeszokott társulatot alkotott. Egyértelmű volt, hogy a Kassa-vidéki szórványmagyarság (illetve az itteni szlovákok és cigányok) népzenejének egyedülálló értékeit az egész Kárpát-medencére kiterjedő gyűjtés anyagában a magyarbódi népdalokon és az abaujszinai vonószózenén keresztül kell képviseltetnünk.

A magyar nyelvterület északi-északkeleti szélének hagyományos zenei kultúrája az összes többi magyar régiótól különálló fejlődésirányt mutat. Ez a szembetűnő eltérés elsősorban a szomszédos szláv népek, a szlovákok és a ruszinok vokális népzenejéből átszűrődő többszólamú éneklésben ölt testet. A népdalok többszólamú előadásmódja Magyarbódön is kialakult, férfiak és nők csoportos éneklésére máig egyaránt jellemző. Ezt a zenei gyakorlatot rögzítették az Ág Tibor, valamint Hemerka Olga által az 1960-as években készített első itteni gyűjtések, és az idős magyarbódiak a tercelésről saját későbbi feltáró munkánk során is mint régi, nagyszüleiktől örökölt hagyományról nyilatkoztak.²⁴⁶ A Kassa-vidéki magyar szórványtelepülések dallamhagyományának másik sajátosságos vonása a magyar népzene régi stílusú rétegéhez tartozó dallamok feltűnően alacsony aránya. A györkei, magyarbódi, nagyszalánci és abaujszinai vokális gyűjtéseim több, mint kétszázötven dallamot számláló zenei anyagában az alkalomhoz nem kötött repertoár régi stílusú típusainak aránya nem éri el a két százalékot. A lakodalmi rítusrend, vagy a gyermekjátékok ugyan megőriztek szép, archaikus dallamtípusokat, ezek esetében viszont szembeötlő, hogy nagy részüknek elsősorban északi irányban, azaz a szláv szomszédnépek körében találjuk meg a kiterjedt zenei rokonságát. Dolgozatom hangzó példatárának abaujszinai muzsikusai az egybefüggő magyarlakta terület szélén tevékenykedtek, így működési körzetük a kassavidéki magyarok szórványközösségei mellett kiterjedt a Felső-Bódva mente közelebbi magyar településeire is. Potta Géza és bandája emellett természetesen eljárt muzsikálni a régió szlovák falvaiba, valamint zenészi szolgálataival a környék cigány közösségeit is ellátta. Ez utóbbi körülményt azért is szükséges külön kihangsúlyozni, mert az abauj-tornai térség cigánysága (mint azt az előző fejezetben bővebben is kifejtettem) anyanyelvi kultúrája mellett máig megőrizte a többségi környezet zenefolklórjától markánsan elkülönülő, gazdag dallamhagyományát is. Primásunk zenekarának hosszú évtizedeken át változatlan volt az összetétele, s az ebből eredő

²⁴⁵ L: Ft 630, AP 6546, 8209-10.

²⁴⁶ Vö: Ág 1999b, Hemerka-Weiszer-Bankóné Tóth 1983.

összeszokottság különleges minőségűre csiszolta a banda zenei teljesítményét. Potta Géza muzsikusi egyénisége, kiérett, virtuóz hangszerjátéka viszont önállóan is kiemelkedő figyelmet érdemel. Nem véletlen, hogy élete utolsó évtizedében állandó vendége volt a szlovákiai magyar, vagy magyarországi népművészeti táboroknak, fesztiváloknak és táncbázisalkalmazóknak, illetve a pozsonyi Ifjú Szívek Magyar Művészegyüttes előadásainak. A 2003-ban megjelent „Születtem mint primás” című, a maga nemében egyedülálló szólólemeze meghozta neki az országos ismertséget. 2004-ben elnyerte a Magyar Köztársaság kulturális minisztere által adományozott „Népművészet Mestere” címet, s ezzel ő lett e jeles elismerés első olyan szlovákiai birtokosa, aki azt a hangszeres hagyomány éltetéséért kapta meg.

A dolgozatom jelen fejezetéhez tartozó hangfelvételeket olyan szerkesztés szerint igyekeztem összerendezni, hogy a lehetőségekhez mérten átfogó képet vázoljak a régió hagyományos zenei kultúrájáról. A válogatás elején hallható györkei, illetve restei verbunk (11/1, 3) itt közölt neveinek szélesebb elterjedését, illetve a hagyományban való rögzülését egyéb gyűjtéseim nem igazolták vissza. E táncnevek valószínűleg csak zenészeink rögtönzött megoldásai, és inkább az adott dallamok használatának körzetére utalnak. A lemez következő két dallamfüzére a Magyarbódon (11/5), illetve Abaújszínán (11/7) kedvelt csárdásokat sorakoztatja fel. A „sétanóta” meghatározás (11/6) azt a magyarbódi szokást idézi, amikor a lányok vasárnap, illetve egyes ünnepnapok alkalmával nótaszóval sétáltak, illetve karikázták végig a falut. Korábbi megállapításomnak, mely szerint a Kassa-vidék magyar zenei hagyományában csak nagyon kevés régi stílusú típus fordul elő, látszólag ellentmond a 11/9-es sorszámmal hallható szép, évezredek gyökereire visszavezethető dallam (egyes párhuzamait távoli rokonnépeknél is megtalálták).²⁴⁷ Potta Géza viszont azt is elmondta, hogy ezt a hallgatót fiatal korában egy öreg cimbalmostól, Saska Miklóstól tanulta a Felső-Bódva mentéhez tartozó Buzitán. Az ezt követő felvétel dallama (11/10) nézetem szerint különleges fontosságú. A lakodalmom az egész Kárpát-medencében egyik jellegzetes gyűjtőhelye a zenei régiségeknek, s nem kizárt, hogy itt is egy ilyen maradvánnyal állunk szemben. Az európai későreneszánszban gyökerező forgós táncok a Felföldön jellemzően csak a keleti, illetve egyes északi szláv (szlovák, ruszin és gorál) tájegységeken maradtak fenn.²⁴⁸ A „Jegenyefa tetejébe’ magosan” kezdetű magyarbódi dallam eddig az egyetlen adatunk, mely e táncok jellegzetes lüktetésű dallamvilágát (igaz, megváltozott funkcióban) a szlovákiai magyarok körében hangszeres változatban is dokumentálja. A válogatásban a Kassa-vidéki lakodalmak hangulatát a menyasszony öltöztetéséhez énekel (11/11), illetve kikéréséhez muzsikált dallamokkal, valamint a lakodalmak ügyességi férfítáncának (‘medvetánc’) és éjféli menyasszonytáncának (‘kontyozó’) zenéjével idézzük fel (11/12). Külön elmlítést érdemelnek a polgári táncművelés helyi változatait képviselő ’rezgős’ dallamai, melyek közvetítésében a Felső-Bódva menti „mánta” németek mellett talán a száz éve még jobbára szintén német anyanyelvű kassai polgárság is szerepet játszhatott. Érdekes, hogy zenészeink ezeket a nyilvánvalóan újabb keletű táncdallamokat egy szép, régies dudanótával kötötték össze, mondván ezek egy néhai szinai gazdának, Mali Gyulának, a „vén Szivarnak” voltak a nótái (11/16). Az ezt követő magyar csárdások

²⁴⁷ L. Kodály-Vargyas 1987: 23.

²⁴⁸ L. Martin 1995: 38.

és karikázónóták le is zárják a dallamválogatás magyar részét (11/17-21), majd a „do šaflika” nevű forgós tánc dallamaival (11/22) átjutunk az abaúji szlovákok zenei világába (11/23-27). A hangzó példatár kassavidéki szakaszának végére kerültek a zenészeink saját, cigány zenei hagyományát képviselő hallgatók és csárdások (11/28-30). A válogatás utolsó felvételén a szinai cigányok egyik halottkísérő nótája hallható (11/31).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 11.

1. Györkei verbunk
2. „Ezt a kislányt nem az anyja szülte”
3. Restei verbunk
4. „Ej, most jöttem Gyuláról”
5. Magyarbódi csárdások
6. Magyarbódi sétanóta és karikázók
7. Szinai magyar csárdások
8. „Bíró uram szabjon törvényt, ha lehet”
9. „Kalapom a Tiszán úszkál” (magyar hallgató)
10. „Jegenyefa tetejébe” magosan” (lakodalmi karikázó)
11. „A fehér futóka” (lakodalmi nóta)
12. Menyasszonykikérő, medvetánc és kontyozó
13. „Jaj Istenem, mit csináljak már én” (karikázó)
14. „Ablakomba besütött a holdvilág” (magyar csárdás)
„Azért, hogy én be vagyok sorozva” (magyar csárdás)
„Ola roma nič na keren, čak pijen” (cigány csárdás)
15. „Édesanyám, súgok néked valamit”
16. Rezgős és csárdás, a vén Szivaré
17. „Három levele van a nagy eperfának”
Két magyar csárdás
19. „Barna kislány, jól gondold el magadnak”
20. „Barna kislány, jól gondold el magadnak” (magyar csárdás)
21. „Megöltek egy legényt” (magyar csárdás)
22. Do šaflika
23. „Ej, poslala me švekra”
24. „Ej, poslala me švekra” (szlovák csárdás)
25. „Ja parobek z Kapušan” (szlovák hallgató)
„Už som še oženil, už je darmo” (szlovák asztali mulató nóta)
26. Két bölzsei szlovák csárdás
27. „Na konec valala paľenečku paľa” (szlovák csárdás)
„Tancujem, tancujem, nožky me ňeboľa” (szlovák csárdás)

- 28. „Te me merav šukáres man” (cigány hallgató)
- 29. Nagydai cigány csárdás
- 30. Színai cigány csárdás
- 31. „Kie ez a három gyermek” (cigány halottkísérő)

Adatközlők

POTTA Géza „Gatyó” (1933) – hegedű, ének

DZSUGA Géza „Pimasz” (1930) – brácsa

ÁDÁM Béla „Csinga” (1922) – cimbalom

BADÓ József (1952) – bőgő

KOCÁK Andrásné MIHÓK Jolán (1942) – ének

CERANKO Istvánné MIHÓK Margit (1931) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. április 19-21. között.

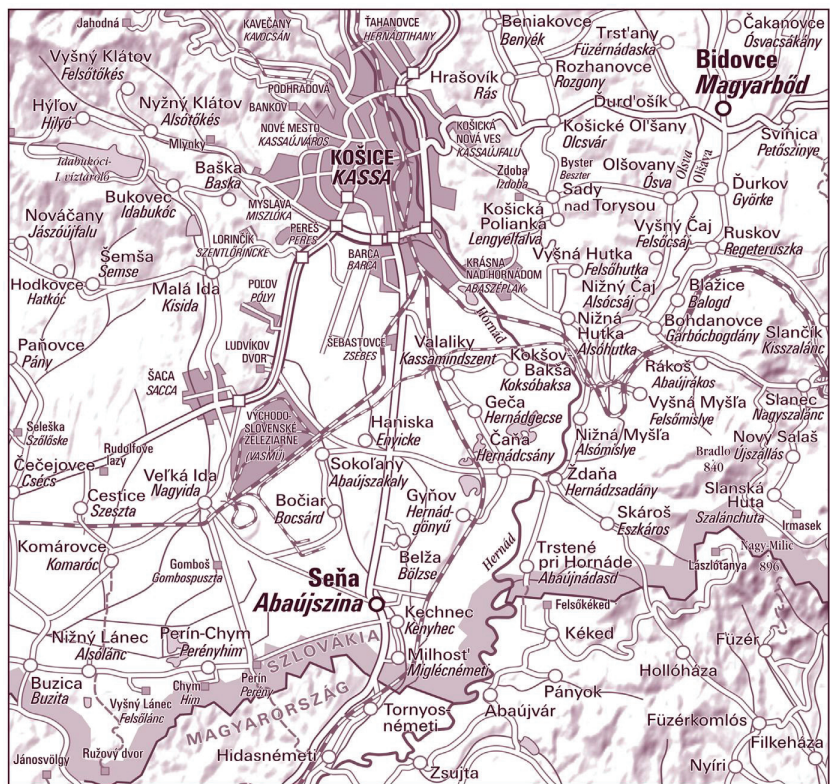
Gyűjtötte: Ágócs Gergely

Dzsugy Géza „Pimasz” és Potta Géza „Gatyo” Komáromban 1998.

Ceranko Istvánné Mihók Margit és Kocák Andrásné Mihók Jolán Magyarbód (v. Abaúj-Torna vm.) 1998.

© DIMAP

7. Bodrogköz és a vízentúli részek

A Bodrogköz és a Latorcától északra található Vízentúli zenei hagyománya egységet alkot. A Bodrogköz 1920 óta kettéválasztja az országhatár, de vizsgálataim tükrében kijelenthető, hogy a hangszeres hagyomány a tájegység Alsó és Felső részében nem mutat meghatározó különbségeket. Népzenei dallamvilágát tekintve ez a régió Felső-Tiszavidék szerves részét képezi, de rendelkezik máshonnan nem dokumentált típusokkal is. A férfitáncok zenéjének régies dallamvilága mellett a hangszeres hagyományban rögzült néhány fríg hangsorú régies dallam is. Mindezek, az aprája-szerű kőzjátékokkal, a háromhúros brácsa használatával és az elveszett juhait kereső pásztor – típus jelenlétével együtt kirajzolják a tájegység hangszeres hagyományának sajátos arculatát.

Bodrogköz

Az Alföld északkeleti szélén elhelyezkedő, a Tisza, a Bodrog és a Latorca folyók által közrezárt Bodrogköz különleges helyet foglal el a magyar néptérület északi sávjának tájegységei között. Ez a vízjárta régió csak a lápok és mocsarak között kiemelkedő szárazulatain kínált az ember megtelepedésére alkalmas területeket, s ezek helyét is folyamatosan változtatták a laza, homokos hordaléktalajban folyó vizek medermozgásai. A múltban, a vízszabályozás előtt további két bővízü folyó, a Tice és a Karcsa is tagolták a Bodrogköz területét. A mára patak méretűre sorvadtt Karcsa olyan jelentős vízi útvonalnak számított, hogy a XVIII. században a terület földesurai vámot vetettek ki az azon szállított árra. A talaj és a víz viszonyai nagyban kihatottak a tájegység településszerkezetének kialakulására is. A Bodrog keményebb partja, és emiatt állandóbb mederalakja, valamint a Ticeének a fokozatos „elhalása” miatt e két folyó partján sokkal több település alakult ki, mint a szeszélyesebb, medrét gyakrabban változtató, laza partú Tisza mentén. A Latorca ártere emellett egy több kilométer széles, máig lakatlan, a természetvédelem oltalmát élvező erdőövet alkot.²⁴⁹ A régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy az ember tartós megtelepedése a Bodrogköz területén már a bronzkorban elkezdődött, a honfoglalás eseményeit tárgyaló krónikáink pedig arról is tudósítanak, hogy e táj a magyar törzsszövetség első állandó szállásterületeihez tartozott.²⁵⁰ A Bodrogköz társadalmának fejlődését a középkor óta folytonosnak tekinthetjük, hiszen itt nem járt a török, és – bár a térséget a belháborúk és szabadságharcok sem kerültk el – a vízjárta, mocsaras terep mégis viszonylagos védelmet nyújtott a hadi események viharai elől. A tájegység etnikai szempontból homogén magyar tömbként jellemezhető, az idők során ide betelepülő más nyelvű, illetve kultúrájú népesség (a források elsősorban ruszin, illetve szlovák közösségekről tesznek említést) nagyrészt a természetes demográfiai folyamatok mentén asszimilálódott.²⁵¹ A Bodrogköz egyházi központjává az 1180-ban alapított leleszi premontrei apátság vált, s ezt a státuszát megtartotta egészen a reformáció térhódításáig. A kálvini eszmék terjesztésében a hegyaljai

²⁴⁹ L. Borsos 2000, Esztergomi 1985, Liszka 2002: 366-367.

²⁵⁰ Vö. Wolf 1991.

²⁵¹ L. Bagdi-Demeter 2004.

központok (köztük elsősorban Sárospatak) játszottak kiemelkedő szerepet. Ma a bodrogi köz lakosság közel fele tartozik a református felekezethez, a katolikusok mellett egyes falvakban a keleti (görögkatolikus) rítust követő gyülekezetek őrzik a néhai ruszin szörványok emlékét. A bodrogi köziek a hosszú évszázadok alatt megtanultak alkalmazkodni a tájegység jellegzetes természetföldrajzi viszonyaihoz. Az ártéri gazdálkodás rendszerében a gyümölcsstermesztés és a legeltetés mellett a halászat különféle módozataival, illetve a természet egyéb ajándékainak gyűjtögetésével (madártojás, sulyom, gyékény, nád, stb.) is rendre learatták a vízi világ „termését”. A térség ármentesített övezeteinek változó minőségű talaját csak részben lehetett eredményes szántóföldi művelés alá vonni; a természetből elhódított terület jelentős részén a legelőgazdálkodás bizonyult jövedelmezőbbnek. Ez nagyban kihatott a bodrogi köz állattartás fejlődésére, amely máig kimagasló arányokat mutat.²⁵² A lápok, folyómedrek, illetve a mezőgazdasági területek mellett a bodrogi köz táj jellegzetes képéhez hozzátartoznak a Helmei-dombság, illetve a Bodrogszerdahely, valamint Kiskövesd és Nagykövesd térségében található Tarbucka vulkanikus eredetű magaslatai. A domboldalakon a Tokaj-hegylajai borvidék nyúlványaként is jellemezhető szőlőművelés alakult ki (bár az itt termelt bor minősége némileg elmarad a hegyaljai borokétól), a felszíni kőzet rétegesen hasítható andezitje pedig kiváló minőségű építőanyaggal is szolgált. A XIX-XX. század iparosodási folyamatai elkerülték a térséget, s a legnagyobb jelentőségű, ilyen irányú fejlesztés a második világháború után létrehozott, az Ukrajna felől széles nyomtávú síneken érkező áru átrakódására szolgáló, máig működő ágcsernyői vasúti üzem kiépítése volt. A társadalmi életre, annak legújabb kori alakulására a két világháborút követő határmódosítások is a modernizációs folyamatok fékezésének, és ezzel párhuzamosan a népiélet számos jelensége fennmaradásának irányában hatottak. A Csehszlovák állam kialakulásával, amikor az új államhatárral kelet-nyugati irányban kettészelték a Bodrogi köz, először Sárospatak és Sátoraljaujhely felé zártak le a sorompók. Ezt követően, Kárpátalja 1945-ben bekövetkezett, Szovjetunió általi bekebelezésével Ungvár, azaz a magyar művelődés utolsó közeli, természetes központja irányában is el lettek vágva a kapcsolattartás csatornái. A Felső-Bodrogi köz hagyományos kultúrájában talán ezért is találkozhattunk számos olyan régi jelenséggel, melyekhez más, akár közeli magyar tájegységek népiéletében nem találunk párhuzamot. A Bodrogi köz hagyományos kultúrájának feltárásával és ismertetésével, talán éppen a megannyi archaizmusnak köszönhetően a kutatók a magyar néprajztudomány kibontakozásának korai szakaszai óta folyamatosan foglalkoznak. A Bodrogi köz hagyományos gazdálkodását, illetve tárgyi hagyományát bemutatását immár több monográfia és számos kiváló tanulmány szolgálja.²⁵³ Emellett a folklór területén feltárt és közreadott örökség is jelentősnek mondható. A Bodrogi köz, illetve a tájegység szűkebb környezetének szövegfolklórja, ezen belül is elsősorban a népmesekincs dokumentálásának kiemelkedő eredményeit immár szakpublikációk egész sora szemlélteti.²⁵⁴ Dolgozatomban jelen fejezetének anyagához szorosabban kapcsolódó bodrogi köz tánc-hagyomány ismertetése Kaposi Edit nevéhez fűződik.²⁵⁵ A terület népzenei anyagának feltárása 1916-ban

²⁵² L. László 2002: 371-372.

²⁵³ L. pl. Balassa 1975, Ébner 1925, Máthé 1933, Viga 1996.

²⁵⁴ L. Balassa 1963, Nagy-Erdész 1985, Dobos 1988.

²⁵⁵ L. Kaposi 1999.

kezdődött, amikor Kodály Zoltán a Kassai 5. Huszárezred katonái között gyűjtve egy, a Felső-Bodroghoz tartozó Bolyból származó legény dalaát is lejegyezte.²⁵⁶ Ezt követően Lajtha László végzett 1921-ben népdalgyűjtést két, a tájegység Magyarországon maradt településén.²⁵⁷ A Bodroghöz magyar népzenejének szélesebb feltárása az ötvenes évektől bontakozott ki, s mára ez a régió a népdalkincs és a hangszeres zenei hagyomány tekintetében egyaránt az átlagosnál jobban dokumentált területeink közé sorolható. Az itt dokumentált régies dallamtípusok nagy része igazolja, hogy a Bodroghöz kulturális vonatkozásban az Alföld és a Felföld átmeneti övezetének tekinthető. E táj zenei örökségének dallamvilága mindkét dialektusterületen széles körű kapcsolatrendszerbe illeszthető, bár az is látszik, hogy a változatképződés egy szép, egységes, sajátosan bodroghőzi stílus kialakulásához vezetett. Néha a különbség csak egy-egy, a megszokott, vagy várható zenei megoldásoktól eltérő sorzárlatban, átmenő hangban, vagy némely hangszerkezelési sajátosságban mutatkozik, mégis, a sok apró részlet egy jól körülírható, jellegzetes, kistáji zenei kultúrában adódik össze.

Pólyány és muzsikusainak zenei hagyatéka

Dolgozatom bodroghőzi zenei anyagát a pólyányi születésű Oláh „Nyaka” Árpádnak és zenekarának tolmácsolásában dokumentáltam. Pólyány (régii nevén Leleszpolány, majd 1899 és 1920 között Bodroghőz, mai szlovák nevén Poľany) a Felső-Bodroghözben, Szlovákia délkeleti szegletében, a Kassai kerület Tőketerebesi járásában található. A faluban a 2001-es népszámlálás idején 517-en éltek, ebből 429 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Pólyány a XVIII. század végéig a leleszi prépostság uradalmához tartozott. A település neve 1214-ben bukkan fel először, a premonstréai birtokait felsoroló királyi oklevélben. Ugyanebben a forrásban található a *Chernaľo* helynév is, ami a mai pólyányi határban található Pusztacsernő régi neve lehetett. Ezt a települést az 1700-as évek végén hagyták el a lakói (ma már csak a református temető jelzi a helyét), amikor beköltöztek Pólyányba és megalapították az itteni református gyülekezetet. A faluban egyébként a görög katolikusok vannak többségben, akik az XVIII. század folyamán ide telepített, majd néhány emberöltő alatt elmagyarosodott ruszinok leszármazottai.²⁵⁸ A község lakosságának bő ötödét ugyanakkor a római katolikusok teszik ki, hozzájuk tartozik a pólyányi cigány közösség is. A bodroghőzi cigányzenészek utolsó, aktív generációjának legkiválóbb muzsikusai Oláh „Nyaka” Árpád zenekarából, illetve annak „holdudvarából” kerültek ki. A család – hiszen a zenekart a szakmán kívül szoros rokoni kötelékek is összetartották – a ma Magyarországhoz tartozó Semjénből származó nagypapától eredeztetni zenész múltját. A felvételeinken szereplő Oláh „Nyaka” Árpád és a cimbalmos Oláh Dezső unokatestvérek voltak. Bőgősről, ifj. Oláh Árpád a primás „Nyaka” fia, lemezünk brácsása, Horváth Zoltán pedig az Oláh család tagjaival sógorságban, illetve komaságban áll. A pólyányi muzsikuscsaládok gyerekei a harmincas-negyvenes években Ungvárra jártak zenét tanulni, az ottani nagyhírű, képzett, zeneoktatást is vállaló cigányzenészeketől. A visszaemlékezések alapján két ilyen kiemelkedő mesternek: Patai Vilmosnak és Haga Nándornak lehet kimutatni a

²⁵⁶ BR A 1353, B 1559f, 0718b, 0763c, 0873d.

²⁵⁷ Karcán (MH 2524-2546), illetve Karoson (MH 2548-2555)

²⁵⁸ L. Bagdi-Demeter 2004: 371.

ténykedését. Oláh „Nyaka” Árpád zenekarának a negyvenes évek elejére valószínűsíthető megalakulása után muzsikusaink sok helyen megfordultak. A háború éveiben, amikor a Felvidék magyarlakta területeit, Kárpátalját és Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz, Nyakákék, mint fiatal, újdonsült zenészek Máramaroszigeten, egy fogadó alkalmazásában muzsikáltak. A hatvanas években a hangzó példatár bodrogi közti szakaszának primása beköltözött Királyhelmece. Ez időtől fogva a zenekar részt vett a helyi folklórszervezetek, néptáncgyűjtések munkájában, és a falusi bálokon, lakodalmakon vállalt hagyományos ténykedése mellett gyakran szerepelt a zeneszolgáltatás új terepein: a szövetházak, vadásztársaságok, vagy szakszervezeti sejtek nemegyszer táncmulatságba torkolló ünnepi évszázó gyűlésein is. Oláh „Nyaka” Árpád és zenész kollégáinak muzsikáját 1991 óta folyamatosan dokumentáltam.²⁵⁹ Jelen dolgozatomban bodrogi közti hangzó mellékletében megkísérleltem összeállítani a társulat zenei hagyatékának keresztmetszetét. A válogatás elejére soroltam be a Bodrogi közti magyarság hagyományos férfitáncait. Az erdélyi dialektusterületig terjed azoknak a csak hangszeres változatban élő, főként férfitánc-dallamoknak a rokonsága, melyek zenészeink kezén *oláhos* néven maradtak fenn (12/1). Erdélyhez hasonlóan a Bodrogi közben is egy régi, az ugrós-legényes táncpüshöz tartozó férfitánc kíséretéhez használták, melyet Martin György néptáncutatónak a felső-bodrogi közti Kisdobrán 1968-ban mozgóképpel is sikerült dokumentálnia. A férfitáncok egy későbbi fejlődésszakaszát, a verbunkok korszakát képviseli a Felső-Bodrogi közben a *magyar szőlő*, melynek a zenészek visszaemlékezései szerint a név ellenére csoportos, körben járt változatát is ismerték (12/2). A magyar csárdások és hallgatók sorozata után (12/3-12) a dallamválogatásban a szlovákiai magyar népzene egyik különlegesen értékes relikuma következik. A „*Juhász álom*” (12/13) annak az Erdély-szerzte máig elterjedt, és helyenként a Dunántúlról is dokumentált „Elveszett juhait kereső pásztor” dallamcsaládnak (itt inkább zenei betétekkel illusztrált mesévé fejlődött) változata, melynek felföldi jelenlétére sokáig csak egy, a későreneszánsz korából ránk maradt feljegyzés, nevezetesen Balassi Bálint egyik verse mellé írt ajánlás alapján tudunk következtetni. Ennél a felvételnél nem kevésbé érdekes, relikum-jelenség a hegedű áthangolása is (G-d-g-g), amit – talán a duda-hangzás elmosódott emlékeként – a felső-bodrogi közti cigányzenészek gyakorlatában csak ennél a darabnál dokumentáltam. A hangzó példatár bodrogi közti felvételein ugyanakkor megszólal az elsősorban erdélyi hangszerként számontartott háromhúros, egyenes pallóval ellátott, G-d-A hangolású brácsa is (12/1-4, 6-9, 11-12, 14-17, 24), melyet a gyűjtéseim során megismert összes bodrogi közti cigányzenész ismert, és a brácsások nagy része alkalmazott is. A válogatás újabb csárdás-szakaszát (12/14-17) néhány, a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó, a vallásos énekeskönyvek anyagából folklorizálódott szokásdallam követi, amelyek le is zárják az anyag magyar részét (12/18-20). A zenészeink emlékeiben két máramarosi ruszin faluhoz, Tarackközhöz és Nagybocksóhoz kötődő dallamok a már említett máramarosszigeti időszakot idézik (12/21-23). Oláh „Nyaka” Árpád zenekarát időnként meghívták a Bodrogtól északra található, Vízentúlra nevezett tájegység egyes szlovák településeire (Málca, Céke, Bodzásújfal) is muzsikálni. A dallamválogatásban e vidék csárdásai között hangzanak fel a dudazene emlékének tekintett, motívumismétlő, ütempáros szerkezetű kőzjátékok, melyeknek a helyi elnevezése *jogás* (12/24). A bodrogi közti cigányok

²⁵⁹ L. Agócs 2006

közösségei mára magyar anyanyelvűvé váltak, nyelvi asszimilációjuk a huszadik század ötvenes éveiben, de lehet, hogy már a második világháború előtt lezárult. Ennek ellenére máig fennmaradt a saját, autochton zenei hagyományuk is, melynek legszebb példáit a *cigánycsapás* nevű tánc dallamai között (12/26, 28-29), valamint az *árva nótáknak* nevezett, keserves, illetve rabének szövegekkel énekelt parlando dalokban láthatjuk (12/25). Egyes cigány dalszövegek emellett utalnak a szomszédos Szabolcsban elterjedt, valamint a Bodroghévíztől északra, Magyarkelecsényben (Kaposkelecsényben) is dokumentált cigánybotoló néhai megletére is (12/28).²⁶⁰

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 12.

1. Oláhos
2. Magyar szóló
3. „Hej, szívem, Jancsikám, meghalok utánad” (csárdás és gyors csárdás)
4. „Ha bevágik az én árva fejemet” (csárdás és gyors csárdás)
5. „János bácsi, hová való, Karcására” (csárdás és gyors csárdás)
6. „Ne vágd meg a piros almát, megrothad” (csárdás)
7. „De sok eső, de sok sár” (csárdás)
„Száraz góré, kattangóré virágzik” (csárdás és gyors csárdás)
8. „Elszaladt az aranygulya” (hallgató)
9. „Kiszáradt a tóbul mind a víz, mind a sár” (csárdás és gyors csárdás)
10. „Szól a fülemüle” (csárdás és gyors csárdás)
11. „Árva vagyok, árva” (csárdás és gyors csárdás)
12. „Endre báró udvarában van egy fa” (hallgató)
13. „Juhász álom” (az elveszett juhait kereső pásztor története)
14. „Hogyha nékem, hogyha nékem száz forintom vóna” (csárdás)
„A csikósok, a gulyások” (gyors csárdás)
15. „Szivárványos az ég alja” (csárdás és gyors csárdás)
16. „Ha a Tisza borré válna” (csárdás és gyors csárdás)
17. „Bodroghévízi cigánygyerek vagyok én” (csárdás és gyors csárdás)
18. „Mennyből az angyal” (karácsonyi kántálás katolikusoknak)
19. „Krisztus Urunknak áldott születésén” - 315. dicséret, Debrecen, 1774 (Kántálás reformátusoknak)
20. „Új esztendőben mi vigadjunk” (újévköszöntő)
21. Ruszin hallgató és friss
22. Ruszin táncnóta (krucena)
23. „Ha megfogom az ördögöt” (tarackőzi ruszin nóta)
24. Szlovák csárdás és fogás

²⁶⁰ Ft 995.

25. „Eszkendő, esztendő” (cigány hallgató)
26. „Már a nap is, már a nap is lemenőbe’ van” (cigánycsapás)
27. „Kukorica, tengeri” (cigánycsárdás)
28. „Ördög van a botomba’...” (cigánycsapás)
29. Cigánycsapás és cigánycsárdás

Adatközlők

OLÁH Árpád „Nyaka” (1925) – hegedű, ének (25)
 HORVÁTH Zoltán (1933) – brácsa, hegedűkontra, ének (29)
 OLÁH „Dili” Dezső (1926) – cimbalom, hegedű (8, 12, 13, 20, 26, 28), ének (20), mese (13)
 Ifj. OLÁH Árpád (1957) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. március 29-31. között.
 Gyűjtötte: Agócs Gergely

Oláh Árpád „Nyaka” és zenekara. Bodroghmező (v. Zemplén vm.) 1994.

Oláh „Dili” Dezső a SZMF népművészeti táborának táncházában cimbalmozik. 2000.

Oláh „Nyaka” Árpád. Bodrogmező (v. Zemplén vm.) 1994.

RÖVIDÍTÉSEK

AP = „Akadémiai Píral-lemez” – Az MTA Zenetudományi Intézete népzenei gyűjteményének leltári jelzete

Ft = „Filmtekercs” – Az MTA Zenetudományi Intézete néptáncgyűjteményének leltári jelzete

IRODALOM

MNT

A Magyar Népzene Tára

- I. *Gyermekjátékok* (1951) Szerk.: Kerényi György
- II. *Jeles napok* (1953) Szerk.: Kerényi György
- III. A-B. *Lakodalom* (1955-56) Szerk.: Kiss Lajos
- IV. *Párosítók* (1959) Szerk.: Kerényi György
- V. *Síratók* (1966) Szerk.: Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin
- VI. *Népdaltípusok 1.* (1973) Szerk.: Járdányi Pál és Olsvai Imre
- VII. *Népdaltípusok 2.* (1987) Szerk.: Olsvai Imre
- VIII. A-B. *Népdaltípusok 3.* (1992) Szerk.: Vargyas Lajos
- IX. *Népdaltípusok 4.* (1995) Szerk.: Domokos Mária
- X. *Népdaltípusok 5.* (1997) Szerk.: Paksa Katalin

Aarne–Thompson 1961

Aarne, Antti – Thompson, Stith: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography.* Helsinki. /FFC 184./

Agócs 1994a

Agócs Gergely: Bevezetés. In Varsányi Ildikó: *Gömöri népzene. Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár.* 2–8. Budapest.

Agócs 1994b

Agócs Gergely: *Az Ipoly-mente hagyományos zenei kultúrájáról. Börzsönyvidék 2.* 1–8. Szob.

Agócs 1997

Agócs Gergely: *Egy szürke meg egy hamuszín galamb. A hagyományos szellemi kultúra egy nógrádi magyar pásztor életében.* Egyetemi szakdolgozat. Kézirat. Budapest.

Agócs 1998

Agócs Gergely: *Hagyományos hangszeres zenepedagógia.* In Karácsony Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Márta (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában.* 137–142. Budapest.

Agócs 1999

Agócs Gergely: „*A kutyadudának a nótája*” – *A dudazene stílusa és előadásmódja a vonószenekezek gyakorlatában. Zenetudományi Dolgozatok.* 11–25.

Agócs 2001

Agócs Gergely: *A mesterség hagyományos elsajátítása a cigányzenészek körében (szlovákiai magyar példák).* Fórum Társadalomtudományi Szemle, (Pozsony) 2. évf. 1. sz. 151–166.

Agócs 2001 (szerk.)

Agócs Gergely: *A duda, a furulya és a kanásztülik. A magyar bangszerez zene folklórja.* Budapest.

Agócs 2004

Agócs Gergely: *Ördögös muzsikusok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában.* In: *Az idő rostájában II. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* Szerk.: Andrásfalvy Bertalan – Nagy Ilona – Domokos Mária. Budapest

Agócs-Gobmai 2004

Agócs Gergely – Gobmai Tamás: *Kürti Bandák. A Vág-Garam köz népzeneje.* Budapest.

Agócs 2006

Agócs Gergely: *Felső-Bodrogek köz, Felvidéki magyar népzene. Válogatás Agócs Gergely gyűjteméseiből.* Hanglemez. HHCD 010. Budapest.

Almási 1980

Almási István: *Kocsis Lajos százádeleji népzene gyűjtése. Zenetudományi Írások.* 271–279. Bukarest

Ág 1974

Ág Tibor: *Édesanyám rózsafája.* Palóc népdalok. Madách. Pozsony 1974.

Ág 1986

Ág Tibor: *Népzene gyűjtés a Csallóközben. Spravodaj múzea – Múzeumi híradó, 10. Žitnoostovské múzeum – Csallóközi Múzeum.* Dunajská Streda.

Ág 1994

Ág Tibor: *Betlehemes játékok Csallóközben. Arrabona* 31–33. 361–384. Győr

Ág 1999a

Ág Tibor: *Az Aranykert muzsikája. Csallóközi népdalok. Csallóközi kiskönyvtár.* Pozsony

Ág 1999b

Ág Tibor: *Felsütött a nap sugára. Kelet-Szlovákiai népdalok*. Gyurcsó István *Alapítvány Füzetek* 15. Dunaszerdahely.

Ág 2001a

Ág Tibor: *Csináltassunk bérbarangot*. Nyitra-vidéki népballadák. Gyurcsó István *Alapítvány Könyvek* 22. Dunaszerdahely.

Ág 2001b

Ág Tibor: *Kodály Zoltán Gömörben. Gömörország. Az északi magyar peremvidék fóruma*. II. évf. 17-19. Rimaszombat.

Ág 2004

Ág Tibor: *Semmit sem vétettem Nyitra városának*. Nyitra-vidéki magyar népdalok. Gyurcsó István *Alapítvány Könyvek* 29. Dunaszerdahely.

B. Kovács 1991

B. Kovács István: *A Vály-völgyi népelet történeti rajza*. In: B. Kovács István (szerk.): *Vály-völgy*. 31-120. Pozsony – Rimaszombat – Felsővály.

B. Kovács–Ág 1998

B. Kovács István – Ág Tibor: *Hervadatlan rózsagyűjtek. Gömör-Kisbont magyar népköltészete*. Dunaszerdahely.

Bagdi-Demeter 2004

Bagdi Róbert – Demeter Gábor: *Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján. A Jász-Nagykanizsai megyei múzeumok évkönyve*. 2004. 359-383. Szolnok.

Baines 1973

Baines, Anthony: *Bagpipés*. London.

Bakos 1953

Bakos József: *Mátyusföldi gyermekjátékok*. Budapest

Balassa 1963

Balassa Iván: *Karcsai mondák*. Budapest.

Balassa 1975

Balassa Iván: *Lápok, falvak, emberek (Bodrogköz)*. Budapest.

Bárdos 1976

Bárdos Kornél: *Pécs zenéje a 18. században*. Budapest

Bárdos 1980

Bárdos Kornél: *Győr zenéje a 17-18. században*. Budapest

Bárdos 1984

Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16-18. Században*. Budapest

Bárdos 1987

Bárdos Kornél: *Eger zenéje 1687-1887*. Budapest

Bárdos 1993

Bárdos Kornél: *Székesfehérvár zenéje 1688-1892*. Budapest

Barna 1989

Barna Gábor: *Fejezetek a palóc néphitből*. In Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok*. IV. Eger, 595–679.

Barsi 1984

Barsi Ernő: *A zene egy sáhy pásztor életében*. Budapest

Bél 1984

Bél Mátyás: *Hungáriából Magyarország felé. Válogatta, gondozta és a bevezetőt írta Tarnai Andor. Magyar ritkaságok*. Budapest.

Bél 1996

Bél Mátyás: *Komárom vármegye. Az újkori Magyarország földrajztörténelmi ismertetése*. S. a. r. Koncsol László. Pozsony

Berecz 1997

Berecz András: *...Bú hozza, kedv bordonzza... Magon költt énekesek iskolája*. I. Budapest.

Bereczky 1999

Bereczky János (közreadja): *Ájfalusi utca végig bazsarózsa. Egy felvidéki falu dalai 1939-40-ben és 1999-ben*. Digitális hanglemez. FA-078-2.

Bihari 1980

Bihari Anna: *Hiedelemmonda katalógus*. Budapest. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 8.

Bodnár 1999

Bodnár Mónika: *Felső-Bódva völgye lakosságának etnikai és vallási összetétele*. In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából*. Múzeumi könyvtár 5. 439-448 Putnok.

Borovszky 1903

Borovszky Samu (szerk.): *Bars vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest.

Borovszky 1911

Borovszky Samu (szerk.): *Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest.

Borsai 1959

Borsai Ilona: *Díszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban*. Ethn. LXX. 269-290.

Borsos 2000

Borsos Balázs: *Három folyó között (A bodrogközű gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után 1870—1910.)*, Budapest.

Bukovszky 2005

Bukovszky László: *Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc mátyusföldi eseményei*. In: *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*, 93-123. (Szerk.: Bukovszky László). Komárom – Dunaszerdahely

Cohn 1994

Cohn, Norman: *Európa démonai*. Budapest.

Csalogovits 1938

Csalogovits József: „Ördöge van”. *Ethnographia*, II. évf. 220.

Czövek 2002

Czövek Judit: *Ha mi meghalunk... Zoborvidéki virrasztóénekek*. Pozsony.

Dincsér 1943

Dincsér Oszkár: *Két csiki hangszer. A muzsika és a gardon. A Néprajzi Múzeum füzetek* 7. Budapest.

Dincsér–Lajtha 1939

Dincsér Oszkár – Lajtha László: *A tekerő. A Néprajzi Múzeum Értesítője*, XXXI. évf. 103–111.

Dobos 1988

Dobos Ilona (közzétette): *Bodrogkeresztúri mesék és mondák*. Budapest.

Dobszay 1984

Dobszay László: *A magyar dal könyve*. Budapest

Dobszay 1998

Dobszay László: *Magyar zenetörténet. Jelenlévő múlt*. (Második, bővített kiadás.) Budapest.

Dobszay-Szendrei 1988

Dobszay László – Szendrei Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve – I.* Budapest.

Dömötör 1988

Dömötör Ákos: *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749). Magyar népmesekatalógus 2.* Budapest.

Dömötör 1968

Dömötör Tekla: *A világ ajándéka. Filológiai Közöny, XIV. évf. 339–346.*

Dömötör 1981

Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelmvilága.* Budapest.

Ébner 1925

Ébner Sándor (Gönyi): *A Bodrogköz lápi községeknek település-földrajzi vázlat.* In: *Föld és Ember V.*

Elschek 1991

Elschek, Oskár: *Slovenské ľudové píšťaly a iné aerofóny.* Bratislava.

Esztergomi 1985

Esztergomi Zoltán, dr.: *A Bodrogköz természeti földrajzi vázlat.* különös tekintettel a hidro-geográfiai viszonyaira. In: *Borsodi Földrajzi Évkönyv.* 116-140. Miskolc

Ethey 1942

Ethey Gyula: *A verebélyi érseki nemesi szék,* Magyar Családtörténeti Szemle. 7. évf. (1941-1942). 5-8. sz. 97., 127., 156.

Faggyas 1993

Faggyas István: *A cigányzene Gömörben. Gömör néprajza XLI.* Debrecen.

Fejős 1981

Fejős Zoltán: *Mitikus lények Karancskeszi hiedelemrendszerében.* In Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor tanulmányok. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 9. Budapest. 88–118.

Fejős 1985

Fejős Zoltán: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség.* I–II. Budapest.

Ferenczi 1982

Ferenczi Imre: *Tiszaháti és felső-tiszai néphit és népszokások. Néprajzi dolgozatok 41.* Szeged.

Fügedi-Takács 2005

Fügedi János – Takács András: *A bertóké és társai. Jóka falu hagyományos táncai.* Dunaszerdahely.

G. Szabó 1991

G. Szabó Zoltán: *Dudások a magyarországi szerb és horvát népszokásokban*. In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest. 459–466.

Garamszőlös honlap

Garamszőlös község hivatalos honlapja: www.obecrybnik.sk

Gágyor 1982

Gágyor József: *Megy a gyűrnő vándorútra. Gyermekjátékok és mondókák*. 1-2. köt. Bratislava.

Gojković 1989

Gojković, Adrijana: *Narodni muzički instrumenti*. Beograd.

Györfly 1990

Györfly György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest.

Halmos 1980

Halmos Béla: *Ádám István széki primás. Részletek egy készülő személyi monográfiából. Zenetudományi Dolgozatok*. 85-113.

Halmos 1981

Halmos Béla: *Közjáték a széki tánczenében. Zenetudományi Dolgozatok*. 191-220.

Halmos 1959

Halmos István: *A zene Kérsenjében*. Budapest.

Hála-G. Szabó 2010

Hála József – G. Szabó Zoltán: „Dudásoknak, kanászoknak közzibül, közzibül...” A dudáról és dudásokról az ipolysági kanászhangverseny századik évfordulója alkalmából. Budapest.

Hankóczy 1992

Hankóczy Gyula: „Könnyű a dudát felfújni...” *Az alföldi duda folklorkluzmusához*. In Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció*. I. Miskolc.

Hemerka-Weiszer-Bankóné Tóth 1983

Hemerka Olga – Weiszer Eszter – Bankóné Tóth Ibolya: *Kassa-vidéki népi játékok, énekek és hagyományok*. Kassa.

Henningsen 1988

Henningsen, Gustav: *A boszorkányok ügyvédje*. Budapest.

Horák–Plicka 1965

Horák, Jiří – Plicka, Karel: *Zbojnícke piesne slovenského ľudu*. Bratislava.

Handwörterbuch 1987

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Hrsg. Bächtold-Stäubli, Hans. Berlin–New York.

Ila 1976

Ila Bálint: *Gömör megye I. A megye története 1773-ig*. Budapest.

Járdányi 1943

Járdányi Pál: *A kidei magyarság világi zenéje*. Kolozsvár.

Jókai-Méry é. n.

Jókai Mária – Méry Margit: *Szlovákiai magyar népriseletek*. Bratislava.

Juhász 1984

Juhász Zoltán: *Variáció és rögtönzés egy gyimesi táncdallamban. Zenetudományi Dolgozatok 1984*. 197-221.

Juhász 1994

Juhász Zoltán: *Kukucska Ernő nógrádi dudás és furulyás hagyatéka. Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár*. Budapest.

Juhász 1998

Juhász Zoltán: *Az utolsó dudás. Pál István nógrádi pásztor zenei öröksége. Népzenei füzetek*. Budapest.

Jung 1987

Jung Károly: *Gombosi népszokások – az emberélet fordulói. Újvidék*.

Kallós 1973

Kallós Zoltán: *Új gazdaság mellett. Énekeltem én özvegyasszon Miklós Gyurkáné Száhyka Rózsa betvenhat esztendőskoromban*. [Lejegyezte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Kallós Zoltán.] Bukarest.

Kaposi 1999

Kaposi Edit: *Bodrogköz táncai és tánclete 1946-48*. Budapest.

Keményfi 2002

Keményfi Róbert: *A gömöri etnikai termozai. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására. Interetnica 3*. Komárom – Dunaszerdahely.

Kiss 1965

Kiss Lajos: *A szlavóniai magyar írásszövevények zenetörténeti jelentősége*. MTA I. Osztályának Közleményei XXIII/1-4. 123-147.

Kiss 1982

Kiss Lajos: *Lőrincrére népzéneje. Karsai Zsigmond dalai*. Budapest.

Kocsis 1997

Kocsis Aranka: *A vajkai szék nemesei. Hagyatéki leltárak a 17-19. századból*. Pozsony.

Kodály 1909

Kodály Zoltán: *Zoborvidéki népszokások*. Ethn. XX. 29-36, 116-121, 245-247.

Kodály 1916

Kodály Zoltán: *Régi karácsonyi énekek*. Ethn XXVII. 221-224.

Kodály 1937

Kodály Zoltán: *A magyar népzene* [A példatárat összeállította Vargyas Lajos]. Budapest.

Kodály 1955

Kodály Zoltán: *Árgirus nótája*. In: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes: *A magyar zene történetéből. Zenetudományi Tanulmányok IV.*. Budapest. 5–17.

Kodály 1982

Kodály Zoltán: *Régi karácsonyi énekek*. In uő: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. II.* [Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc]. Budapest. 60–63.

Kodály-Vargyas 1987

Kodály Zoltán: *A magyar népzene. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos*. Tizedik kiadás. Budapest.

Kovalcsik-Kubinyi 2002

Kovalcsik Katalin – Kubinyi Zsuzsa (szerk.): *Csenyétei cigányok. Egy magyar cigány falu zenéje*. Digitális hanglemez. FA-909-2. Pécs.

Kósa 1998

Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*. Jelenlévő múlt. Budapest

Kubinyi-Vahot 1854

Bihari János magyar népzeneész élettrajza. In: Kubinyi Ferenc – Vahot Imre (szerk.): *Magyar-és Erdélyország képekben* 2. Pest.

Lajtha 1953

Lajtha László: *Egy hamis zenekar*. In: *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. Születésnapjára*. (Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes) 169-173. Budapest.

Lajtha 1954

Lajtha László: *Szépkenyerűszentmártoni gyűjtés*. Budapest.

Lajtha 1992

Lajtha László: *Összegyűjtött írásai*. [Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Berlász Melinda] Budapest.

Leng 1958

Leng, Ladislav: *Pôvodné slovenské ľudové hudobné nástroje*. Bratislava.

Leng 1967

Leng, Ladislav: *Slovenské ľudové hudobné nástroje*. Bratislava.

Liszka 1994

Liszka József: *Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából*. Kürt

Liszka 2002

Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest

Luby 1942

Benedekfalvy Luby Margit: *Fogyó legelőkön*. Budapest.

Major 1960

Major Ervin: *A galantai cigányok*. In: *Magyar Zene I. 3. Sz.*, 243-248. Budapest

Manga 1939a

Manga János: *A visszatért Felvidék néprajza*. In: *A visszatért Felvidék adattára*. 211-241. Budapest

Manga 1939b

Manga János: Népi hangszerek a Felföldön. *Ethnographia*, L. évf. 135–153.

Manga 1942

Manga János: *Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén*. Budapest.

Manga 1968a

Manga János: *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén*. Budapest.

Manga 1968b

Manga János: Magyar duda – magyar dudások a XIX–XX. században. *Népi kultúra – népi társadalom*, I. Budapest, 127–186.

Manga 1969

Manga János: *Magyar népzene, népi hangszeresek*. Budapest.

Manga 1979

Manga János: *Palóc föld*. Budapest.

Marsina 1961

Marsina, Richard: *K problematike najstarsích zoborských listín I*. In: *Historické štúdie* 7. 201–220.

Marsina 1963

Marsina, Richard: *Štúdie k slovenskému diplomatúru. K problematike najstarsích zoborských listín II. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica* 14. 135–170.

Martin 1965

Martin György: *A néptánc és a népi tánczene kapcsolatai. Táncudományi Tanulmányok*, 1965–1966. 143–195.

Martin 1967

Martin György: *A magyar tánc típusok zenekísérete*. [Hangzó példatárral.] Budapest.

Martin 1968a

Martin György: *A botoló nótá. Proportio-gyakorlat nyomai a magyar néptáncban és népi tánczenében*. In Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok*. Budapest, 201–221.

Martin 1968b

Martin György: *Páratlan és aszimmetrikus ritmusok tánczenénkben. Táncművészeti Értesítő*, 2. sz. 26–42.

Martin 1976

Martin György: *A táncos és a zene. Tánczenei terminológia Kalotaszéken. Ethnographia*, LXXXVIII. évf. 165–183.

Martin 1980

Martin György: *A botoló és zenéje*. In Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptáncgyománnyok*. Budapest, 125–145.

Martin 1982

Martin György: *A dallam és táncfűpusok összefüggése a Magyar Népzene Tára VI. kötetében. Táncstudományi Tanulmányok*, 1982–1983. 287–325.

Martin 1983

Martin György: *Bartók, Kodály és a néptánc kutatás. Táncművészet*, 3. 16–18.

Martin 1995

Martin György: Magyar táncfűpusok és táncdialektusok. [2., átdolgozott kiadás] Budapest.

Martin-Németh-Pesovár 1985

Martin György – Németh István – Pesovár Ernő: Magyar népzenei antológia 1. Tánczene. Hanglezme (5). LPX 18112-16. Budapest.

Martin-Takács 1981

Martin György – Takács András: *Mátyusföldi népi táncok*. Bratislava.

Máté 2007

Máté Gábor: Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata. In: Földrajzi értesítő 2007. LVI. 3-4. füzet, 181-204.

Máthé 1933

Máthé Gyula: Karcsa. In: Sárospatak és vidéke. Budapest.

Mezey 1971

Mezey László: *A Pray-kódex keletkezésének problémái*. In: *Magyar Könyvszemle* 87. 109-123.

Nagy 1998

Nagy Iván: *Erősíteni szűkeket. Balony község népzenei monográfiája. Gyurcsó István Alapítvány Füzetek 11.* Dunaszerdahely.

Nagy 2002

Nagy Iván: *A csallóközi dudáshagyomány*. Pozsony.

Nagy-Erdész 1985

Nagy Géza (gyűjtötte és a bevezetőt írta) – Erdész Sándor (válogatta és a jegyzeteket írta): *Karciai népmesék I-II*. Budapest.

Novák 2005a

Novák Veronika: *A Mátyusföld történelmi meghatározása*. In: Bukovszky László (szerk.) *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. 21-23.. Komárom – Dunaszerdahely.

Novák 2005b

Novák Veronika: *A mátyusföldi települések az okleveles források tükrében*. In: Bukovszky László (szerk.) *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. 45–63. Komárom – Dunaszerdahely.

Novák 2005c

Novák Veronika: *A Mátyusföld a törökök szomszédságában és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idején*. In: Bukovszky László (szerk.) *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. 63–75. Komárom – Dunaszerdahely.

O. Nagy 1966

O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest.

Ortutay 1942

Ortutay Gyula: *Népmese-, népdal-, néprajzi-hanglemez, Néprajzi felvételek PÁTRIA hanglemezeken*. Budapest.

Paksa 1969

Paksa Katalin: *A szegedi duda-hagyomány. Néprajzi Közlemények*, XIV. 3–4. sz. 125–140.

Paksa 1988

Paksa Katalin: *Magyar népzene kutatás a 19. században*. Budapest.

Paksa 1993

Paksa Katalin: *A magyar népdal díszítése*. Budapest.

Paksa 1999

Paksa Katalin: *Magyar népzene történet*. Budapest.

Paládi-Kovács 1982

Paládi-Kovács Attila: *A barkeóság és népe*. Miskolc.

Paládi-Kovács 1988

Paládi-Kovács Attila: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség*. Debrecen.

Paládi-Kovács 1999

Paládi-Kovács Attila: Népi gazdálkodás a Bódva völgyében. In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából. Múzeumi könyvtár* 5. 235–372. Putnok.

Paládi-Kovács 2003

Paládi-Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok*. Budapest.

Pálffy 1991

Pálffy Gyula: *A gömöri Vály völgye táncéletéről és dallamairól. Honismeret* 1991/5. (XIX. évf.) 47–52.

Pap 1865

Pap Gyula: *Palóc népköltemények*. Sárospatak.

Pávai 1993

Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Budapest.

Pávai 1994

Pávai István: *Zenés-táncos hiedelmek a moldvai magyaroknál. Néprajzi Látóbatár*, III. 1–2. sz. 171–187.

Pesovár 1982

Pesovár Ferenc: *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene. Az István király Múzeum Közleménye. A sorozat 25.* Székesfehérvár.

Pócs 1965

Cs. Pócs Éva: *A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelmeköre. Néprajzi Közlemények*, X. 3–4. sz.

Pócs 1986

Pócs Éva: *Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. Ethnographia*, XCVII. évf. 177–256.

Pócs 1990

Pócs Éva: *Természetfeletti képességű emberek – tudósok és közzetítőik*. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz*, VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. Budapest. 579–618.

Pukkai 2005

Pukkai László: *A mezőgazdaság, a szövetkezeti mozgalom és a kereskedelem átalakulása a Mátyusföldön 1848-1945 között*. In: *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. 173-197. (Szerk.: Bukovszky László). Komárom – Dunaszerdahely.

Putz 1989

Putz Éva: *A kolonyi légzi*. Bratislava.

Püspöki Nagy 1989

Püspöki Nagy Péter: *A Csallóköz neveiről. Nyelvészek és történészek felvetései a sziget magyar, latin, német és szlovák neveinek eredetéről és jelentéséről. Adalék a névfejtések történetéhez*. Győr

Reguly 1994

Reguly Antal: *Magyarországi jegyzetek*. Budapest.

Resko-Valentová 2001

Resko Sándor – Valentová, Helena: *Garamszentgyörgy. A nemesi szék egykori székhelye. Honismereti Kiskönyvtár* 194. szám. Komárom (Komárno).

Résó Ensel 1866

Résó Ensel Sándor: *Magyarországi népszokások*. Pest

Santarcangeli 1980

Santarcangeli, Paolo: „*Aki dudás akar lenni...*” Budapest.

Sárosi é. n.

Sárosi Bálint: *Magyar népi hangszeresek. Ének-zene szakköri füzetek 1*. Budapest.

Sárosi 1967

Sárosi Bálint: *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*. In Emsheimer, Ernst – Stockmann, Erich (Hrsg.s): *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*. Serie I. Band 1. Leipzig. 98–120.

Sárosi 1971

Sárosi Bálint: *Cigányzene...?* Budapest.

Sárosi 1972

Sárosi Bálint: *Magyar parasztluk és cigányzenészek*. *Magyar Zene*, 13 (1972)/1, 24-37. o. 13 (1972)/2, 144-163. o.

Sárosi 1980

Sárosi Bálint: *Hivatás és nembíratásos népzene*. *Zenatudományi Dolgozatok*, 75–83.

Sárosi 1996

Sárosi Bálint: *A hangszeres magyar népzene*. Budapest.

Sárosi 2004

Sárosi Bálint: *A cigányzenei múltja az egykori sajtó tükrében 1776-1903*. Budapest.

Schram 1970

Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. I–II. Budapest.

Sebő 1994

Sebő Ferenc: *Népzenei olvasókönyv*. Budapest.

Sebő 2006

Sebő Ferenc: *Vikár Béla népzenei gyűjteménye*. Budapest

Szabolcsi 1955

Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Budapest.

Szabolcsi 1959

Szabolcsi Bence: *A magyar zene évszázadai I.* Budapest.

Szabolcsi 1961

Szabolcsi Bence: *A magyar zene évszázadai II.* Budapest.

Szedes 2005

Szedes Fábán: *A' Palócokról.* Hasonmás kiadás. Dunaszerdahely.

Szendrei-Dobszay-Rajeczky 1979

Szendrei Janka - Dobszay László - Rajeczky Benjamin: *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I-II.* Budapest.

Szepesi honlapja

Szepesi város hivatalos honlapja: www.moldava.sk

Sziklay-Borovszky 1896

Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): *Abauj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest.

Szomjas-Schiffert 1972

Szomjas-Schiffert György: *Hajnal vagyok, szép piros... Énekes várvirasztók és órakidáltók.* Budapest.

Szűcs 1946

Szűcs Sándor: *Pusztai krónika.* Budapest.

Szűcs 1957

Szűcs Sándor: *Pusztai szabadok.* Budapest.

Takács 2000

Takács András: *Csallóközi néptáncok. Csallóközi Kiskönyvtár.* [Az utószót írta és a könyvet szerkesztette Konkórs László] Pozsony.

Tari 1992

Tari Lujza: *Ballagágyarmati és soproni zenekar. Lajtha László népzene gyűjtéséből.* Hangkassza. MK 18206. Budapest.

Tari 1999

Tari Lujza: Zene és hiedelem. In Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* 231–262. Budapest.

Tari 2001

Tari Lujza: *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója*. Budapest.

Tari 2002

Tari Lujza (szerk.): *Hungarian Folk Music Collected by Zoltán Kodály Phonograph cylinders Edited by Lujza Tari / Népzenei fonográf felvételek Kodály Zoltán gyűjtéséből*. Digitális hangmez. HCD 18254-55.

Budapest.

Tari 2004

Tari Lujza (szerk.): *A kolonyi templom előtt. Válogatás Ürge Mária népzene gyűjtéséből*. [Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Tari Lujza]. Dunaszerdahely.

Tari-Vikár 1986

Tari Lujza – Vikár László (szerk.): *Magyar népzenei antológia / Anthology of Hungarian Folk Music – II. Észak. / The North*. Hangmez. LPX 18124-28. Budapest.

Tiberiu 1956

Tiberiu, Alexandru: *Instrumentele muzicale ale poporului român*. București.

Ujváry 1977

Ujváry Zoltán: *Gömöri népdalok és népballadák*. Debrecen.

Ujváry 1980

Ujváry Zoltán: *Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népballadák és népdalok*. Budapest.

Vargyas 1941

Vargyas Lajos: *Áj falu zenei élete*. Budapest.

Vargyas 2000

Vargyas Lajos: *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj 1940. Jelenlévő múlt*. Budapest.

Varsányi 1994

Varsányi Ildikó: *Gömöri népzene. Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár*. Budapest.

Viga1996

Viga Gyula: *Hármas határon: tanulmányok a Bodrogház változó népi kulturájáról*.

Virágvölgyi 1982

Virágvölgyi Márta: *Szabó István széki primás "lassú" dallamai*. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1982*. 221-231.

Virágvölgyi1983

Virágvölgyi Márta: *A széki táncok zenéje Dobos Károly primás repertoárjában*. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1983*. 169-188.

Virágvölgyi 1988

Virágvölgyi Márta: *Halmágyi Mibály gyimesközploki primás hegedűjátéka*. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1988*. 235-261.

Zólyomi 1975

Zólyomi József: *Adatok Nógrád megye parasztságának XVIII-XIX. századi történetéhez*. In: *Nógrád megyei múzeumok évkönyve 21*. 95-127.

Wolf 1991

Wolf Mária: *Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről*. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1984—85/2 (1991) 581-614.

Bevezetés.....	2
A hagyományos hangszeres zenei kultúra fogalma.....	5
Ördögös muzsikuskok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában.....	8
A varázserejű hangszer.....	10
A tudás megszerzése.....	13
A hangszerkészítés hiedelmei.....	14
A tudomány átadása, az ördögtől való megszabadulás.....	15
A tudós zenész természetfeletti lényeknek muzsikál.....	15
A tudós zenész egyéb természetfeletti képességei.....	16
Szerek, jelek, segítők és egyéb, járulékos attribútumok, a varázslás eszközei.....	17
FÜGGELÉK 1.....	19
A mesterség elsajátításának társadalmi intézménye a cigányzenészek körében.....	36
A hagyományos zenészképzés intézménye és rendszere.....	36
A történeti háttér.....	41
FÜGGELÉK 2.	43
A szlovákiai magyarok hangszeres zenei hagyományának táji tagolódása.....	47
1. Csallóköz és Mátyusföld.....	47
Csallóköz.....	47
Az Alsó-Csallóköz hangszeres népzenei hagyatéka.....	50
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 1.	51
Mátyusföld.....	57
Mátyusföldi népzene.....	58
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 2.	60
2. A Vág-Garam köze és a barsi részek.....	65
A Vág-Garam köze.....	65
Kürt és muzikusai – a Vág-Garam köze népzeneje.....	67
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 3.	69
Alsó-Garam mente.....	74
Garamszőlős – Alsó-Garam menti népzene.....	75

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 4.	77
3. Nyitravidék.....	81
Zoboralja.....	81
Egy zoboralji falu népzenei hagyatéka az ezredfordulón.....	83
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 5.	85
4. Az Ipoly mente.....	91
Ipoly menti népzene – Bartók után száz évvel.....	93
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 6.	95
5. Gömör és a nógrádi részek.....	100
Medvesalja.....	100
„Népzenei karbantartás”: Fülel – Medvesalja.....	102
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 7.	104
Gömör.....	109
Alsókálása – Sandrikék.....	110
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 8. a	112
Hangzó példatár 8. b	113
Gömöri pásztorok és muzsikusaik.....	117
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 9.	119
6. Abaúj-Torna.....	125
A Felső-Bódva mente.....	125
Felső-Bódva menti népzene – Egy táj három zenei arca.....	126
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 10. a	129
Hangzó példatár 10. b	130
Kassavidék.....	135
Az északi gyepű népzeneje.....	136
A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 11.	139

7. Bodrogköz és a vízmentűli részek.....	143
Bodrogköz.....	143
Pólyány és muzsikusainak zenei hagyatéka.....	145
A hangzó melléklet tartalma.....	147
Rövidítések.....	151
Irodalom.....	151